

12936

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YAŞAR GÜNAY

ÜLKEMİZDE FRANSIZCA EĞİTİMİNİN
TARİHİ GELİŞİMİ
(1773 - 1923)

T. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi

Prof.Dr.Hikmet Y. CELKAN

ERZURUM - 1991

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahife

Ö N S Ö Z.....	
I- OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNİN KISA HATLARI	1
1- Kuruluş Devri.....	2
2- Yükselme Devri.....	2
3- Duraklama Devri.....	3
4- Gerileme Devri.....	3
5- Dağılma Devri.....	4
6- 1773-1922 Tarihleri Arasında Osmanlı İmparatorluğunu İdare Eden Padişahlar ve Dönemlerindeki Önemli Olaylar.....	6
II- DÖNEMİN (1773-1922) SOSYAL, SİYASAL, KÜLTÜREL ve EKONOMİK YAPISI İÇERİSİNDE OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİ.....	8
1- İlişkiyi Doğuran Sebepler.....	8
2- İlk İlişkiler.....	8
3- Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Fransa'nın Emeli.....	12
4- Lale Devrindeki İlişkiler.....	12
a) Siyasi Alanda.....	12
b) Kültürel Alanda.....	13
5- İlk Fransızca Eser Yazarlar.....	14
6- Fransa'ya Öğrenci Gönderilmesi.....	15
7- Türkiye'de Yayınlanan İlk Fransızca Gazeteler.....	16

8- Fransız Edebiyatının Edebiyatımıza Etkilerine Kısa Bir Bakış.....	16
9- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Edebiyat Akımlarını Yansıtan Eserlerden Dilimize Çevrilmiş veya Adapte Edilmiş Olanlar.....	20
III- OSMANLILARDA XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN BAŞLAYAN BATILILAŞMA ve YENİLİK HAREKETLERİNE KISA BİR BAKIŞ.....	23
1- Tanzimat Öncesi Durum.....	23
2- Avrupa ile İlk Temaslar.....	26
3- Batılılaşıma Hareketinin Öncüleri (Yeni Osmanlılar - Jön Türkler).....	27
4- Askeri Alanda Yenilik Hareketleri.....	30
5- Askeri Mekteplerin Açılması.....	34
6- Kamu Hizmetlerinde ve Sosyal Alanda Yenilikler.....	36
7- Tanzimat Fermanı ile Düşünülen Yenilik Hareketleri.....	36
8- Yasama Alanındaki Yenilikler.....	38
9- Maliye Teşkilatındaki Yenilikler.....	38
IV- BATILILAŞMA ve YENİLİK HAREKETLERİ İTİBARIYLA OSMANLI MAARİF POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER.....	40
1- Tanzimat'tan Önce Eğitim.....	40
2- Tanzimat'tan Sonra Eğitim.....	42
3- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Amacı.....	43
4- (1839-1924) Döneminde Milli Eğitimin Yönetimi ve Maarif Nezareti'nin Kurulması....	46

V- FRANSIZCA ÖĞRETİMİNİN BAŞLAMASI ve OKUL	
PROGRAMLARINDA YABANCI DİL ÖĞRETİMİNİN YERİ...	48
1- Dil Öğlanları Okulu'nun Kuruluşu.....	48
2- İlk Lisan Mektebinin Kuruluşu ve Diğer	
Okullarımızdaki Dil Öğretimi.....	49
3- Galatasaray Lisesinin Kuruluş Amacı.....	51
4- Galatasaray Lisesinin Açılışına Tepkiler..	56
5- İstanbul Gazetesi'nin Galatasaray Lisesi	
Hakkında Yazdıkları.....	57
6- Rüştüyeler, İdadiler ve Meslek Okullarının	
Eğitim Programlarında Fransızca Öğretiminin	
Yeri.....	58
a) İdadiler.....	59
b) Sultamiler.....	68
c) Öğretmen Okulları.....	80
7- Yabancı Dille Eğitim-Öğretimini Sürdüren	
Yabancı ve Azınlık Öğretim Kurumları.....	85
8- Tercüme Odası'nın Açılışı.....	86
VI- FRANSIZCA ÖĞRETİMİNDE ETKİN OLAN ÖNEMLİ MAARİF	
OLAYLARININ KRONOLOJİK TASNİFİ.....	90
VII- BIBLIYOGRAFYA.....	95

Ö N S Ö Z

Osmanlı İmparatorluğunun eğitim kurumları, kuruluşundan XVI. yüzyıla kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılamış, ancak XVI. yüzyıldan itibaren değişen dünya şartlarına uyum sağlayamayınca, medrese sistemine dayanan eski eğitim kurumlarının yanısıra yeni modern eğitim kurumlarının da açılması gerekli görülmüştür.

Çağdaş eğitim kurumlarını kuramamış toplumların, çağın kültür ve medeniyetine katılması, dinamik ve üretken bir toplum haline gelmesi, siyasi ve ekonomik güce sahip olması elbette düşünülemez.

Toplum kalkınmasında hayati önemi haiz eğitim kurumlarının çağdaşlaştırılması dün olduğu gibi bugün de önemini muhafaza etmektedir. Zira ülkemizin sosyal, ekonomik ve politik alanlarındaki atılımları, sonunda eğitimin modernleşmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, siyasi ve sosyal yapısı itibariyle Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar yaptığı bütün yenilik hareketlerine rağmen bünyesinde uzun yıllar geleneksel kurumları barındırması sonucu modern bir eğitim sistemini kuramamıştır. Bu sisteme ancak Cumhuriyet sonrası geçilebilmiştir.

Eğitimdeki yenileşme hareketlerine paralel olarak, eğitim programları bünyesinde yabancı dil öğretimi (Batı dilleri), çağdaşlaşma ve uygarlaşma sürecinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Türk düşüncesi ve bilim hayatının Batı uygarlığı düzeyine çıkarılması, bu ülkelerdeki en son gelişmelerin kaynağından izlenebilmesiyle mümkündür.

Bu düşüncelerin ışığında ülkemizde yabancı dil öğretimine XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem verilmiş ve okul programlarına sokulmuştur.

Başlangıçta sınırlı olarak sadece ortaöğretim düzeyinde başlayan yabancı dil öğretiminin, Cumhuriyet döneminde yükseköğretim kademesinde de yer aldığı görülmektedir.

Ülkemizde 1773-1923 döneminde Fransızca öğretiminin tarihi gelişimi incelenirken çalışmalarımız, altı ana başlık altında ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devrinden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen devrenin kısaca tanıtımı yapılmıştır.

İkinci bölümde, dönemin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik yapısı içerisinde Osmanlı-Fransız ilişkileri araştırılmıştır. Bu meydana, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ilişkiyi doğuran sebepler, ilk temaslar, ilişkinin amacı, her iki ülkenin karşılıklı çıkarlarının neler olduğu gibi sorulara cevaplar aranmıştır.

Üçüncü bölümde, Osmanlılarda XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Batılılaşma ve yenilik hareketlerinin neler olduğuna yer verilmiştir. Kısaca Avrupa ile olan ilişkiler, Batılılaşma hareketinin öncülüğünü yapanlar, çeşitli alanlarda yenilik hareketlerinin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Batılılaşma ve yenilik hareketleri itibariyle Osmanlı maarif politikasındaki gelişmeler kronolojik olarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde, Fransızca öğretiminin başlanması ve okul programlarında yabancı dil öğretiminin durumu ele alınmış ve bu okullardaki programlar teker teker incelenmiştir.

Altıncı bölümde ise Fransızca öğretiminde dolaylı ve dolaysız etkin olan önemli maarif olayları kronolojik olarak tasnif edilmiştir.

Araştırmanın hazırlanmasında tarihi metod ve dokümantasyon incelemesi benimsenmiş, mümkün olduğu ölçüde birinci derecedeki kaynaklardan yararlanılmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmanın yönlendirilmesinde bana büyük yardımları dokunan tez danışmanım saygıdeğer hocam Sayın Prof.Dr.Hikmet Y. CELKAN'a teşekkürlerimi arz etmeyi vazife addederim.

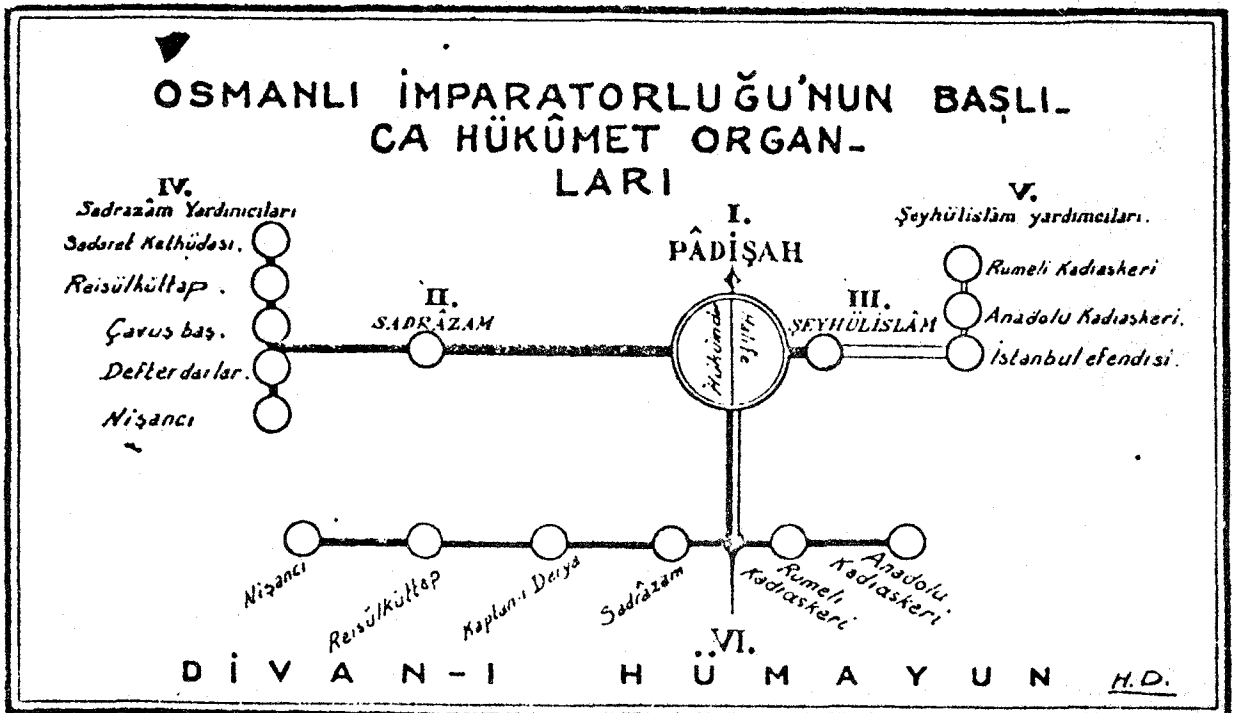
Yaşar GÜNAY

Erzurum, 1991

Osmanlı İmparatorluğu, toprak bakımından dünyanın en büyük imparatorluklarından birisidir.

Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Girit ve Kıbrıs da dahil Akdeniz'in bütün adaları bu imparatorluğun sınırları içindeydi. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıl Deniz bütünüyle birer Türk denizi idi. Bu sınırlar içerisindeki kara ve denizlerin toplam alanı Karal'a göre yaklaşık 4 milyon km², nüfusu ise 25 milyonu.

İmparatorluk halkı ırk bakımından çeşitli köklerden gelmekte idi. Türklerin yanısıra onların idaresini kabul etmiş Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Araplar ve Yahudiler vardı. Bunlardan her ırkın din, dil ve gelenekleri farklıydı. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve kültür birliği mevcut değildi. İmparatorluğun belli başlı inanç sistemleri İslamlık, Hıristiyanlık ve Musevilikti. İslamlar, imparatorluk nüfusu içinde büyük çoğunluğa sahipti. İmparatorluğun idari yönetimi İslam kurallarına dayanmaktaydı. Karal'ın tespit ettiği hükümet organlarını gösteren şema ek bilgi olarak verilmiştir.



Osmanlılar bir taraftan İslamın dünya çapında prensibini, öbür taraftan Orta Asya Türk an'anesini temsil etmekte idiler. İslam hilafet nizamını benimsemiş bir devlet sıfatıyla Osmanlı Devleti'nin en büyük başarılarından biri, hiç şüphesiz, İslam dünyasının en büyük kısmında üç asır kendi şartları dairesinde içerde ve dışarda bir barış nizamını korumasıdır. Bununla beraber, Osmanlı Devleti özel şartlar neticesi olarak eski İslam hilafetinden oldukça farklı bir imparatorluk nizamı yaratmıştı. Osmanlı devlet anlayışı büyük ölçüde "Orta Asya Türk devlet geleneği"ni devam ettirir. Osmanlı padişahı yeni bir imparatorluk tipidir. Padişah devlet yetkilerini ve otoriteyi mutlak bir şekilde temsil eder^(x).

XIII. yüzyıl kapanırken tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti'nin altıyüz yılı aşan bir hayatı vardır. Tarihçiler Osmanlı devletinin uzun ömrünü beş devreye bölerler.

1- KURULUŞ DEVRİ (1300-1453)

Kuruluş yılı 1299'dan İstanbul'un fethi tarihi olan 1453'e kadar geçen devredir. Aşiretten Beyliğe ve imparatorluğa, Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş ve burada yerleşmek için pek önemli meydan savaşlarının verildiği, Anadolu'daki türlü beyliklerin kaldırılarak Türk birliğinin sağlandığı ve nihayet Timur'un sebep olduğu kısa, fakat devletin geleceğini tehlikeye düşüren Fetret Devri'nin (1402-1413) de bulunduğu, yerleşme ve geniş bir teşkilatlanma safhası.

2- YÜKSELME DEVRİ (1453-1579)

İstanbul'un fethinden (1453), Sokollu (Tavil) Mehmet Paşa'nın ölümüne (1579) kadar süren Yükselme Devri'dir. Üç kıtada Asya, Avrupa ve Afrika'da yaptığı fetihler ve kurduğu teşkilatla koca bir devlet haline geldiği, Akdeniz'in bir Türk gölü haline getirildiği, Hind denizlerine kadar donanmalar gönderildiği, 1517'de Mısır'ın fethinden sonra devralınan Hilafet Makamı'nın, dolayısıyla bütün İslam aleminin en kudretli temsilcisi ve müracat yeri. Avrupa ve dünya politikasında söz sahibi olma safhası.

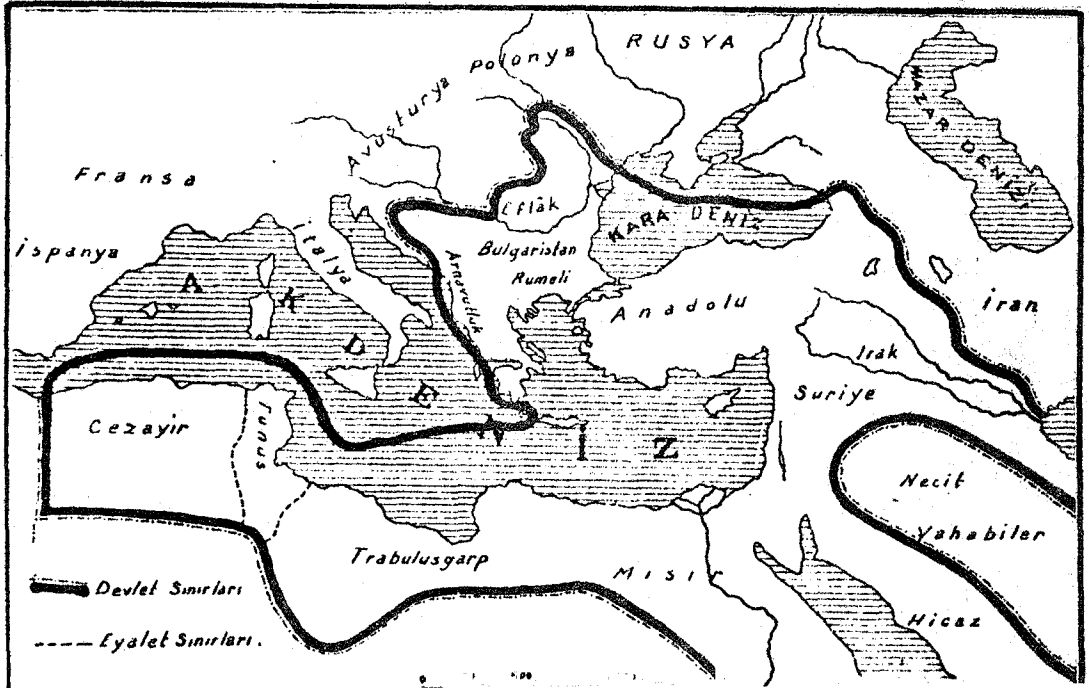
(x) İnalçık, Prof.Dr.Halil; Osmanlı İmparatorluğunun Tarihte Yeri, Unesco Haberleri Dergisi, Mayıs 1960, Sayı: 24

3- DURAKLAMA DEVRİ (1579-1683) .

1579'da başlayıp, 1683'deki İkinci Viyana Kuşatması'nın bozgunla sonuçlanmasına kadar olan Duraklama Devri'dir. Bir önceki devrenin sonlarında başlayan bozgunlukların belirli bir şekilde kendini gösterdiği, uzun süren savaşlar, pek güçlükle yapılabilen bir iki fetih ve bazan da ciddi yenilgilerin bulunduğu, ancak 1656-1676 yıllarında devlet mekanizmasını ıslah ederek bir an için eski güçlü görünüşü geri getirmeyi başaran büyük devlet adamı Köprülüler'in adlarıyla anılan kısmın da bulunduğu safha.

4- GERİLEME DEVRİ (1683-1792)

1683 Viyana bozgunundan, Padişah III. Selim'in 1792 Yaş Andlaşması'ndan sonra giriştiği yenileşme hareketine kadar olan gerileme Devri'dir. Viyana bozgunundan sonra XVI. yüzyıl boyunca devam eden ve yenilgilerle sonuçlanan savaşların geniş toprak kayıplarıyla yapılan sulh andlaşmalarıyla bağlanması ve Osmanlı devlet adamlarının artık Batı'nın kuvvetçe üstünlüğünü kabul etmeleri, dolayısıyla mümkün olduğu kadar savaşa girmemeye, sulh içinde yaşamaya gayret ettikleri Lale Devri denilen (1718-1730) ve Patrona Halil ihtilaliyle feci bir surette kapanan, eğlencelerin ve bazı iyi teşebbüslerin de bulunduğu, bir takım Avrupa müesseselerinin ordu da kurulması için ilk adımların atıldığı safha. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları aşağıdaki haritada belirtilmiştir (III. Selim dönemi 1789-1807).





(1829-1856) Döneminde Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu

5- DAĞILMA DEVRİ (1792-1920)

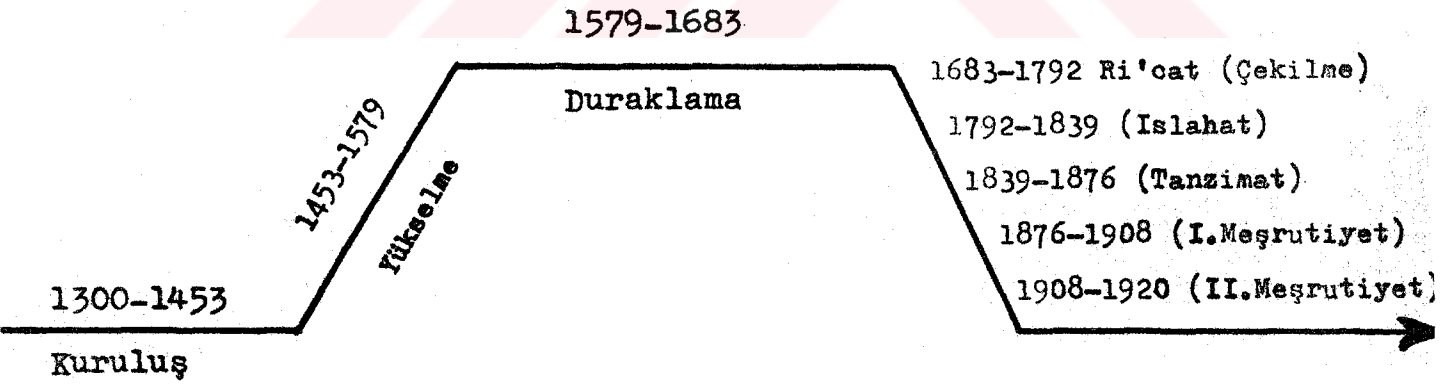
İslahat denilen düzeltme devrinin başlangıcı sayılan 1792'den saltanatın kaldırılmasıyla son padişahın yurttan çıkması üzerine Osmanlı Devleti'nin tarihten silindiği ve 1922'ye kadarki dönem, Dağılma Devri safhasıdır. Umumiyetle İslahat (1792-1839), Tanzimat (1839-1876), Meşrutiyet, İstibdat ve Yıkılış (1876-1922) gibi bölümlerde toplanabilen bu devrede düşmanların savaşlarla, Osmanlı devletinden toprak koparmaları yanında, İmparatorluğun yabancı asıllı teb'ası arasındaki kaynaşmalar ve bağımsızlığa kavuşma hareketleri de pek arttığından, devletin dağılma ve yıkılmasının hızlandığı ve bunu durdurmak için İmparatorluğa yeniden canlılık ve bir düzen vermek maksadıyla pek çok hareket ve teşebbüslerde bulunulduğu görülür. Ancak ne III. Selim'in islahatı ve Nizam-ı Cedid'i, II. Mahmut'un yeniçeri ocağını kaldırması ve yeni müesseseleri kurması, ne de Abdülmecid'in

Gülhane Hattı ile açtığı Tanzimat, bu yıkılışı durduramadığı gibi, daha sonraları Abdülhamid'in şahsi idaresi ve iki defa denenen parlamenter idareli Meşrutiyet de fayda vermemiş, Birinci Dünya Savaşı yenilgisi Osmanlı devletini, dolayısıyla Osmanlıların saltanatını sona erdirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin başında bu altıyüzyıllık zaman boyunca Osman-ogullarından Beğ, Han, Hünkâr, Sultan, Padişah, Halife gibi ünvanların, bazan birkaçını birden taşıyan 36 kişi bulunmuştur (yalnız son Osmanoglu Abdülmecid, saltanatın kaldırılmasından ötürü sadece Halife ünvanını taşımıştı).

- 1300 - 1453 Kuruluş Devri,
- 1453 - 1579 Yükselme Devri,
- 1579 - 1683 Duraklama Devri,
- 1683 - 1920 Gerileme, Parçalanma ve Yıkılma Dönemi.

Bir başka sınıflandırma da şu şekildedir;



6- 1773-1922 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNU İDARE EDEN PADİŞAHLAR VE DÖNEMLERİNDEKİ ÖNEMLİ OLAYLAR

I. ABDÜLHAMİD (1774-1789)

Zamanının bazı önemli iç ve dış siyasi olayları şöyle özetlenebilir: 1774 tarihinde Ruslar'la Küçük Kaynarca Andlaşması imzalandı. Aynalıkavak Tenkihnamesi (1779) akte-
dildi. Devrinde, ordunun bazı sınıflarında ıslahata girişil-
di, teknik okullar yeniden açıldı.

III. SELİM (1789-1807)

Osmanlı devletinin dışarıda sürüp giden savaşları devresinde hükümdar oldu. Avusturya ile 1791 yılında Zıştovi, Ruslar'la 1792 yılında imzalanan Yaş Andlaşması ile sulh sağlandı. Padişah III. Selim bundan sonra bütün gayretlerini, yapmayı tasarladığı ıslahatlarını gerçekleştirmeye yöneltti. Artık tarihçilere göre İmparatorlukta "Gerileme Devri" safhası sona ererek "Yıkılma Devri"nin "Islahat" bölümü başlar. Mülki teşkilat, teknik okullar, basın ve kültür işleri yeniden ele alınarak düzenlendi. Gerek kara ordusunda, gerek donanmada Avrupalı müesseselerin kurulmasına, yeni gemiler yapılmasına başlandı. Talimli asker yetiştirmek üzere Bestancı Ocağı'na bağlı Nizam-ı Cedit birlikleri teşkil edildi. Yabancı devletlere daimi elçiler gönderilmeye başlandı. Zamanında, Napoleon'un orduları Mısır çıkarmasında Akkâ önünde Nizam-ı Cedit ordusu tarafından mağlup edildi. 1807 yılında Kabakçı Mustafa isyanında taht'tan indirildi. Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisini yeniden tahta geçirmek üzere harekete geçmesi üzerine 1808 yılında katle edildi.

IV. MUSTAFA (1807-1808)

Bir yıllık hükümdarlığı esnasında devrinin kayda değer iç olayı, Nizam-ı Cedit ordusunu ilga etmesi ve yenilik taraftarlarınının bir kısmını ortadan kaldırmış olmasıdır.

II. MAHMUT (1808-1839)

Zamanı dış gailelerle doludur. Mora ve Yunan isyanını (1821) gibi. İçeride Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) (Vakay-ı Hayriye) ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir kara ordusu kuruldu. Devri her ne kadar iç ve dış olaylarla dolu geçmişse de, ıslahat yönünden feyizlidir. Eskiden kalan bütün müesseselerin ünvanlarını değiştirip, devletine Batılı bir görünüm vermeye gayret etmiştir. İlk Harbiye'nin kuruluşu 1834'de Selimiye Kışlasında Sıbyan bölüklerinin teşkili ile başlamıştır.

ABDÜLMECİD (1839-1861)

Devrinin en önemli hadisesi Tanzimat Fermanı'nın (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilanıdır (1839).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile açtığı Tanzimat-ı Hayriye devrinde adalet, maarif ve askerlik alanında faydalı işler görüldü. Onun bu hareketiyle "Yıkılma Devri" safhasının bir bölümü olan "Tanzimat Devri"ne girilir.

II. ABDÜLHAMİD (1876-1909)

Zamanında Meşrutiyet ilan edildi (1876). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslarla Ayastefanos Muahedesi (1878) imzalandı. Maarif ve demiryolu sahasında gayretlerde bulundu. "Yıkılma Devri" safhasının "Meşrutiyet, İstibdat, Yıkılış" bölümleri başladı.

V. MEHMET REŞAT (1909-1918)

Zamanı birbirini takip eden buhranlar ve savaşlar devri oldu. İtalya Trablusgarb'e saldırdı (1912). Ordu ve donanmayı ıslah hareketlerine başlanılmıştı ki, Birinci Dünya Savaşı başladı (1914).

VI. MEHMET VAHİDÜDDİN (1918-1922)

Padişah olduğu zaman gerek Osmanlı orduları ve gerekse müttefikleri her tarafta mağlup olmuşlardı. İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Bunu takiben 1920 yılında Sevr Andlaşması aktedildi.

II. BÖLÜM

DÖNEMİN (1773-1923) SOSYAL, SİYASAL
KÜLTÜREL VE EKONOMİK
YAPISI İÇERİSİNDE OSMANLI-FRANSIZ
İLİŞKİLERİ

1- İLİŞKİYİ DOĞURAN SEBEPLER

Avrupa karşısında üstünlüğünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu, girdiği savaşlarda kaybetmeye başlayınca; Batı'nın askeri alanda üstünlüğünü kabullenmiş ve bu alanda yenilikleri öğrenmek üzere Batı'ya yönelmiştir. Fransa XVII.yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Batı'nın en büyük devleti sayılıyordu. Avrupa ulusları, Fransız dili ve göreneğini her bakımdan örnek alıyorlardı. Rusya, İsveç, Almanya ve İngiltere'de saray dili Fransızcaydı.

Savaş meydanlarında tanıdığımız Rusya ve Avusturya ile yüzyıllarca savaştık. Osmanlı İmparatorluğu Batı uygarlığına yönelirken, bu ülkeler ilim ve teknikte örnek alınacak ülkeler değildi. Almanya ise Avusturya'nın arkasına düşen bir kara devletiydi; ulaşım kolaylıkları yoktu; zaten yeni oluşan bir toplumdur. İngiltere ülkeler ötesi bir yerdi; Fransa'nın arkasında kalıyordu^(x). Yukarıdaki gerekçeler, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yönelişinde örnek olarak Fransa'yı alması" tezini doğurmuştur.

2- İLK İLİŞKİLER

Fransızlarla ilişkilerimiz Haçlı seferlerine kadar dayanırsa da, asıl manada siyasi ve iktisadi ilişkiler Kanuni döneminde başlamış, kapitülasyonlar dolayısıyla iktisadi nitelikli bir dostluk çerçevesinde gelişmiştir. Fransızlar'a tanınan haklar, daha sonra hemen bütün Avrupa ülkelerine tanınmış; fakat onlar Osmanlı devletiyle ticaretlerini ancak Fransız bayrağı himayesinde yapabilmişlerdir^(xx).

Bu ilişkiler özellikle Osmanlı aydınlarının ve yöneticilerinin "geleneksel" iyiniyetleriyle Fransa'dan gelen her şeyi hoş karşılamalarına yol açmıştır. Hatta bütün Avrupa'ya Fransız gözlüğüyle bakılır ve hepsine birden "Frenk" adı verilir. Fransız kültürünün Osmanlı ülkesinde gördüğü ilgi, siyasi ve ekonomik ilişkilerin hazırlandığı zeminde oluşmuştur.

(x) Akıncı, Gündüz; Türk-Fransız Kültür İlişkileri, 1973, s. 10-20.

(xx) Ayyazoğlu, Beşir; Bir Zamanlar Fransızca, 1-4 Ağustos 1988, Tercüman Gazetesi.

1773 yılına kadar Osmanlı-Fransız siyasi ilişkilerinin tespiti her ne kadar konumuz dışında ise de, ileri dönemlere ışık tutması bakımından ansiklopedik bilgilere başvurulurken bu konuda özet bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

"İngiltere ile giriştiği Yüzyıl savaşlarından kurtularak birliğini henüz sağlayan Fransa, XV. yüzyılın sonlarında Charles VIII zamanında gözlerini İtalya'ya çevirmiş, aynı zamanda doğuda, kutsal topraklar için de bazı tasavvurlarda bulunmuştu. 1494'te İtalya seferlerinin başlangıcında Fransa bir yandan kuzeydeki sınırını tespit, öte yandan İtalya'da genişleme çabalarında bulundu; ancak 1525'e kadar tek başına uygulamaya çalıştığı bu siyaset başarılı bir sonuç vermedi. Memleket Karl V.'in istila emellerine açık bir hale geldi. 1525-1559 döneminde Fransa kralları François I ve Henri II hem imparatora direnmek, hem de İtalya'daki gayelerini gerçekleştirmek için, o sırada kudretinin en yüksek noktasına çıkmış olan Osmanlı devletinin yardımına başvurdu. Bu yardım Fransa'yı tarihinin çok nazik bir anında parçalanmaktan kurtardı ve 1521'de Belgrad'ı, 1522'de Rodos'u alan Türklerin Orta Avrupa'ya doğru ilerleyişini 1525'de başlayan Fransa'nın yardım istekleri hızlandırdı.

Türk-Fransız ilişkileri hemen dostluğa dönüştü ve bu dostluğun temeli Kanuni Sultan Süleyman ile François I tarafından atıldı. Fransa kralı, gururunu iyice zedeleyen Madrid anlaşmasının utancından kendini kurtarmak için o zamanki Hıristiyan Avrupa'nın hoş karşılamayacağı şekilde, müslüman Osmanlı padişahından yardım ve müzaheret istemek üzere elçisi Frangipani'yi Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdi. Padişah verdiği cevapta (Ocak 1526) Fransa kralını uğradığı yenilgi ve hapsedilişi konusunda teselli, gönlünü hoş tutmasını tavsiye etti ve "gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır" diyerek yardımına koşacağını bildirdi. Nitekim Mohaç seferi yapıldı ve dolaylı yoldan Fransa'ya yardım edilmiş oldu. Bütün emeli ve hırsı İmparator Karl V'e kesin ve etkili bir darbe indirmek olan François I, Türklerle usulüne göre gerçek bir anlaşma yapabilmek için 1534'de Jean de la Foret adındaki elçisini İstanbul'a gönderdi. Böylece bir zamanlar ittifak muahedesi niteliğinde sayılan ve kapitülasyon diye tanımlanan, 1536 anlaşma-

sı imzalandı; bu andlaşma iki memleket arasındaki dostluk ve ticaret ilişkilerini düzenleyen bir belgeydi. Bununla adeta hıristiyanlar ile müslümanlar bir nevi devletler hukuku sözleşmeleri kurulması yoluna gidilmişti. Daha önce birer fermanla Fransızlara tanınan ticaret hakları, Fransa ile bir müzakere konusu olmadan, sırf Osmanlıların genel siyasetleri gereği, bir tür iç hukuk uygulaması idi. Halbuki bu andlaşma ile hıristiyan bir kral ilk defa padişah ile eşit bir taraf sayılıyordu. Bu anlaşmanın süresi iki hükümdarın hayatları boyunca. Fakat ileride şartlar yeni anlaşmalarla tekrarlanacak ve genişletilebilecekti. Bununla Fransızlar lehine ikamet, deniz seferleri, ticaret ve din serbestliği ile bazı konsolosluk hak ve imtiyazları açıkça kabul edilmişti. Buna karşılık Doğu'da başka hıristiyan devletler tebaasının himayesi, Kudüs'te hıristiyanlara ait kutsal toprakların korunması ve yabancı ticaret gemilerinin Türk denizlerinde ancak Fransız bayrağı ile seyredebilmeleri şartı gibi, Fransızlar lehine daha geniş bazı haklar, daha sonraki anlaşmalarda yer aldı. Uygulamada bu gibi hallerin meydana gelmesi, Fransızların elde ettikleri hakları genişletmek suretiyle varolan hukuki durumu kötüye kullanmalarından, bazan da, Osmanlıların müsamahasından ileri gelmiştir.

Daha sonra Türk-Fransız ilişkileri dostluk ve karşılıklı işbirliği zihniyeti içinde devam etti. 1536'da birleşerek ortak İtalya seferi teşebbüsüne giriştiler. Bu arada François I, Karl V ile bir uzlaşma yoluna gitti ise de bu uzun sürmedi ve elçisi Paulin vasıtasıyla Türkleri tekrar kazanarak 1541-1543'de Nice'e karşı Osmanlı-Fransız donanmalarının ortak hareketini sağladı. François I bundan sonra da siyasetini kendi çıkarlarına göre yürütmek istedi. 1545'de büyükelçi olarak gönderdiği Montlue aracılığı ile Türklerin Avusturya ile barış yapmasına çalıştı; 1547'de ise elçisi D'Aramon'u araya koyarak Avusturya ile yapılmakta olan barış müzakerelerini bozmak istedi. François I'in aynı yıl ölümünden sonra yerine geçen Henri II zamanında da bu anlaşma sürdürüldü (1547-1560). Selim II ile Kral Charles X arasında yeni bir anlaşma yapılarak 1536 şartları tekrarlandı ve bazı maddelerin kapsamı genişletildi. Daha sonraki tarihlerde Murad III ve Henri III arasında (1581); Mehmed III ve Ahmed I ile Henri IV arasında (1597-1604) bu kapitülasyonlar yenilendi. XVII.

yüzyılın birinci yarısında Fransa'da Cardinal de Richelieu'ün iktidarda bulunduğu sırada Türk-Fransız ilişkilerinde hakim olan unsur Richelieu'ün genel siyasetine bağlanabilir; yani Fransız protestanlarının nüfuzunu azaltmak, kralı pek tanımayan büyük asilzadeleri tam bir itaat altına almak ve Avusturya'ya karşı Fransa'nın kudret ve nüfuzunu artırmak konularında, Osmanlı devletini kendine yardımcı yapmak ve bunun için de Osmanlıların fütuhat hakkındaki emellerini okşayacak şekilde vaadlerde bulunmak yolunu seçti; fakat bu dönemde yeni bir anlaşma yapılmadı. Mehmet IV devrinde ilişkiler bozulur gibi oldu. Doğu'da artık İngilizlerin ve Flemeklerin ticareti artmış, Fransa'dan ithal edilen mallardan bazan daha fazla gümrük resmi alındığı olmuştur. Bu sırada önemli bir ticaret merkezi olan Halep gümrük gelirlerini toplayan bir Yahudi mültezime Fransız elçisi Comte de Sézy, Fransız tacirlerine bir hizmet yapmak ve onların yükünü hafifletmek niyetiyle kefil oldu. Fakat bu mültezim iflas edince ve Osmanlı makamları kefalet vecibelerini elçiden isteyince münasebetler gerginleşti. Fransa kralı Louis XIV bu meseleye müdahale zorunda kaldı. Yeni Fransız elçisi De la Haye ise bir Fransız gemisine yüklenip o geminin kaptanı tarafından İtalya'da satılan bazı Osmanlı mallarının bedelini ödemekten kaçındı; anlaşmazlık büyüdü ve elçi Yedikule'de hapsedildi. Zaten Fransız kuvvetlerinin Girit'teki Venedikliler ile birlikte Türklere karşı savaştığını bilen Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Fransa ile ilişkileri kesmeye kadar gidecek derecede sert bir tavır takındı. Fazıl Ahmet Paşa da babasının bu konuda izlediği kesin siyaseti sürdürdü. Yeni elçi de la Haye, vaktiyle babasına, daha sonra da kendisine yapılan muameleden dolayı özür diledi. Osmanlı Sadrazamı da bunun üzerine Fransa'nın Avusturya'ya yardım etmesinden şikayette bulundu; ikinci bir buluşmada daha ağır muameleler olunca Louis XIV Osmanlılardan intikam almayı düşündü, fakat müşaviri Kolber'in tavsiyesi üzerine bundan vazgeçti ve ilişkilerinin geleneksel dostluk esasına dayandığını söylediği zaman Fazıl Ahmet Paşa ona "evet ama her yerde Fransızlarımızı düşmanlarımızla beraber buluyoruz" diye cevap verdi. Fakat sonra Louis XIV'ün Hollanda'daki zaferlerinin ardından Nointel ile kapitülasyonlar yenilendi (1673). Bu anlaşma ile kutsal topraklar konusunda yeni bazı izinler verildi. Bununla beraber Cezayir, Trablusgarp korsanlarının Fransız gemilerine

saldırıları işi karıştırdı, fakat ilişkilerde yeni bir gelişme olmadı. XVIII. yüzyılda Mahmud I ile Louis XV arasında 1740'da yapılan yeni anlaşma Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir devir açtı denebilir. Elçi Marquis de Villeneuve, Osmanlı devletinin İran ve Avusturya ile yaptığı savaşta aracı rolü oynadı. Divan-ı Hümayun nezdinde büyük bir nüfuz ve tesir kazandığı gibi, Eflak ve Boğdan ile Sırbistan'a ait meseleleri iyi bir sonuca bağlamakla da büyük bir hizmette bulundu.

3- OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE FRANSA'NIN EMELİ

Osmanlı-Fransız ilişkilerine kısa bir bakıştan sonra görülüyor ki, XVIII. yüzyıl başlangıcında Fransa, Osmanlı topraklarında geleneksel bir siyasetten doğan büyük bir nüfuz elde etmiştir. Bu nüfuz üç yönlü bir siyasete dayanır. Bu üç alanda Fransa büyük akarlar elde etmiştir.

a) Siyasi alanda: XVI. yüzyılın başında Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilere dayanarak kendi düşmanlarına karşı koymak, varlığını onlara kabul ettirmek ve Avrupa'ya hakim olmak için Osmanlı ordularının gücünden yararlanmıştı.

b) Dini alanda: Türkiye'de yaşayan Katolikler üzerinde oluşturduğu himaye ile Fransa'nın Hıristiyan ülkelerinde var olan prestijini yükseltmiştir.

c) Ekonomik alanda: Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içerisinde bulunan toplumlarla girişilen ticari ilişkiler Fransa'nın kalkınmasında önemli bir faktör olmuştur.

4- LALE DEVRİNDEKİ İLİŞKİLER

a) Siyasi alanda: 1740 kapitülasyonları Fransız tebaasına verilen hak ve imtiyazları genişletiyor, bunları I. Mahmud hem kendi şahsı, hem de gelecek padişahlar adına kabul ederek kesin bir yükümlülük altına giriyordu. XIX. yüzyılda bu ilişkiler özellikle Kırım Harbi (1853-1855) zamanında daha samimi bir şekil aldı ve Paris Andlaşmasında (1856) Sadrazam Ali Paşa, şark meselesinde ve diğer Avrupa meselelerinde Fransız siyaseti ile tam bir uyumluluk halinde bulundu. Sadece Lübnan'da Fransızların Marunileri, İngilizlerin de Dürzileri tutmaları ve çok defa tahrik etmeleri yüzünden bu ilişkiler zaman zaman nazik devreler geçirdi. Durum Birinci Cihan Savaşı'nın hazırlık safhalarına kadar fazla bir sarsıntıya

uğramadan geldi. Tarafların bu savaşta ayrı bloklarda yer almaları, Fransa'nın Mondros Mütarekesi'nden sonra da Adana, Hatay, Antep (Gaziantep), Urfa (Şanlıurfa) ve Maraş'ı (Kahramanmaraş) istila etmesi iki milleti karşı karşıya getirerek savaşmalarına sebep oldu. Fakat 1921 Ankara İtilafnamesi ile bu ilişkiler yeniden dostluk ve karşılıklı anlayış istikametine yöneldi^(x).

b) Kültürel Alanda

Fransız kültürüyle asıl ünsiyetimiz Lale Devri'nde başlar. 1721 yılında Paris'e elçi olarak giden Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin ünlü Sefaretnamesi İstanbul'da yepyeni modaların doğmasına yol açmıştır. Bununla beraber henüz Osmanlı ülkesinde yaygın olan yabancı dil İtalyanca'dır. XVI. yüzyılda Galata'da yerleşen Cizvitler'in Katolik ve Ermeni çocuklarına Fransızca öğrettiklerini biliyoruz. Türkler arasında Fransızca III. Selim döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır.

Avrupa'nın askeri ve teknolojik üstünlüğüne inanan III. Selim, Fransa'dan getirttiği mühendislere Tophane'de dökümhaneler yaptırmıştır. Bundan üç yıl kadar sonra açılan Mühendishane'de öğretim Fransızca yapılmış, ayrıca bu dilden bazı kitaplar Türkçe'ye çevrilmiştir. Esasen Selim, daha önce şehzadeliği sırasında XVI. Louis ile mektuplaşmış, hatta haberleşmeyi sağlanması ve Fransızca öğrenerek, askerlik bilimi tahsil etsin diye adamlarından İshak Bey adlı bir genci Paris'e göndermiştir. Ne var ki, maceraperest biri olan İshak Bey, Fransızca öğrenmek yerine sefahata dalar.

III. Selim'in veliahtlığı sırasında XVI. Louis ile rahatça mektuplaşabilmek için Paris'e gönderdiği İshak Bey, Jön Türkler'in Beyoğlu eğlencelerine düşkün alafranga küçük beylerin ilk örneğidir, diyebiliriz. Saray tercümanı ve kâtibi Ruffen'in bütün gayretlerine rağmen Fransızca öğrenemeyen İshak Bey, kendi ülkesindeki hayata hiç benzemeyen Paris hayatının cazibesine kapılarak milli elbisesini çıkarır, eğlence hayatına ve sefahata dalar. III. Selim devrinde bir İshak daha vardır; Mühendishane-i Berri-i Hümayun hocalarından Hoca İshak Efendi, bütün Osmanlı aydınlarının bildiği Arapça ve Farsça'nın yanı sıra, Fransızca, Latince ve İbraniceyi de mü-

kemmel bilmektedir.

5- İLK FRANSIZCA ESER YAZANLAR

Bu dönemde Hoca İshak Efendi'den başka Fransızca'yı çok iyi bilen iki önemli aydınla daha karşılaşırız. Mahmut Raif Efendi ve Seyyit Mustafa. Değerli bir tanburi ve bestekâr olan, hatta Dede Efendi'yle müşterek bir bestesi bulunan Mahmut Raif Efendi, Yusuf Agah Efendi'nin sır kâti-bi (sekreter) olarak Londra'ya gitmiş, orada İngilizce ve Fransızca'yı mükemmelen öğrendiği için "İngiliz" lakabıyla anılmaya başlamıştır. Kabakçı isyanı sırasında Boğaz yamak-ları tarafından parçalanarak öldürülen Mahmut Raif Efendi'nin Fransızca bir kitabı da vardır. 1798 yılında Üsküdar'da basılan bu eser, III.Selim'in reformlarıyla ilgilidir ve "Tableau des nouveaux de L'Empire Otoman" adını taşır^(x).

Mühendishane hocalarından Seyyit Mustafa hakkında ise çok az bilgimiz var. Onun da Kabakçı isyanı sırasında öldürüldüğü tahmin ediliyor. 1807 yılında Üsküdar'da basılan Fransızca eserinin adı şöyledir: "Diatrîbe de L'ingenieur sur L'Etat de L'art militaire du genie et des sciences à Constantinople". Seyyit Mustafa'nın bu kitabı Türkçe'ye çevrilerek orijinaliyle birlikte TÜYAB tarafından "5.İstanbul Kitap Fuarı'nın onuruna" 1000 adet basılmıştır. 1986'da "İstanbul Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale" adıyla basılan kitabın başında Prof.Dr. Hüsrev Hatemi ve Doç.Dr.Kemal Beydilli'nin Seyyit Mustafa hakkında birer incelemesi bulunmaktadır.

Aynı dönemde Devlet-i Aliyye'nin Fransa'ya gönderdiği daimi elçi olan Es-Seyyit Ali Efendi ise, Rumca'nın yanı sıra biraz da Fransızca biliyordu. Ali Efendi'nin elçiliği Fransa'da büyük ilgi uyandırmış, özellikle Fransız kadınları arasında bir Türk modasının doğmasına yol açmıştı.

Mekteb-i Harbiye'de ve Mühendishane'de Fransızcanın da öğretilmesi dolayısıyla bu dili bilenlerin sayısı yavaş yavaş artmaya başlar. Bununla beraber Fransızca, II.Mahmut tarafından açılan Mekteb-i Tıbbiye'de öğretimin bu dille yapılması dolayısıyla hızla yaygınlaşır. Mekteb-i Tıbbiye'de

(x) Tanpınar, Ahmet Hamdi; XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,

Fransızca öğretimi yapılabilmesi için Fransa'dan Monsieur Bernard adlı bir doktor getirtilmiştir. Ahmet Rasim, Fransızcanın Osmanlı ülkesinde resmen kabul edilmiş tarihi olarak Dr. Bernard'ın İstanbul'a geliş tarihini, yani 1843'ü kabul eder. Aynı yıllarda Lazarist papazlar da İstanbul'da ilk Fransız okullarını açmışlardır. Ahmet Rasim, "Fransızca'nın o zamanlar için bir lüzum-u hususiyesi olduğuna şüphe yok idi. Evveleminde ulum ve fünun ve sanayiin memalik-i Osmaniye'ye idhali için yegane lisan Fransızca olduğu gibi, muharrerat-ı resmiyye-i devlet ve münasebat-ı siyasiyyede dahi vasıta-i müdavelat ancak bu lisan idi" diyor.

Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca öğretim 1871 yılına kadar devam etmiş, tıpla ilgili yeni eserler Türkçe'ye çevrildiği ve terminoloji meselesinin de halledildiği kanaatine varıldığı için, bu tarihten itibaren Türkçe öğretime başlanmıştır.

6- FRANSA'YA ÖĞRENCİ GÖNDERİLMESİ

Bu arada idadilerde de Fransızca öğretildiği gibi, birçok öğrenci başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gönderiliyordu. II. Mahmut, 1830 yılında Tıbbiye ve Endurun öğrencilerinden 150 kişiyi Avrupa'ya göndermek istemiş, ancak bu, bazı sebeplerle mümkün olamamıştı. Padişahın bu arzusu, 1834-1836 yıllarında gerçekleşmiş, dönüşlerde Mekteb-i Harbiye'de ve çeşitli hizmetlerde öğretmen olarak kullanılmak üzere bazı Harbiyeliler Paris, Viyana ve Londra'ya gönderilmiştir^(x).

Maarif Nezareti adına, Darülfünun'a öğretmen yetiştirmek üzere 1857 yılında Avrupa'ya öğretmen ve öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Bu uygulama 1892 yılına kadar devam etmiştir. Onaltı yıllık bir aradan sonra bu yol 1908 yılında yeniden açılmıştır.

Yurt dışına öğrenci gönderme işiyle uğraşmak üzere, 1912 yılında, Maarif Vekâleti içinde bir "Yükseköğretim Dairesi" kurularak 1913 yılında yabancı ülkelere gönderilecek öğrencilerle ilgili bir yönetmelik hazırlanmıştır. 1926 yılına kadar bir tek Berlin'de öğrenci müfettişliği varken, ondan sonra Paris'te ikinci, 1939'da Londra'da üçüncü bir öğrenci müfettişliği açılmıştır^(xx).

Fransa'ya en çok öğrenci gönderilen yıllar 1839-1872 yılları arasındır. 1839-1872 yılları arasında Fransa'ya gönderilen öğrenci sayısı aşağıdaki gibidir.

<u>Yıl</u> :	<u>Öğrenci Sayısı:</u>
1839	21
1840	11
1847	10
1862	15
1863	14
1864	29
1867	14
1870	25
1872	22(x)

7- TÜRKİYE'DE YAYINLANAN İLK FRANSIZCA GAZETELER

Türkiye'de ilk Fransızca gazete, 1825 yılında İzmir'de yayınlanan "Moniteur de l'orient" adlı gazetedir. Daha sonra 1841 yılında İstanbul'da "Moniteur Ottoman" adlı bir gazete yayınlanmıştır. Bu gazete aslında İstanbul'da 1831 yılından itibaren, resmi ve haftalık gazete olarak çıkan, Takvim-i Vekayi gazetesinin Fransızca olarak yayınlanmış şeklidir. Başlangıçta tamamen Fransızca yayınlanan bu gazeteye bir süre sonra Türkçe bir bölüm ilave edilmiştir. Tanzimatın ilanından sonra bu gazetenin bir müddet Arapça, Rumca, Ermenice yayınları da yapılmıştır^(xx).

Takvim-i Vekayi'den önce, Fransız ihtilali sırasında İstanbul'daki Fransız Elçiliği tarafından "Gazette Française de Constantinople" adlı Fransızca bir gazete daha yayınlanmıştır.

8- FRANSIZ EDEBİYATININ EDEBİYATIMIZA ETKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Biz, İslam uygarlığına girerken nasıl koyu bir İran etkisi altında kaldıksa, Batı uygarlığına girerken de ona benzer bir başka Fransa'dan geldi^(xxx). Tanzimat dönemi devlet adamlarından bu etki, Reşit Paşa'dan Ali, Fuad, Midhat Paşa'ya dek kendisini bütün gücü ile ortaya koyar. Keza yeni

(x) Unat, Faik Reşit; Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 200.

(xx) Türk Ansiklopedisi, cilt: 5, s. 341.

(xxx) Yetkin, Suut Kemal; Edebiyatta Akımlar, 1967, s. 7.

edebiyat akımını kuran Şinasi'den tutun da, Ali Süavi, Süleyman Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Edhem Pertev Paşa da bu etki altında kaldılar.

Edebiyatımız yıllarca Fransız edebiyatının estetik ilkelerinin etkisinde kalmış ve o ilkelere göre ürünlerini vermiştir. Siyasi ve idari hayatımızda Batı eğilimli Tanzimat hareketi bütün düşünce ve edebiyat hayatımızda kendini göstermekten geri kalmamış, Batı diye de Fransa'yı örnek almıştır.

İlk etapta çeviri işine hız verildi. Çevrilen veya adapte edilen eserlerin isabetle seçildiği, çevirilerin başarılı olduğu elbette söylenemez. Ancak böyle de olsa, yeni görüşler getirmesi ve yazarlara yeni örnekler vermesi bakımından bu çevirilerin önemi küçümsenemez.

Bu çeviriler sayesinde bakışlar soyut bir dünyadan canlı bir dünyaya, insana ve insan ruhuna yönelmeye başlıyor, roman ve tiyatro gibi realitenin gözlemine büyük bir yer veren türler doğuyor^(x).

Şemseddin Sami, ilk baskısı 1885'te yapılan "Kamus-ı Fransevi" adlı lugatinin önsözünde, "nice zamandır ülkemizde Fransızca geçerli bir dil olduğu halde, gerek Tıbbiye ve Galatasaray öğrencilerinin, gerekse Fransızcadan tercüme yapmak isteyenlerin doğru dürüst bir Fransızca-Türkçe lugat bulamadıklarını" söyler. "Kamus-ı Fransevi" yayınlanıncaya kadar kullanılan bellibaşlı lugatlar şunlardır: l.X. Bianchi "Vocabulaire Français-Turc"(Paris, 1831); Alexandre Handjeri "Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc"(Moskova, 1840); N.Mallouf "Dictionnaire Turc-Français" (Paris, 1867); Yusuf Halis Efendi'nin ise 1850 yılında yayınlanan "Miftah-ı Lisan" adlı manzum bir Fransızca-Türkçe lugati vardır. Bir Türk tarafından hazırlanan tek ciltlik ilk ciddi ve kapsamlı lugat, şüphesiz Şemseddin Sami'nin lugatidir.

Fransız ihtilali'yle birlikte dünyaya yayılan yeni fikirler, Fransızca kanalıyla Osmanlı ülkesinde de etkili olmaya başlamıştır. Tanzimat, bu fikirlerin akışını son derece kolaylaştırmıştır.

(x) yetkin, Suut Kemal; a.g.e., s. 7.

Yeni fikirler, yeni kavramları gerektirir; bunun en kolay yolu da, ya bu kavramları olduğu gibi almak, yahut kalıp halinde Türkçe'ye aktarmaktır. Mesela Abdülhak Hamit, Midhat Paşa'nın Taif'e sürgün edilmesi üzerine "Liberté" adlı tiyatro eserini yazar. Liberté, hürriyet anlamına gelmektedir. Oyundaki şahıs adları da Fransızca'dır. Liberal (Midhat Paşa), Despot (Hükümdar Abdülhamid), Nasyon (Millet), Pres (Basın), "Efkâr-ı Umumiyye" (Opinion publique) gibi kalıp olarak tercüme edilen kavramlar da vardır.

Fransız fikir hayatını yakından izleyen memleketimizin edebiyatı ve edebiyat görüşleri de Fransa'daki asıllarına ister istemez uymakta idi. Romantizmden itibaren bütün edebiyat akımlarının bizde yankılar uyandırdığı görüldü

Namık Kemal'de Hugo'nun tesirleri besbellidir. Kemal'in eserlerinde romantik hava açıkça görülür; Celaleddin Harzemşah ile Cromwel arasındaki benzerlik yalnız iki dramda konuların tarihten alınmalarında ve işlenişlerinde değil, her iki dramın önsözlerinde de görülür^(x). Yine Zavallı Çocuk ile Hernani, olayların düzeni ve üslup bakımından aynı romantik anlayışın ifadeleridir. Hugo'nun DIEU başlıklı şiirinde birçok düşünceler, hemen hemen MAKBER'de, ÖLÜ'de veya HUD BALADAN BİR SES'de yer almıştır.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Araba Sevdası adlı romanındaki alafrangalık heveslisi Bihruz Bey, aşık olduktan sonra şöyle seslenir: "Acaba adı nedir? Ah aceleyle sormadım. Emotion insanı bırakmıyor ki... Hoş ben de güzel mukabele ettim ya... Heureusement, üzerimde o çiçek bulundu. Gerçekten de pek poétique bir rencontre oldu. Victoire! Öyle bir havuzun kenarında... Lamartine, ah Lamartine! Gelip de bu hali görmeliydin! Beş dakika içinde beşyüz vers yazardın! O ne şairane bir tabloydu. Çengi hanım... Quel drole de nom"^(xx).

Romanda Bihruz Bey, Fransızca tek cümleyi bile doğru dürüst okumayı beceremediği halde, kulaktan dolma beş on kelimeyle güya Fransızca konuşan mirasyedi bir paşazade olarak

(x) Somar, Ziya; Namık Kemal ve Victor Hugo, Kalem Mecmuası, 1939, Sayı: 12.

(xx) Ayvazoğlu, Beşir; a.g.e., s.

Tanzimat'tan sonra bütün kibar ailelerin çocukları arasında Bihruz Bey'lik bulaşıcı bir hastalık gibi yayılmıştır. Şüphesiz Fransızca'yı iyi öğrenenler vardı. Fakat bu dili bilmek bir statü göstergesi haline getirildiği için bilmeyenler bile, öğrendikleri bazı kelime ve deyimleri Bihruz Bey gibi cümlelerin aralarına serpiştirerek bu eksikliklerini gidermeye çalışırlardı.

Küçük hanımlara ve küçük beylere Fransız veya Fransızca bilen mürebbiyeler tutmak, alafrangalaşmış kibar aileler arasında başlıbaşına bir rekabet konusuydu. Öğrendikleri yalan yanlış Fransızca kelimelerle caka satmak için koltuklarının altında Fransızca bir kitap yahut ceplerinde Fransızca bir gazeteyle soluğu Beyoğlu'nda alan küçük beyler, Tatlısu frenkleriyle ahbaplık kurar, kafasını, gözünü yara yara Fransızca konuşurlardı. Galata meyhanelerine, Beyoğlu eğlencelerine kendini fazla kaptırmak, halk dilinde "karşıya dadanmak"tı. Karşıya dadananlar, Türkçe konuşmaktan utanırlardı. Bazı sokakların adı bile Fransızca idi. "Cereled Orient"te ve benzeri yerlerde eğlenmek bir statü göstergesiydi. "Tanzimat tipi aydın demek, biraz da Beyoğlu" demektir. Başta Fransızca olmak üzere, her dilin konuşulduğu kozmopolit Beyoğlu'nda sadece Türkçe konuşmak ayıptı.

Servet-i Fünun mektebi ise nesirde realizmi, nazımda parnasizmi temsil eder. Halid Ziya bu düşünce ile roman ve hikayeler yayınlamaya başlar. Goncourt'ların ve Doudet'nin hayranı olan Aşk-ı Memnu yapıtında bu romancıların tesirleri açıkça görülür.

Tevfik Fikret ise parnasizm'in temsilcisidir. François Coppée'nin hayranıdır.

Hüseyin Cahit makaleleriyle pozitivist ve determinist sanat anlayışını dile getirmiştir. Keza pozitivist ve realizmi yayan Beşir Fuat, Ahmet Şuayb'ın yanı sıra sembolizmin temsilciliğini yapan Cenab Şahabettin ve Ahmet Haşim bu edebi akımların tesirinde kalmışlardır^(x).

Kısaca bizde Tanzimat'tan itibaren başlayan edebiyatı ve edebiyat akımlarını iyice anlamak için fikir ve sanat

(x) yetkin, Suut Kemal; Edebiyatta Akımlar, 1967, s. 8.

hayatımıza kaynaklık etmiş olan Fransa'yı ve Fransa'daki edebiyat akımlarını yakından incelemek gerekir.

Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e kadar edebiyat akımlarını yansıtan eserlerden dilimize çevrilmiş veya adapte edilmiş olanların isimlerini burada sunmakla yetiniyoruz.

9- TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR EDEBİYAT AKIMLARINI
YANSITAN ESERLERDEN DİLİMİZE ÇEVİRİLMİŞ VEYA ADAPTE
EDİLMİŞ OLANLAR

Klassisizm

<u>Yazar Adı</u>	<u>:</u>	<u>Eser Adı</u>	<u>:</u>	<u>Dilimize Aktaran</u>	<u>:</u>
<u>Molière:</u>					
L'étourdi		Savruk		Ahmet Vefik Paşa	
Le débit amoureux		İnfial-i Aşk		"	
L'école des maris		Kocalar Mektebi		"	
L'école des femmes		Kadınlar Mektebi		"	
Tartuffe		Tartuf (Manzum)		"	
Les fourberies de Scapin		Dekbazlık		"	
Le Mariage forcé		Zor Nikâhı		"	
L'amour médecin		Tabib-i Aşk		"	
Le médecin malgré lui		Zoraki Tabib		"	
L'Avare		Azarya		"	
Georges Dandin		Yorgaki Dandini		"	
Le Malade imaginaire		Meraki		"	
Don Juan		Don Cıvani		"	
Le Misanthrope		Adamcıl		"	
Les femmes savantes		Okumuş Kadınlar		"	
Les précieuses ridicules		Dudukuşları		"	

Romantizm

Rousseau:

Emile		Emil		Ziya Paşa	
Le contrat social		Mukavele-i İctimaiye (1911)		"	

La Nouvelle-Héloïse	Nuvel Eloiz	Mecmua-i Ebuzziya'nın 3 ve 4. ciltlerinde 21. mektubun sonuna kadar
Discours sur les sciences et les arts	Fezail-i Ahlakiye ve Kemalât-ı İlmiye (1893)	Kemal Paşazade Sait
<u>Chateaubriand :</u>		
Atala	Atala (1872)	Recaizade Ekrem
Le dernier des Abencerrages	İbn Sarrac-ı Ehir (1880)	A.Tahir
René	Rene (1893)	M.Celal
<u>Lamartine :</u>		
Graziella	Graziyella (1878)	Yusuf Neyyir
Geneviève	Jöneviev (1885)	Halil Edip
Méditations	Tercüme-i Manzume (1870)	Şinasi
<u>Musset :</u>		
Frédéric et Bernerette	Frederik ve Berneret (1894)	Hüseyin Rahmi
<u>Victor Hugo :</u>		
Les Misérables	Sefiller (1881)	Şemsettin Sami
Les Burgraves	Derebeyleri (1879)	Ahmet Midhat
Claude Gueux	Klot Gö, yani Obur Klot (1887)	Selanikli Tevfik
Hernani	Hernani (1874)	Teodor Kasap
Le dernier jour d'un condamné	Bir Mahkûmun Son Günü (1886)	Ali Nihat
Lucrece Borgia	Lükres Borciya (1910)	Kemal Emin
Quatre-Vingt Treize	93 İhtilali (1912)	Süleyman Tevfik
Le Roi S'amuse	Vazife Aşka Galebe Eder mi? İkmal-i namus için sehven kerimesini katleden kambur bir peder (çift sütun, tarihsiz)	B.Ş.F.

Alexandre Dumas :

Comte de Monte-Christo Monte Kristo (1873) Teodor Kasap

Realizm ve Naturalizm

E. ve J. de Goncourt :

Renée Mauperin Rene Mopren (1896) Mehmet Münci

Alphonse Daudet :

Fromont jeune et Risler
ainé Genç Fromon ve Büyük
Risler (1895) A.İhsan

Sapho Safo (1919) Reşat Nedim

Emile Zola :

Thérèse Raquin Terez Raken (1889) Muallim Naci

Pour une nuit d'Amour Muvakkat Aşk (1893) Halit Ziya

Comment on meurt Bir Köylünün Ölümü
(1893) Halit Ziya

La Mort d'Olivier Canlı Cenaze (1894) Mehmet Rüştü

Becaille

(Contes et Nouvelles)

Les quatre journées et
Jean Gourdon Jan Gurdon (1910) M.Fahri

Guy de Maupassant :

Le champs des Oliviers Zeytinlik (1887) Seyyat Zeynel

Fort Comme la Mort Ölüm Kadar Metin
(1910) Muhittin

III. BÖLÜM

OSMANLILARDA XVIII. YÜZYILIN
İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN BAŞLAYAN
BATILILAŞMA VE YENİLİK HAREKETLERİNE
KISA BİR BAKIŞ

1- TANZİMAT ÖNCESİ DURUM

Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma eğilimleri ve hareketlerinin başlangıcı XVIII. yüzyıla kadar dayanır. Şu halde Osmanlılar, çağdaş bir toplum ve devlet olmayı iki yüz yıllık bir zamandan beri istemekteydiler. Bu istek nereden ve neden doğdu? Niçin Batılılaşmak? Batılılaşmak terimi çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. En kapsamlı tanımı ile Batılılaşmak; 18. yüzyıldan itibaren Osmanlılar ve daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde devleti ve toplumu batı usullerine ve yaşama tarzına göre yeni bir düzene koyma eylemidir. Bir başka ifadeyle kısaca; "çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir"^(x).

Osmanlı İmparatorluğu Duraklama devrine kadar Batı'ya muhtaç değildi. Güçlü bir imparatorluktu. Viyana önlerine kadar yayıldıkları sırada Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşmayı düşünmemiştir. Tek başına yaşamış ve kıtalara hükmetmiştir.

Bir İslam ve Türk devleti olarak kurulmuş ve kendine has bir medeniyet ve kültür oluşturmuş bulunan Osmanlı İmparatorluğu, kanun ve nizamlarının bozulmadığı, kültür ve medeniyet düzeyi bakımından Avrupa'dan üstün veya aynı düzeyde bulunduğu devirlerde bir ıslahat teşebbüsüne zorunluluk duymamıştı. Birçok yazarın belirttiği gibi, XVI.yüzyılın ilk yarısında en güçlü devrine ulaşan Osmanlılar, devlet hayatında Ortaçağ'ın mutaassıp zihniyetine saplanıp kalmadılar; hal ve zamanın gereklerini dikkate alarak fıkıh kitaplarından ayrı Osmanlı kanunnameleri geliştirdiler. Fethettikleri geniş ülkelerde derebeylik devrine son verdiler; sınıf ayrıcalıklarını kaldırdılar; din, mezhep, ırk farkı gözetmeden hoşgörüyü dayalı bir siyaset takip ettiler. İdari, iktisadi, askeri, sosyal bilhassa amme hukuku ve tabii haklar bakımından Yeni Çağ'ın başlarında Avrupa devletlerine mukabil daha cazip bir devlet sistemi kurmaya muvaffak oldu-

(x) Tunaya, Tarık Ziya; Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, 1960, s. 18.

lar(x).

Avrupa'da rönesans ve keşiflerle yeni bir tarihi çağın açıldığı zaman, Osmanlı devleti de kültür ve medeniyet alanında en yüksek devrini yaşamakta, Avrupa devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında kültür ve medeniyet alanında büyük bir fark olduğu duyulmamakta idi. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra devletin yasa ve nizamları bozulmaya başladı; bilhassa III. Murad zamanından itibaren devlet işlerinde hiçbir sorumluluk ve yetkisi bulunmayan saray mensuplarının müdahaleleri yüzünden keyfi bir idarenin kurulmasına yol açıldı^(xx).

Hükümet merkezinde başgösteren yasa dışı hareketler, eyaletlere kadar yayıldı. Osmanlı devletinin siyasi birliğini tehlikeye düşüren büyük iç isyanlar çıktı^(xxx).

XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı devletinin ıslahata muhtaç bulunduğu zorunluluğu kendini gösterdi. II. Osman (1618-1622) ve IV. Murad zamanlarında (1623-1640), özellikle Köprülüler devrinde ıslahat girişimleri, Osmanlı devletini meşgul eden önemli sorunlar arasında yer aldı ve ilk ıslahat hareketleri de bu devirde başladı. Fakat yapılan ıslahat hareketinin dayandığı fikirler, Koçi Bey Risalesi'nde görüldüğü gibi (Neş: Ali Kemali Aksüt, İstanbul, 1939) Avrupa'dan ziyade bizzat Osmanlı devletinin kendi tarih ve kültüründen ilham almakta ve bozulmaya başlayan Osmanlı kurumlarında eski yasa ve nizamların uygulanmasıyla devletin yeniden güç kazanacağı düşünceleri savunulmakta idi.

Osmanlı devleti, XVII. yüzyılda kendine güç kazandıracak köklü bir ıslahat yapmaya muvaffak olamadı. Asrın sonlarında başgösteren yenilgiler, devlete büyük toprak kaybına sebebiyet verdiği gibi, iç bünyede de hissedilir değişmelere yol açmış, bu cümleden olarak tımar ve zeamet sahipleri büyük ölçüde zayıflamış ve yerleri zorbalar eline geçmişti.

- (x) Köprülü, Fuad; Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri, II. Türk Tarih Kongresi yayınlarından, İstanbul, 1937, s.1-34.
(Tevki Abdurrahman Paşa; Osmanlı Kanunnameleri, MTM, İstanbul, Sayı: 1, s.3.
(xx) A.Cevdet; Tarih, İstanbul, 1893, I, s. 87-113.
(xxx) M.Akdağ; Celali İsyânları, Ankara, 1963, s.78-82.

XVIII. yüzyılda ise durum değişmiş, Avrupa güçlenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu zayıflamaya başlamıştır. Batı, durmadan İmparatorluğa karşı zaferler kazanmakta ve yavaş yavaş Osmanlı ülkesi içerisinde yayılmaktadır.

İmparatorluk, varlığını korumak için tek tedbirin Batılılaşmak olduğunu kabul etmiştir. Hukukçu Tunaya'ya göre bu durumda "Batılılaşmak bir nefis müdafaası, bir yaşama prensibi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ya modern bir devlet olacaktı, yahutta yok olacaktı".

Gün geçtikçe himayesinde bulundurduğu toprakları kaybetmeye başlayan ve yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, Batı'nın teknik alanda üstünlüğünü tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sebeple ilk iş olarak orduyu ve askeri müesseseleri ıslah etmek ve batılılaştırmak fikri doğmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıla büyük karışıklıklar içerisinde girdi. Rönesanstan beri her sahada yeni ilerlemeler kaydeden Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı İmparatorluğu kendi siyasi birliğini korumak ve devletin devamını garanti altına alabilmek amacıyla bu medeniyetten yararlanmak zorunluluğunu kabullenmek ihtiyacını duydu. Bu itibarla Ahmet III zamanında (1703-1730) bir ıslahat hareketi başladı. Tanzimat'tan evvel Avrupa'dan esinlenilerek uygulamaya konulan bu ilk ıslahat hareketi, Osmanlı tarihinde "Lale Devri" adı ile anılır^(x). Lale Devri, Osmanlı İmparatorluğuna taze bir kuvvet kazandıracak ve Osmanlı toplumunu bir gaye etrafında toparlayacak esaslı fikirlere dayanmamakla birlikte, Batı kültür ve medeniyetinin Osmanlı devletine girmesine bir başlangıç oluşturacaktır^(xx).

Osmanlı devletinde yapılan ıslahat hareketleri başlıca iki devrede incelenebilir. Birinci dönemde ıslahat hareketleri üzerinde hakim olan fikirler, Osmanlı devletinin kendi tarih ve kültüründen kaynaklandığı halde, ikinci dönemde yapılan ıslahat hareketlerinin başlamasında özellikle Avrupa kültür ve medeniyetinin etkileri görülür. Tanzimat ise bu

(x) Refik, Ahmet; Lale Devri, İstanbul, 1915, s. 30.

(xx) Karal, Enver Ziya; Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri, Tanzimat I, s. 13.

ikinci dönemde yapılmış bulunan ıslahatın bir sonucu olarak meydana gelmiştir.

Tanzimat, kısaca Türkiye'de meşruti bir yönetimin kurulmasına, İslam-Hıristiyan dünyalarının birbirine yakınlaşmasına ve barışmasına zemin hazırlayan bir kültür ve yenilik hareketi olarak tariflenebilir.

2- AVRUPA İLE İLK TEMASLAR

Avrupa'yı daha yakından tanıma amacıyla Paris ve Viyana'ya elçiler gönderildi. 1720 senesinde Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in dönüşünde Padişaha sunduğu Sefaretname'sinde Fransa'nın sosyal, kültürel, askeri hayatı, askeri kurumları, Fransız krallarının gösterişli sarayları hakkında büyük bir sitayişle verdiği bilgiler, Padişah ve devlet ileri gelenleri üzerinde Avrupa hakkında olumlu bir düşünce ve ilginin uyanmasında önemli rol oynamıştır.

Batı ile başlayan temaslar, Avrupa hayatına karşı ilgi ve taklit hissi uyandırmış, padişah ve devlet üst düzey yöneticileri zarif köşkler inşasına ve süslü bahçeler tanzimine, gösteriş ve savurgan harcamaların yapılmasına yol açan bir hayatı benimsemişlerdir. Konaklarda zinet eşyaları kullanmak, mücevher ve kıymetli taşlarla süslü elbise giymek alışkanlıkları, başkentin sarraflarının zenginleşmesine ve ticaretin hıristiyanların eline geçmesine sebebiyet verdi^(x).

İbrahim Paşa, zamanında matbaayı kurdurarak kültür hayatına büyük hizmetlerde bulunmasına rağmen, I.Mahmut, devlet idaresinde mühim bir ıslahat yapamadı. Konulan ağır vergilerden dolayı unumi hoşnutsuzluğun doğmasına sebep oldu. Nihayet Patrona Halil isyanı çıktı (1730). Patrona isyanı ile yapılan yenilikler ortadan kaldırıldı. Bu isyan, mahiyet itibarı ile ötedenberi Osmanlı devlet merkezinde, istenmeyen devlet adamlarına karşı sık görülen isyanlardan öte, Batı'dan ilham alınarak yapılan yenilik fikirlerine karşı muhafazakar zümrenin ve bir nevi halkın isyanını arz ediyordu. Bundan sonra halk ve yeniçeriler Avrupa'dan esinlenilerek yapılan her ıslahata karşı direniş göstermeye devam ettiler.

(x) Refik, Ahmet; a.g.e., s. 87.

3- BATILILAŞMA HAREKETİNİN ÖNCÜLERİ YENİ OSMANLILAR (JÖN TÜRKLER)

I. Abdülmecid döneminde Osmanlı İmparatorluğunun sınırları, Hind Okyanusu'ndan Büyük Afrika ve Fas Çölleri'ne, Kızıl Deniz'den Kafkas Dağları'na ve Adriyatik Kıyısı'na dayanıyordu. Balkanlar'da sadece Yunan Yarımadası'nı kaybetmiştik. Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Bosna, Hersek, Karadağ, Mısır, Cezayir, Tunus, tüm Arap yarımadası henüz bizimdi. Ancak büyük devletler başta Rusya, bizden parçalar koparmak için fırsat kolluyordu.

Devleti çökmekten kurtarmak için kuvvetlendirmek, asrın icaplarına uymak, Avrupa'yı kalkındırmaya başlayan çarelere sarılmak lazımdı. Bunun için Tanzimat ilan olunmuş (1839), kanunlarda, nizamlarda gerekli "düzen değişikliği" nin ve reformların yapılması çalışmalarına girişilmişti. Sultan Abdülaziz 1860'da tahta çıktığı zaman, Tanzimat'ın ilanından beri geçen 21 senede gerekli hiç bir düzen değişikliği, hiç bir reform yapılmamış, her şey vaadlerde ve nutuklarda kalmıştı. Boşa geçen bu yıllarda Romanya, Sırbistan, Mısır tam bir bağımsızlık elde etme yolunda hayli ilerlemişler, yabancı devletlerin, bilhassa Ruslar'ın hergün çıkardıkları sorunlar Osmanlı devletini temellerinden sarsmaya başlamıştı.

Bu gidişatı gören bir avuç vatansever, devleti çöküntüden kurtaracak tek çareyi Mutlakiyet ve keyfi idareye son vermek, Meşrutiyeti ilan etmek, Millet Meclisi toplanmak, gerekli ciddi ve köklü reformları bu meclise yaptırmakta görüyorlardı. Daha Abdülaziz veliahd iken meşrutiyet taraftarı görüldüğü halde, tahta çıkınca bu yola yanaşmamıştır. Gerek padişaha, gerek onun diktacı sadrazamı Ali Paşa'ya zorla meşrutiyeti kabul ve ilan ettirmek için bir avuç genç harekete geçmiştir. İşte "Yeni Osmanlılar" diye tanınan hareket, bu bir grup gencin eylemidir. 17-25 yaş arasında sekiz-on vatanseverin kurduğu bu örgüt, tarihimizde ilk defa "hücre" usulü ile kurulan gizli siyasi teşkilattir. Kurucular arasında; siyaset, gazetecilik ve edebiyat alanında ün kazanmış Namık Ke-

mal, Ziya Paşa, Ali Süavi, Agah Efendi, Ebuzziya Tefvik vardır. Bu örgüt kısa zamanda genişlemiş, vekillerden, vezirlerden, ordu ve alay kumandanlarından, şeyhülislam ve din bilginlerinden önemli kimselerin de katılması ile kuvvetlenmiş, ancak kesin netice alınmak üzere harekete geçilmesine birkaç gün kala, içlerinden bir muhbirin ihbarı ile tertip meydana çıkmış, ihbar edilen bir kısım hücre şefleri tutuklanmış, bir kısmı Avrupa'ya kaçabilmiş ve böylece bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. Yakalananlar müebbed hapis cezalarına uğrarken, Avrupa'ya kaçanlar Paris ve Londra'da mücadelelerini basın ve yayın organları yoluyla sürdürmüşlerdir. Avrupa basını bu bir avuç Türk gencini benimsemiş onlara "Jön Türk" (Yeni Türkler) ismini takmıştır. Bu deyim "Yeni Osmanlılar" olarak Türkçe'ye çevrilmiş, örgüt gizlilikten açıklığa "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak çıkmıştır^(x).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru imparatorluk sınırları içindeki ulusların (Sırp, Bulgarlar vb.) bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaşması, dış borçlar, Avrupa devletlerinin giderek artan baskıları karşısında Osmanlı devleti büyük bir bunalım içine girdi. Bu durum özellikle II. Abdülhamid döneminde yönetimin daha da katılaştırılması sonucunu doğurdu^(xx).

1865'te İstanbul'da gizli bir cemiyet olarak kurulan Yeni Osmanlılar, Osmanlı devletinin kurtuluşunu, hemen bir anayasanın ilan edilmesinde ve seçimler sonucu oluşturulacak meclisin ülkenin geleceğini tayin etmesinde görüyorlardı. Ancak Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde Yeni Osmanlılar'ın mücadelesinden çok, Balkanlar'da gelişen durumun ve Rus müdahalesinden çekinen II. Abdülhamid'in ödün verme siyasetinin etkisi oldu. 1878'de Abdülhamid'i tahttan indirmeye yönelik Çırağan Olayı ortaya çıkarılınca Meclis kapatıldı, anayasa da rafa kaldırıldı. Ancak bu duruma karşı aydınlar arasında yavaş yavaş bir tepki oluşmaya

(x) Ebuzziya, Tefvik; Yeni Osmanlılar Tarihi, İstanbul, Cilt: 1, s. 9.

(xx) Ülken, Hilmi Ziya; Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 1966, s. 1-50.

başladı. 1889'da Askeri Tıbbiye öğrencilerinden İshak Sü-
kûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hü-
seyinzade Ali (Turan), İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla
gizli bir örgüt kurdular. Yeni Osmanlılar gibi hürriyet ve
adalet isteğiyle yola çıkan ve bu amaçlara ulaşmayı gere-
kirse şiddet kullanarak, II. Abdülhamid'i tahttan indirmek-
te gören Cemiyet, 1895'te Ahmet Rıza'nın önerisiyle Terak-
ki ve İttihad Cemiyeti adını aldı. Ahmet Rıza 1895'de Fran-
sa'daki Jön Türkler'i örgütleyerek derneğin Paris şubesini
açtı. Aynı yıl derneğin merkezi yayın organı netileğindeki
Meşveret'i çıkardı. Ancak cemiyet merkezinin şiddet yanlısı
görüşlerine katılmayan Ahmet Rıza, bu konudaki muhalefetini
sürdürünce gazete, cemiyetin yayın organı olma niteliğini
yitirdi.

Bu sırada İttihad ve Terakki merkezinin çalışmaları
yaygınlaşınca sarayın baskıları da yoğunlaştı ve dernek üye-
lerinin bir bölümü daha yurt dışına kaçtı. İsviçre'de bir
araya gelen İshak Sükûti, Mehmet Murad (Mizancı) ve Abdullah
Cevdet önderliğinde 1897'de kurulan Cenevre şubesi ertesi
yıl Osmanlı gazetesini çıkartmaya başladı. Jön Türkler Osman-
lı'da yazdıkları yazılarla halkı II. Abdülhamid'e karşı ge-
rektiğinde zor kullanarak başkaldırmaya çağırıyorlardı^(x).

Avrupa'daki Jön Türkler'in görüş ayrılıkları onların
çeşitli gruplara bölünmelerine neden oldu. Onların çalışma-
larını engellemek için baskıdan, devlet görevi ve para ver-
meye dek her yöntemi deneyen Abdülhamid, 1897'de yeni bir
girişimde bulundu. Avrupa'ya gönderdiği adamları aracılığıy-
la Jön Türkler'i affetmeye hazır olduğunu, kendilerine görev-
ler vereceğini, ancak çağrısına uyarak yurda dönmeyenleri
Osmanlı uyruğundan çıkartacağını duyurdu. Çağrıya uyan bir
bölüm Jön Türk 1899'da Osmanlı Gazetesi'nin yayımına son
vererek yurda döndüler. Öte yandan 1889'da Avrupa'ya kaçan
Abdülhamid'in kayınbiraderi Damad Mahmut Paşa ile oğulları
Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah Jön Türk hareketine yeni
bir canlılık kazandırdılar. Prens Sabahattin'in girişimleri

^(x) Mardin, Şerif; Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Türkiye'
de Siyasal Düşüncenin Gelişmesi, 1962, s. 1-60.

ile Şubat 1902'de toplanan I. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde Paris'teki Jön Türkler'in görüş ayrılıkları daha da belirginleşti. Bu ayrılık Kahire ve Cenevre'ye de yansıdı ve Abdülhamid'in baskılarını artırması sonucu yeniden yurt dışına kaçan Jön Türkler arasında bölünmelere neden oldu. Bunlardan 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1907'de Paris'teki Terakki ve İttihad Cemiyeti ile birleşerek Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Aynı yılın sonunda toplanan II. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde Osmanlı hükümetinin gerekirse şiddetle devrilmesi kararına bağlandı. Jön Türkler, 1908'de II. Meşrutiyet'in gerçekleşmesinden sonra varlıklarını değişik biçimlerde sürdürdüler. Ahmet Rıza'nın başını çektiği grup, bu yeni dönemin başlangıcında önemli görevler alırken, daha sonra muhalefete katıldı. Prens Sabahattin ise, mücadelesini çoğunlukla yurt dışında sürdürmek zorunda kaldı. Abdullah Cevdet'in çabaları siyasetten çok düşünce alanında yoğunlaştı(x).

Batılılaşma hareketinin öncülerinden olan Abdullah Cevdet, toplumsal gelişmenin temel koşulu olarak Anglo-Sakson eğitiminin Türk toplumuna uyarlanmasını savunuyordu. Zor okunan Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesinin okur-yazarlığı artıracak bir etken olacağını ileri sürüyordu. Kadınların gelecek kuşaklara ilk eğitimlerini veren analar olarak, toplumsal gelişimde çok işlevsel sorunun ivedilikle çözülmesini ve Türk kadınının çağdaş olanaklara kavuşturulmasını öneriyordu(xx).

4- ASKERİ ALANDA YENİLİK HAREKETLERİ

Devlet ileri gelenleri XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumunda görülen milli, kültürel, dini ve siyasi düzensizliklerin esas sebeplerini detaylı araştırmadılar. İmparatorluğun karşılaştığı sıkıntıların, uğranılan askeri yenilgilerden kaynaklandığını; Osmanlı ordusuna yeni bir disiplin ve intizam verildiği takdirde, devletin eski güç ve kudre-

(x) Mardin, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1964, s. 36.

(xx) Abdullah Cevdet; (Osmanlı fikir adamı, gazeteci, II. Meşrutiyet dönemi batılılaşma hareketinin öncülerinden) Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, cilt:1, s. 34.

tini yeniden bulacağı düşüncesi genel bir kanaat haline geldi. Bu umumi düşüncenin etkisi altında Selim III devrine kadar Avrupa'dan esinlenilerek yapılan ıslahatın ağırlık merkezini askeri saha oluşturmuştur. Harp sanayinin geliştirilmesi amacına atfen zaman zaman Avrupa'dan otoriterler getirtildi. Avrupai harp usullerinin öğretilmesi amacıyla yeni kurumlar geliştirildi.

1768-1774 Osmanlı-Rus ve yine 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarının getirdiği olumsuz sonuçlar ve iç siyasette görülen karışıklıklar ıslahatın uygulanmasına fırsat vermedi. Osmanlı devletinin bütün temel kurumları XVIII. yüzyılın sonlarına doğru tamamen bozuldu. Bilhassa mahalli ayan ve hanedanların, buldukları eyaletlerin idarelerini ellerine geçirmeleri, eyaletlerde hükümet merkezinin otorite ve nüfuzunun sarsılmasına sebep oldu. Selim III tahta geçtikten sonra kendisinden evvel gelen padişahların yaptıkları ıslahatı yeterli görmeyerek Osmanlı devletinin bütün kurum ve kuruluşlarının yeniden ıslah edilmelerini zorunlu gördü. İlk olarak geniş ve etraflı bir ıslahat programı hazırlattı. Onun Nizam-ı Cedid adını taşıyan bu ıslahat programında, Avrupa'nın ilim, fen ve teknik alandaki deneyimlerinden mümkün olduğu kadar yararlanılması yoluna gidildi. Padişahların hükümdarlık haklarının sınırlandırılmasına ilişkin bir hüküm bulunmamakla beraber, Nizam-ı Cedid Osmanlı İmparatorluğuna idari, mali, iktisadi, askeri ve sosyal hemen her alanda büyük yenilik getirecek bir ıslahat programı idi. Fakat Fransız inkılabının getirdiği yeni fikirlerin yayılmaya, Avrupa'da milli şuurun iyice yerleşmeye ve mutlakıyet ile idare olunan devletlerin temellerinin kökünden sarsılmaya başladığı bir devirde Selim III'in büyük bir cesaretle giriştiği böyle bir ıslahat programının uygulanmasına Osmanlı devletinin bünyesi ve kanunları elverişli olmadığı gibi, yeterli ölçüde hazırlıklar da yapılmış değildi.

Avrupa'da Fransa'ya karşı koalisyon savaşlarının başlaması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu büyük dış tehlikelerden bir süre uzak kaldığından, tasarlanan ıslahatın uygulanması olasılıkları doğdu. Eyaletlerde türeyen zor- baların keyfi tutum ve idarelerine son verilmesi, rüşvet, keyfi atamalar, tımar-zeamet usullerinin yeni bir sisteme bağlanmasına, valilerin atanmalarına, ordudaki teknik sınıfların geliştirilmesine, ayrıca Nizam-ı Cedid adı altında yeni bir askeri sınıfın kurulmasına, müslim ve gayrimüslim halkın hukukunun korunmasına, iktisadi, mali vb. işler ile diğer devlet kuruluşlarının ıslah edilmesine ait birçok yasa ve nizamlar çıkarıldı.

Islahat hareketlerinin merkezden başlayarak Anadolu eyaletlerinde de uygulamaya geçilmesi ile özellikle askeri alandaki başarı, olumlu sonuçlar alınacağı umudunu güçlendirdi. Fakat Napoleon'un Mısır'ı işgali ve Osmanlı hükümetinin İngiltere ve Rusya'nın yardımını istemeye mecbur kalışı, ıslahatın fiilen durmasına ve daha da kötüsü Osmanlı devletinin kendi gücüyle düşmanı yok edemeyeceği ve hatta hayatiyetini uzun süre devam ettiremeyeceği görüşünün Batı'da yerleşerek müstemlekeci devletlerin menfaatlerinin çarpıştığı bir saha haline gelmesine yol açtı.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra ıslahat konusu daha sıkıntılı bir döneme girdi. 1812 Bükreş anlaşması ile ilk defa Sırlara imtiyaz verilmesi, Eflak-Boğdan-Karadağ, Mora vb. yerlerdeki hıristiyan teb'a arasında bağımsızlık arzusunun devletler arası anlaşmalar ve hukuki yoldan sağlanacağı ümidini güçlendirdi. Balkanlarda din, ırk, hürriyet savaşları daha da şiddetlendi. Osmanlı idaresinden ayrılan yerlerden yüzbinlerce müslüman halk perişan bir halde Rumeli'nden Anadolu eyaletlerine göç etmek mecburiyetinde kaldı (x).

Mahmut II, bir dağılma devrine girmiş bulunan İmparatorluğun mevcudiyetini (birliğini) sağlamak için ıslahat hareketlerine devam etme zorunda olduğunu biliyordu. Onun devrinde planlı bir ıslahat programı yapılamadı. Yapılabilen

(x) Eren, A. Cevdet; Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul, 1966, s. 33.

ıslahat, merkeziyetçiliğin gerçekleştirilmesi esasına dayanıyordu. Fakat padişahın ıslahat konusunda baş danışmanı olan meşhur Halet Efendi, birçok yazarların da kaydettiği üzere Fenerlilerin etkisi altında mütegalibeyi birbirine düşürmek ve kendi makamını güçlendirmek için rüşvet almaktan çekinmeyen bir karakterde olduğundan, devlet adil bir politika takip edemedi^(x).

Mahmut II, Mora'da başarıları görülen Mısır ordusuna benzer bir ordunun kurulmasının zorunluluğuna kanaat getirdi. Devlet ileri gelenleri, ilim adamları, bazı yeniçeri ağaları, yeniçeri ocağının ıslahına karar verdiler. 1826 tarihinde Eşkinici kararı çıkartılarak daha disiplinli ve Avrupalı bir sistemde yeni bir askeri teşkilatın kurulmasına başlandı. Fakat yeniçeriler buna razı olmadılar. İstanbul'da büyük bir isyan çıktı. Mahmut II bu ayaklanmayı süratle bastırdı. 1826 senesinde yapılan görüşmelerden sonra yeniçeri ocağının artık devlete yarar sağlamıyacağı anlaşıldığından, ocağın tamamen kaldırılmasına karar verildi. Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altında yeni bir askeri sınıf kuruldu. Tarihi ağa kapısı kaldırılarak Bab-ı Seraske-ri kuruldu. Askeri işlerin yönetimi bu makama bağlandı. Her ne kadar tarihi yeniçeri ocağının kaldırılması ile ıslahat hareketine karşı çıkan bir engel ortadan kaldırıldı ise de, bütün eyaletlerde asırlardan beri yerleşmiş bulunan ocak taraftarlarını kaldırmak ve yeni askeri düzeni yerleştirmek için yürütülen çabalar, karşılaşılan büyük zorlukların imparatorluğun yıkılışında mühim rolleri oldu.

Mahmut II ıslahat konusu ve Mora isyanları ile uğraşırken, Doğu meselesinin ilk darbesi ile karşılaştı. İngiltere, Fransa, Rusya 6 Temmuz 1827'de Londra anlaşması ile Osmanlı devletine bağlı bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etti. 1827'de Navarin faciası vukuubuldu. Fransızlar geçici olarak Mora'yı işgal ettiler. Mısır ordusunun büyük bir kısmı tekrar Mısır'a dönmeye mecbur bırakıldı. Rusya'nın zamansız ilan ettiği harp (1828), ordusuz ve donanmasız bulunan Osmanlı devletinin, orduda gereken ıslahatı yapmasını engel-

(x) Abdurrahman Şeref; Tarih-i Devleti Osmaniye, İstanbul, 1899, II, s. 329.

ledi. Mahmut II Osmanlı devletine yeni bir düzen vermeye gayret etti. Vakay-ı Hayriye'den bir gün sonra (17 Haziran 1826) devlet ileri gelenleri ile yapılan bir toplantıda Padişah devletin en yüksek meclisi olan "Divan-ı Hümayun"a geniş yetkiler verdiğini, adli, idari ve her hususta alınacak kararların kendisi tarafından kabul ve tasvip edileceğini beyan etti. Bu suretle ilk olarak daha sonra kurulacak olan Meclis-i Vükela'nın temeli atılmış oldu. Bilhassa devletin en yüksek icra makamı olan sadaretin çalışmalarına yeni bir yön verildi.

Mahmut II bir fermanında, "Anadolu'da valilerin tahakkümüne son verilmedikçe, zulüm ortadan kaldırılmadıkça, halkın refah ve saadeti sağlanmadıkça, her işin kötüye gideceği açıktır"^(x) demek suretiyle memlekette adaletin tesis edilmesiyle ıslahatın mümkün olabileceğini beyan etti. Bunun için de askeri sahada ıslahata önem verdi. Yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altındaki Osmanlı orduusunun talim ve terbiyesi maksadına atfen Avrupa'dan askeri otoriteler getirtti. Yeni bir askeri kıyafet kabul edildi^(xx). Paralı asker usulü yavaş yavaş kaldırıldı. Eyaletlere gönderilen bir talimatta her türlü masrafın devletçe karşılanacağı bildirildi. Bu suretle milli bir ordunun kurulmasında önemli bir hamle yapılmış oluyor ki, vakavünis Lütfi Efendi buna "Millet askeri" adını vermektedir. 15-45 yaşları arasında sıhhi durumu müsait olan müslümanların askeri hizmetleri yerine getirmeleri zorunlu oldu.

5- ASKERİ MEKTEPLERİN AÇILMASI

Yeni ordunun yetiştirilmesi için öğretmen subaylara büyük ihtiyaç duyulmakta idi. Bunun için daha 1831 yılında İstanbul'da bir Mekteb-i Harbiye ile Muzıka-i Hümayun Mektebi açılması düşünülmüştü^(xxx).

Garp usullerine göre tedrisat yapan bu yüksek askeri mektep, Türkiye'de daha sonra açılan askeri ve sivil mekteplere bir örnek olmuştur. Avrupa'dan alınan ilim, fen ve sana-

(x) Lütfi; Tarih III, s. 149.

(xx) Şevket, Mahmut; Osmanlı Teşkilat ve Kıyafeti Askeriyesi, İstanbul, 1909, cilt: II, s. 7.

(xxx) Ergin, Osman; a.g.e., s. 298.

tın Türkiye'de yerleşmesine önemli hizmetleri olmuştur. Tanzimat devrinde gelişen yeni kurumların bir çoğu Mahmut II zamanında kuruldu. Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1825) ayrı bir mektep haline getirilerek ıslah edildi. Bilhassa 1773'de kurulan, fakat uzun seneler ihmal edilen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (1830) da bugünkü Deniz Harp Okulu'nun Heybeliada'da bulunan binasına naklo-
lundu. Osmanlı bahriyesine lazım olan subay ve diğer mütehassısların yetiştirilmelerine başlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tababetin çok eski bir tarihi olmasına rağmen, asri Türk tababeti bu devrede yapılan ıslahatın eseri oldu. 14 Mayıs 1827 tarihinde Tıbhane-i Amire ve 1832'de "Cerrahnane" açıldı. Bu kuruluşların başlıca vazifeleri askeri ve sivil hizmetlerde kullanılacak hekimleri yetiştirmekti. Genel olarak tababet gayrimüslimlerin elinde idi. Fakat bundan sonra Türk hekimleri devlet hizmetinde yer aldılar ve Türk ilim adamları yeni açılan bu kuruluşlarda ders vermeye başladılar^(x). Sivil ve askeri hizmetler için yeni hastaneler açıldı. Nihayet 1839 tarihinde Avrupa tıp fakültelerine eşit tedrisat yapan "Mekteb-i Şahane-i Tıbbiye" adı altında bugünkü Galatasaray'ın bulunduğu binada yeni bir okul açıldı.

Ordu ile ilgili her şeye büyük önem verildi. Yeniçerilerin tarihi mehter takımları kaldırıldı ve Osmanlı ordularında Avrupai usulde askeri bandoların hizmet görmesi kabul edildi. Bu maksatla 1834'de "Muzıka-i Hümayun Mektebi" açıldı. 1824 tarihinde Sıbyan mektepleri açılarak ilk tahsil Türkiye'de mecburi edildi. Fakat ilk tahsil mecburiyeti çeşitli sebepler yüzünden 1838 seneşine kadar uygulanamadı. 1827'den sonra Avrupa'ya tahsile öğrenci gönderilmesine başlanmıştı. Fakat padişahın frenk adetlerini memlekete yaymak hevesine düştüğü iddiası ile muhafazakar zümre ve hatta bazı aydınlar tarafından bu hareket eleştirildi.

(x) Ünver, A.Süheyl; Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar, Tanzimat I, s. 937.

6- KAMU HİZMETLERİNDE ve SOSYAL ALANDA YENİLİKLER

Mahmut II, birçok muhalefete rağmen hurafeye karşı da savaş açmaktan çekinmedi. Yaptığı bazı ıslahatla, zihnalere yerleşen taassubu ortadan kaldırmak istedi. Askeriyede olduğu gibi, memurlar için de yeni bir kıyafet nizamnamesi çıkardı. Kendisi bile asri kıyafeti tatbik ederek halka örnek olmaya gayret etti. Hatta islam adetlerine aykırı olarak devlet dairelerine kendi tablolarını astırdı^(x). Vergilerin tertip ve toprakların tanzimi için Avrupa usullerinden faydalanıldı. İlk nüfus sayımı 1826-1827 senesinde yapıldı. Pasaport ihdası, karantina usulünün getirilmesi gibi birçok yenilikler kabul edildi. Umu mi efkarı aydınlatmak maksadıyla ilk resmi gazete 1831'de çıkarıldı. Bu gazeteye Takvim-i Vekayi adını da bizzat padişahın kendisi verdi. Avrupa devletleri ile siyasi münasebetlerin geliştirilmesinde önemli hizmeti görülmüş olan fakat 1808'den sonra ihmal edilen daimi elçilikler yeniden ihdas edildi (1834). Bilhassa devlet idaresinde mühim yenilikler yapıldı. Eski Divan-ı Hümayun kurumu tamamen değiştirildi. Avrupa devletlerinde olduğu gibi nezaretler kuruldu. Avrupa usullerini, ilim ve tekniğini benimseyen yeni bir kuşağın yetişmesi ve zamanla devlet yönetiminin başına geçmesi ile ıslahat hareketleri yeni bir güç kazandı. Bu yeni kuşağın temsilcisi Mustafa Reşit Paşa oldu.

7- TANZİMAT FERMANI İLE DÜŞÜNÜLEN YENİLİK HAREKETLERİ

Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı, 1839 tarihinde yapılan büyük bir törenle okundu. Gülhane köşkü önünde tören için büyük hazırlıklar yapıldı. Saray mensupları ve devlet ileri gelenleri, esnaf kuruluşları, Rum, Ermeni patrikleri, hahambaşı ve İstanbul'da bulunan yabancı devlet sefir ve konsoloslarının iştirak ettikleri toplantıyı bizzat Padişah Gülhane köşkünden takip etmişti. Osmanlı tarihinde yeni bir devir açan ferman, okunduğu yere

(x) Lütfi; a.g.e., s. 296 ve V, 43.

nisbetle "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" ve bir diğer adı ile "Tanzimat-ı Hayriye Fermanı" adını aldı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu metninde, kuruluşundan beri "ahkam-ı kur'aniye" ve kavanin-i şeriyyeye bağlı bulunan Osmanlı devletinin, refah içindeyken 150 seneden beri muhtelif sebeplerle şariate uymamaktan dolayı fakirliğe ve harabiyete sürüklendiği, gerekli yeni kanunlar çıkarıldığı takdirde, coğrafi mevkii, toprağının verimliliği ve halkının kabiliyeti sebebi ile devletin 5-10 yılda arzu edilen seviyeye ulaşacağı belirtilmekte; teb'aya ırk ve din ayrımı yapılmaksızın sağlanacak can ve mal emniyeti, iltizam usulünün kaldırılarak herkesin gelirlerine uygun vergi tayini, askere almada o zamana kadar tatbik edilen mevcut usulün kaldırıldığı, yerine muayyen bir süre tayin edilerek uygulanacağı, açık muhakeme yapılmadan kimsenin hukukunun ihlal ve tahdide gidilmemesi gibi esaslar çerçevesinde adli ve mali mevzuatın muayyen günlerde toplanacak Meclis-i Ahkam-ı Adliye, askeri mevzuatın ise Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şurası'nda kararlaştırılıp padişah fermanı ile tespit edilmekte; çıkarılan kanunlara riayet edeceğine dair padişahın yeminle garanti vereceği, ilim adamları ve vekillerden de yemin alınacağı, geçim güçlüğü çeken memurların maaş vaziyeti düzeltilerek, zararı açık olan rüşvetin önleneceği vaad edilmektedir. İlanından kısa bir süre sonra Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nın birer sureti eyaletlere gönderildi. Ferman Avrupa umumi efkarında olumlu karşılanmasına mukabil, müslim tebaa ile gayrimüslim toplum ve ruhani reisler arasında hoşnutsuzluk yaratmış, ıslahat taraftarları ile muhafazakar zümre arasında yeni bir mücadelenin doğmasına sebep olmuştur.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun hükümlerinin uygulanması ile başlayan yeni ıslahat hareketi, 1. Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1856 Islahat Fermanı'na, 2. Islahat Fermanı'ndan 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanına kadar olmak üzere iki dönemde mütalaa edilebilir. Birinci safhada Mustafa Reşit Paşa, ikinci safhada ise Ali Paşa, Fuat Paşa ve Ahmed Midhat Paşa'nın ve bunların etrafında bulunan devlet adamları

ile yeni aydın bir kuşağın büyük gayret ve hizmetleri olmuştur.

8- YASAMA ALANINDAKİ YENİLİKLER

Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye Nezareti devresine rastlayan Tanzimat'ın ilk yıllarında birçok yenilikler yapıldı ve yeni kanunlar çıkarıldı. Bilhassa bütün tanzimat kanun ve nizamlarının hazırlanması ile vazifeli bulunan Meclis-i Ahkam-ı Adliye yeni baştan düzenlendi. Meclis üyelerinin sayısı artırıldı ve Meclis'e geniş yetkiler verildi. Tanzimat devrinde yayınlanan ilk kanunlardan biri de Ceza kanunudur (1840). Yeni ceza kanununun ruhu, rüşvet ve irtişaya engel olmak, can ve mala karşı olabilecek tecavüzleri (saldırı) önlemek, memurların keyfi işlemlerinin önüne geçmek gibi esas hakları korumak itibariyle mühim bir değer taşıyordu^(x). Ceza kanununun önemli etkileri görülmüş, hatta bazı yüksek dereceli devlet memurları tanzimat aleyhtarlığı ve rüşvet suçlarından mahkemeye verilmişlerdir.

9- MALİYE TEŞKİLATINDAKİ YENİLİKLER

Devletin karşılaştığı diğer önemli sorunlardan birisi de maliyenin ıslahı idi. Tanzimat Fermanı'nın hükümleri, herkesin mali gücü ve servetine göre vergi vermesini ve adil bir sistemin kurulmasını emrediyordu. Ancak 1838'de Maliye Nezareti kurulmuştu. Fakat Tanzimat'ın ilanından sonra (1839) "Hazine-i Amire" ve "Hazine Mukataat Defterdarı" adları altında Maliye Nezareti yeniden ikiye ayrıldı. Fakat mali işlerin bu iki makam tarafından yürütülmesinde sakıncalar ortaya çıktı. Bunun üzerine 1841'de Maliye Nezareti yeniden ihdas olundu. Vergilerin tahsil edilmesi için yeni nizamnameler çıkarıldı. Bilhassa iltizam usulünün Tanzimat Fermanı sayesinde kaldırılması ile İstanbul'daki stokçu sarrafların vergi mükelleflerini istismar etmeleri önlemek istenmişti^(xx).

Dış siyasetteki başarılarla rağmen, Tanzimat'ın iç siyasete dönük olarak öne sürdüğü ıslahatın uygulamasında büyük zorluklar ortaya çıktı. Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat yasa ve nizamlarının sür'atle uygulamaya konulabilmesinden yanaydı.

(x) Taner, Tahir; Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku, Tanzimat I, s. 266.

(xx) Suvla, R.S.; Tanzimat Devrinde Mali İstikrazlar, Tanzimat I, s. 264.

Fakat bunun için detaylı bir programı yürütecek memurlar da yetiştirilmemişti. Dini, milli, örfi an'aneler yanında, bilhassa idari ve mali alanda yeni önlemler Tanzimat'ın gelişmesinde en önemli engeli oluşturuyordu. Tahsildarlık örgütünün kurulması (devlet gelirlerinden birinin toplanmasını üstlenme), adil bir vergi sisteminin kabul edilmesi, iltizam usulünün kaldırılması üzerine ötedenberi halkı istismara alışmış olan mültezimler (devlet gelirini götürü sistemle tahsil eden kişiler) ve bunların eyaletlerdeki taraftarları, vergiden muaf ilim sınıfı, daha az vergiye tabi ayanlar, bilhassa başşehirin sarrafları, eskiden haksız olarak elde ettikleri kazançlardan yoksun kaldıklarından Tanzimat yasalarına karşı çıkmaya başladılar.

Sadrızam İzzet Mehmet Paşa (1841-1842) ve Mehmet Emin Rauf Paşa (1842-1845) zamanlarında Tanzimat hareketi bir duraklama devrine girdi. Yeni usullerin birçoğu kaldırıldı. İltizam usulünün yeniden uygulamasına başlandı. Eyalet paşalarının yalnız idari işlerde değil, mali işlerde de yetkili olmaları kabul edildi. Şer'i vergilerin eskiden olduğu gibi ilmiye sınıfı tarafından tahsiline müsaade olundu. Haracın ruhani reisler tarafından toplanmasından vazgeçilerek yeniden eski usule dönüldü. Birçok güçlülere ve engellere rağmen, Tanzimat hareketi devam etti. Sultan Abdülmecid ıslahatın devamı için büyük gayret gösterdi. Bizzat kendisinin bulunduğu Vekiller Heyetinde okunan 1845 tarihli fermanında askerinin düzene konulması, ilim ve fennin gelişmesi, yeni mekteplerin açılması, memleketin imarı için gerekli tedbirlerin alınması, garip ve fakirler için İstanbul'da bir hastanenin inşası emrolunmuştu. Hayır işlerine örnek olmak üzere Valide Sultan, garip ve fakirler için Yenibahçe'de bir hastane (Guraba) yaptırdı. Tanzimat'a gelinceye kadar Osmanlı devletinde damga pulu yoktu. Varidatın (gelir) artırılması için, damgalı kâğıtlar çıkarıldı ve daha sonra bunların yerine damga pulu ihdas edildi. Başlangıçta bazı eyaletler tanzimat esaslarının uygulamasından muaf tutulmuş iken, sonradan bütün eyaletlerde Tanzimat'ın uygulanmasına başlandı. Memleketin imarı için Anadolu, Rumeli vilayetlerinde "Mecalis-i İmariye" adı altında imar meclisleri kurulması düşünüldü.

IV. BÖLÜM

BATILILAŞMA VE YENİLİK HAREKETLERİ
İTİBARIYLA OSMANLI MAARİF
POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELELER

1- TANZİMAT'TAN ÖNCE EĞİTİM

Osmanlı döneminde ilköğretim mekteplerde, yüksek öğretim medreselerde verilmekteydi. Bugünkü manada orta öğretim veren okullar mevcut değildi.

Mekteplerde Arap alfabesi öğretildikten sonra öğrenciler Kur'an okumasına başlatılırdı. Eğitim tamamen dini mahiyette idi. Mekteplerde ağırlıklı olarak din bilgisi, tecvit ve ilmihal dersleri okutulurdu. Sıbyan mekteplerinin öğretmenleri birer din adamı, medreselerin müderrisleri ise eğitim düzeylerine göre birer din bilginiydi. Bu din bilgilerini diğer din adamlarından ayıran tek husus, onların matematik ve biraz da mantık bilmeleri idi. Medreselerin ilk bölümlerinde başarılı görülen öğrenciler, öğretmenleri tarafından danışment seçilirlerdi. Danışmentler, medreselerin hariç-dahil ve sahn bölümlerinde başarılı oldukları takdirde mülazım olurlardı. Mülazımların en başarılı olanları müderrislik (profesörlük) unvanını kazanırdı. Uzun süren bu ferdi medrese eğitiminin günümüz yüksek öğretimine benzer hiç bir yönü yoktur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür veren ilk medrese 1330 tarihinde İznik'te açılan "İznik Medresesi"dir. Bunu Bursa, Edirne daha sonra İstanbul'un fethini müteakip İstanbul'da açılan Fatih ve Süleymaniye medreseleri takip etmiştir. Genel olarak 1330-1600 tarihleri arasında açılan medreselerin ders programları tetkik edilirse, medreselerimizde Kur'an, kelim, fıkıh, hadis, tefsir gibi dini ilimlerin yanında mantık, felsefe, matematiik, astronomi, tıp, geometri gibi müsbet ilimlerin de okutulduğu görülür^(x). İlk dönemlerde medreselerde dini ilimlerin yanı sıra müsbet ilimlerin de okutulması, İmparatorluğun kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki üstünlüğünü sağlamıştır. Fakat zamanla medrese programlarından müsbet ilimler yavaş yavaş çıkarılmış ve XVII. yüzyıldan itibaren medreselerimiz, yalnız dini ilimler veren, bu sahada adamlar yetiştiren kurumlar haline gelmiştir.

(x) Adıvar, Adnan; Osmanlı Türklerinde İlim,

Avrupa'da ise bunun tersi cereyan etmiş; kiliselere bağlı olan okullar, müsbet ilimlere daha çok ağırlık vermişlerdir.

Zaman zaman ortaya atılan bir takım yenilik hareketlerine rağmen, bu şekilde adam yetiştiren medreseler, eğitim-öğretim sistemlerini Cumhuriyet dönemine kadar böylece devam ettirmişlerdir.

Tanzimatla Batı'ya yönelen Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumları, iki ayrı usulde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunlardan din esasına göre eğitim veren kurumlar olarak sıbyan mekteplerini (ilkokullar) ve medreselerini (üniversiteler), 1773 tarihinden itibaren batılı usullere göre eğitim veren askeri eğitim kurumları olarak;

- Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (1773),
- Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1793),
- Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure (1826),
- Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834),
- Mızıka-i Hümayun (1834).

Sivil eğitim kurumları olarak;

- Rüştiyeler (1838),
- Mekteb-i Ulum-u Edebiye (1839),
- Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838).

Saray ve ordu eğitim kurumları olarak;

-Enderun Mektebi ve Acemi Oğlanlar Mektebini görmekteyiz^(x).

Medresenin yanında orduya ve saraya bağlı olarak İmparatorluğa devlet adamı yetiştiren Enderun Mektebi, bünyesine aldığı devşirme hıristiyan çocuklarına verdiği eğitimle; dil, din ve milliyet farkı gözetmeksizin memleket içindeki ferdi kabiliyetleri bulup terbiye ettikten sonra bunları, kabiliyet derecelerine göre görevlendirme yoluna gidilmiştir. Ne var ki, medreseler gibi batı medeniyetine kapalı kalan bu kurum da bekleneni verememiştir.

Batı uygarlığında bilim adamının sadık kaldığı üç temel ilke vardır. Bunlar;

- 1- Deney ve aklın otoritesine bağlanmak,
- 2- Septik (şüpheli) düşünce ile işe başlamak, deney ve araştırmalardan sonra inanmak,
- 3- Yaratıcı bir gelişmeyi kabul etmektir.

^(x)Koçer, Hasan Ali; Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, 1987, s. 6-7.

Bizde ise bu ilkelere bağılı kalmak yerine Doğu'yu yada Batı'yı taklit etme yolu tutulmuştur. Batılılaşma konusundaki bütün gayretlere rağmen eğitim, eski değerler içerisinde sürdürülmüş ve dini normlar dışına çıkarılamamıştır. Yeni açılan Rüstiye mekteplerinde eğitim programları, Batı normlarına uygun bir tarzda yapılmış ise de, bu okullarda ders veren hocaların medreseden yetişmiş olmaları, tespit edilen programların uygulamalarını zorlaştırmıştır. Böylece eğitim, iskolastik düşünceden bir türlü soyutlanamamıştır^(x).

Netice olarak İmparatorluk, yüzyıllarca ne Doğu uygarlığından, ne de Batı'nın yeniliklerinden sıyrılamamıştır. Tanzimat mektepleri sayılan ve toplumla teması çok olan iptidailer, darülmualiminler şeklen aynı idilerse de, ruhları itibariyle yanında yaşamakta olan sıbyan mektepleri ve medreselerden pek farklı değildiler.

Osmanlı İmparatorluğu, XVII. yüzyılın sonlarına kadar tek ilim ve irfan müessesesi olan medreseleriyle kendine özgü idari ve askeri teşkilatı ile varlığını korumaya ve genişlemeye muvaffak olmuştu. Çünkü o devirlerde Avrupa derebeylik mücadelesinden yeni çıkmıştı ve Avrupa milletleri, kilisenin baskısı altında milli sınırlarını henüz bulamamışlardı. Bu sebeple Avrupa, Osmanlı devleti için henüz bir tehlike arzetmiyordu. Fakat Avrupa'da Rönesansla yeni bir devrin açılması, ilmi buluşlar ve bunların sanayie uygulanışı, matbaanın icadı ve dini ıslahatlar, Avrupa milletlerini yükseltmiş ve böylece, kendini yenileyemeyen Osmanlı devletinin karşısına ilim ve teknikte gelişmiş ve milli şuur kazannış kuvvetli milletler ortaya çıkmaya başlamıştır.

2- TANZİMAT'TAN SONRA EĞİTİM (1839-1877)

1845'te maarif işleriyle ilgilenmek üzere bir Muvakkat Meclisi Maarif açılmıştır. Bu meclis tarafından sıbyan ve rüstiye mekteplerinin ıslahı ile Darülfünun'un kurulması hakkında hazırlanan teklif, bir yıl sonra açılan Daimi Meclis-i Maarif'te tetkik edilmiş ve ertesi yıl Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Mevcut rüstiye mekteplerinin seviyeleri darülfünuna öğrenci yetiştirmeye yeterli olmadığından, bu gayenin temini maksadıyla 1849 yılında Valide mektebi açılmıştır. Sonradan adı Darülm Maarif olarak değiştirilen ve üç yıl süreyle eğitim veren bu mek-

^(x) Koçer, Hasan Ali; Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, 1987, s. 235.

tep, rüştiye mekteplerinin üstünde ilk idadiye mektebi olarak kabul edilir^(x).

Devlet idaresi için bir memur mektebine o dönemde şiddetle ihtiyaç hissedildiğinden, Mekteb-i Maarif-i Adliye açılmış ve hükümet memuru olarak yetişecekleri Arapça, Farsça, geometri, tarih, coğrafya, politika ve Fransızca öğretilmesi öngörülmüştür.

1850 senesinde, darülfünun açılincaya kadar öğretim programlarını hazırlamak üzere bir Encümen-i Daniş kurulmuştur. Devrin önemli şahsiyetlerinden olan Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Ahmet Vefik Paşa bu encümende görev almışlardır.

1858 yılında kaymakam ve müdürlük gibi mülkiye memurları yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur.

1868'de Türkiye'de ilk defa olmak üzere, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tam bir orta tahsil veren Galatasaray Sultanisi açılmıştır.

3- MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİNİN AMACI

1869 senesinin Türkiye maarif tarihinde önemli bir yeri vardır. Zira bu tarihten itibaren, maarif bir devlet işi, bir genel hizmet olarak düşünülmüş ve o tarihe kadar bu alanda yapılan islahatlar Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından ele alınmış ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır.

Meclis-i Hâssı Vükelaca hazırlanan ve Sadullah Paşa'nın kaleminden çıkan (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi), İkinci Meşrutiyet'in sonuna kadar az-çok tadilatla (değişiklik) yürürlükte kalmıştır.

Bu nizamnamenin temel hükümleri şunlardır;

- 1- Tahsil mecburiyeti esasının konması,
- 2- Umumi mekteplerin muhtelif kısımlara ve derecelere ayrılması,
- 3- Eğitim-öğretim usullerinin islahı,
- 4- Öğretmenlerin bilgilerini, itibarlarını ve refahlarını temin edecek tedbirlerin alınması,
- 5- Maarif merkezi idaresinin genişletilmesi ve düzenlenmesi, vilayetlerde maarif idarelerinin tesisi,

(x) Antel, Sadrettin Celal; Tanzimat Maarif-i Tanzimat I, 1940, s. 440-447.

6- Talebenin şevk ve gayretlerini celbedecek imtihan kaideleri koyarak muhtelif tahsil seviyelerine ait mezuniyet usulünün konulması,

7- İلمي müesseselerin çoğaltılması,

8- Umumi maarif müesseseleri için halktan yardım alınması (x).

Bu nizamnamenin amacı, Avrupa ülkelerinde genel eğitim kuruluşlarıyla yürütülen eğitim ilkelerini, Türkiye'de de uygulamaktı. Eğitimi bir bütün olarak kabul eden yönetmeliğe göre, okullar, köylerde ve mahallelerde sıbyan, beşyüz evli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idadiye, vilayet merkezlerinde ise sultaniye mektepleri olarak sınıflandırıldı.

Bu nizamnamenin tetkikiyle Tanzimat'ın maarifimize yeni olarak neler getirdiği ve kazandırdığı açıkça görülür. Maarifi bir devlet görevi olarak kabul eden bu nizamnameye göre mektepler iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısma dahil olanlar, yönetimi devlete ait olan umumi mektepler, ikinci kısma dahil olanlar, tesis ve idaresi kişilere ve çeşitli topluluklara bırakılanlardır.

Umumi Mektepler : -Sıbyan ve Rüştiye mektepleri,
-İdadiye ve Sultaniler.

Ali Mektepler : -Darülmuallimat,
-Darülmuallimin,
-Darülfünun,
-Sanayii muhtelif mektepleri.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, maarif işlerini dini makamların baskı ve yönlendirmesinden kurtarmak amacıyla Avrupa'da olduğu gibi genel bir "maarif idaresi" esaslarını tespit etmiştir. Bu nizamname yayınlanıncaya kadar bütün eğitim kurumları dini makamlardan idare ediliyordu. Medreseler ve sıbyan mektepleri Ders Vekaletine, Rüştiye mektepleri, Bab-ı Meşihat'a bağlı olan bir mekâtib-i Rüştiye Nazırlığı tarafından yönetiliyordu. Maarif işlerinin genel merkezi olmak üzere Maarif Nazırı'nın (bakan) başkanlığı altında İstanbul'da büyük bir Meclis-i Maarif kurulmuştur.

Eğitim dili Arapça olan medreselerde tam manasıyla dini bir terbiye, bir ümmet terbiyesi verililiyordu. Tanzimatçılarda, fonksiyonunu tamamıyla kaybedip bir taassup ve irtica ocağı haline gelen medreseleri kaldırmak veya onları ıslah etmek hususunda hiç bir teşebbüs görülmez.

Medreseçiler, dinsiz saydıkları Tanzimatçıları sıbyan mekteplerine yaklaştırmamışlar ve bu mektepler İkinci Meşrutiyet'e kadar medreselerin hakimiyeti altında kalmışlardır.

Rüştiyelerin ıslahıyla yakından ilgilenen Kemal Efendi bu taassup karşısında nezaretten çekilmeye, hatta Avrupa'ya kaçmaya mecbur kalmıştır.

1860'da Midhat Paşa tarafından açılan ilk İslahhane ile 1869'da açılan Kız Sanayi Mektebi, dönemin yegane meslek okullarıdır. Bundan da Tanzimatçıların mesleki tahsile fazlasıyla bir önem vermedikleri anlaşılmaktadır.

Tanzimattan sonra eski teşkilat ve zihniyeti ile devam eden ve Arap kültürünü temsil eden medreselerden yetişen neslin yanında, yeni açılan Tanzimat mekteplerinden zihniyetleri ve idealleri tamamen başka yeni bir nesil yetişmeye başlamıştır.

Bu iki nesil arasındaki çatışmaya, ancak Cumhuriyet döneminde medreselerin kapatılmasıyla milli kültür ve medeniyetin lehine olarak son verilmiştir.

Ordunun talim ve terbiyesine özen göstermek için daha önce açılmış olan Harbiye mektebine öğrenci yetiştirmek üzere ordu merkezlerinde 11 Mayıs 1845 yılında idadi mektepleri kurulması amacıyla irade çıkarıldı. Tanzimat, maarif hayatına da önemli yenilikler getirdi. 1839 yılında "Meclis-i Umur-i Nafia" tarafından hazırlanan öneride, mekteplerin ıslahı için ilk olarak geniş çaplı kararlar alındı. Aynı yıl içinde Rüştiye mektepleri kuruldu ve Mekatib-i Rüşdiyye Nezareti ihdas olundu. Bu nezaretin kurulması daha ileride gelişecek olan Maarif-i Umumiye Nezareti'nin temelini oluşturmaktadır. Tanzimatın ilk senelerinde maarif işleri "Dar-ı Şuray-ı Babıali", "Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve Meclis-i Umur-ı Nafia" gibi çeşitli yüksek makamlar tarafından görülmekte idi. Her ne kadar Rüşdiyye Nezareti kurulmuş ise de, bu nezaretin görevi, sıbyan mekteplerine ait bulunduğundan, kuruluş itibarıyla zamanının ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Mekteplerin sayılarını artırmak ve genel olarak maarif için daha geniş kuralları hazırlamak üzere 1845'de geçici bir Meclis-i Maarif kuruldu.

Meclis-i Maarif'te yapılan tetkiklerden sonra, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesine, Rüşdiyelerin sayılarının artırılmasına, ilk tahsilin mecburi ve parasız olmasına, ırk, mezhep ayrıcalığı gözetilmeksizin Osmanlı teb'asından yüksek tah-

sil yapmak isteyen herkes için İstanbul'da bir darülfünun açılmasına karar verildi.

4- (1839-1924) DÖNEMİNDE MİLLÎ EĞİTİMİN YÖNETİMİ ve MAARİF NEZARETİNİN KURULMASI

Gülhane Hattı Hümayununun ilanına (1839) kadar Osmanlı devletinde eğitim işleri, Evkaf Nezaretinin sorumluluğu altındaki dağınık kuruluşlara bağlı olarak yürütülüyordu. Eğitimle ilgili başlıca kuruluşlar, Meclis-i Umur-ı Nafia, Dar-ı Şuray-ı Babialî ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye idi. Bununla beraber 1838'de rüştiyelerin açılması kararı alındıktan sonra bu mekteplerin idaresine bakmak üzere Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurularak başına İmanzade Esad Efendi getirildi. Daha sonra sıbyan mekteplerini düzeltmek, rüştiyeleri çoğaltarak buralarda öğrenimi düzene sokmak ve bir darülfünun açmak üzere Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında geçici bir Maarif Meclisi kuruldu. Bu meclisin çalışmaları sonunda Meclis-i Maarif-i Umumiye kurularak (1841), doğrudan doğruya hükümet başkanına bağlandı. 1847'de Mekatib-i Rüştiye Nezareti yerine Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Abdülmecid'in ikinci bir fermanı (18 Şubat 1856) devlet teşkilatında ıslahat yapılacağını açıklamasından sonra eğitim işlerinin yönetim seviyesi yükseltilerek kabineye giren bir kimsenin başında bulunacağı Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu (17 Mart 1857). Abdurrahman Sami Paşa nazırlığa ve Hayrullah Efendi de müsteşarlığa getirildi. Mekatib-i Umumiye nezareti de yeni teşkilatın bünyesine alındı. Harbiye, Bahriye ve tıbbiye dışındaki bütün okullar yeni nezarete bağlandı. Genel okullar: 1- Sıbyan, 2- Rüştiye, 3- Mekatib-i Fünun-ı Mütenevvia olarak üç dereceye ayrıldı. Bir dereceden ötekine imtihanla geçiliyordu. İkinci ve üçüncü derece okullarda öğretimin Türkçe yapılması, gerekli ders kitaplarının başka dillerden Türkçeye çevrilmesi usulü beaımsendi; nazıra danışma yönünden yardımcı bir meclis daha kurulması kararlaştırıldı (1860). Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasıyla Maarif Nezareti, teşkilat bakımından güçlendirilirken, görevleri daha yaygın ve belirli duruma getirildi. Nazırın başkanlığında çalışacak bir Meclis-i Kebir-i Maarif kuruldu; ayrıca illerde maarif müdürünün başkanlığında, maarif meclisleri çalışmaya başladı (1 Eylül 1869). Aynı nizamname ile Meclis-i Kebir-i Maarif, ilmi ve idari olmak üzere iki bölüme ayrıldı. İlmi bölüme çeşitli ders

kitaplarının tercüme ettirilmesi, yazdırılması, Avrupa üniversiteleriyle temas edilerek Türkçenin gelişmesine yardımcı olunması, rüus imtihanlarının yapılması gibi görevler verildi. İdari daire de, okulların müze, kitaplık, personel gibi yönetim işlerini düzenlemekle görevlendirildi.

Meclis-i Kebir-i Maarif 1872'de tek bir daire haline getirildi ve kadrosu da daraltıldı. Maarif Nezaretinin teşkilatlandırılması daha sonraki yıllarda da devam etti; bölümleri yeniden tespit edildi (1879). Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği (1892) ile Sicilli Ahval Dairesi kuruldu (1894). Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Kebir-i Maarifte değişiklik yapıldı. Bu meclis bir başkan ile beş üyeden meydana gelen encümen durumuna getirildi. Nezarate bağlı daireler Tedrisat-ı Taliye (Orta Öğretim), Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim), Mekâtib-i Hususiye (Özel Okullar), Tahrirat, Muhasebat, Sicil, İstatistik, Levazım, Evrak olarak tespit edildi. 9 Mart 1912'de yayınlanan nizamname ile darülfünun, yüksek okullar ve bazı öğretim kurumlarının temsilcileriyle nezaret mensuplarından meydana gelen 28 kişilik bir Meclis-i Maarif kuruldu; öğretim daireleri de Aliye, Taliye ve İptidaiye olarak üçe ayrıldı. Nazır Şükrü Bey zamanında Meclis-i Kebir-i Maarif bir ara dağıtıldı (1914); fakat daha sonra dar bir kadro ile yeniden çalışmaya başladı. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulunca (4 Mayıs 1920) bir süre Türkiye'de bakanlık seviyesinde iki maarif teşkilatı birlikte çalıştı. Bunlardan biri İstanbul'daki Maarif Nezareti, diğeri Ankara'daki Maarif Vekaletiydi. Cumhuriyet döneminde eğitim işleri Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yönetildi^(x).

(x) Unat, Faik Reşit; Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesinin Tarihi Bir Bakış, 1964, s. 18-26.

V. BÖLÜM

FRANSIZCA ÖĞRETİMİNİN BAŞLAMASI
VE OKUL PROGRAMLARINDA
YABANCI DİL ÖĞRETİMİNİN YERİ

1- DİL OĞLANLARI OKULUNUN KURULMASI

Bizde Fransızca öğretiminin başlamasında İstanbul'daki Fransız Capucin papazlarının 1669'da açtıkları "Ecole de Juenes de Language" (Dil Oğlanları Okulu)'nun payı büyüktür.

İstanbul'da yerleşen ilk Fransız misyonerleri arasında Capucin'ler de vardı. Aziz Francesco'nun (François I) "Dilenci Tarikatı"ndan olan bu papaz misyonerleri ilkin 1651'de İstanbul'a geldiler. Bilahare Papa'nın da yardımıyla İstanbul'da Capucin papazları daha da çoğaldı. 1626'da gelenler Galata'da St.George Kilisesi'ne ve bitişindeki eve yerleşerek kilisenin arkasında bir okul açtılar; burada Fransızca'yı yaymaya başladılar^(x).

Capucin'lerin Doğu'da yerleşip çalışmalarını sağlayan Fransa devleti, bunlardan öğretimde çok yararlandı. Colbert hükümeti döneminde Doğu'daki elçilik ve konsolosluklarda çalışacak adamları yetiştirmek gereğiyle "Krallık Ticaret Meclisi" 1669'da her üç yılda bir Capucin'lerin İstanbul ve İzmir'deki okullarına Fransa'dan altı dil oğlanı (Jeunes de langue) gönderilmesine karar verdi^(xx). Ertesi yıl bu sayı iki katına çıkarıldı. 1673'de Fransız Elçiliği, kralın buyruğu ile bir konak satın alarak bunu Capucin'lere verdi, böylece okul "Collège des Pères Capucins de St.Louis" adıyla yeniden kuruldu. Burada eğitim-öğretim üç yıl süreli Türkçe ve Fransızca olarak yapılıyordu.

1745'de Sicilyateyn krallığının önyak olmasıyla Galata'da bir "Dil Oğlanları Koleji" daha açıldı.

Türkiye'de Fransızca'nın yayılmasına yalnız Capucin'ler etkin olmamıştır. O dönemlerde kurulan okullarımızın hemen hepsinde Fransızca öğretimine büyük önem verilmiştir. 1773'de "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", 1795'de "Mü-

(x) Köprülü, Prof.Fuad; 28 Teşrin-i Sani 1928 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

(xx) Polvan, Nureddin; Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi, s. 94-95.

hendishane-i Berri-i Hümayun" ile Bab-ı Ali'de kurulan Tercüme Odası, 1827'de açılan "Tıphane ve Cerrahhane"de öğretim çoğunlukla Fransızca yapılıyordu^(x).

2- İLK LİSAN MEKTEBİNİN KURULUŞU ve DİĞER OKULLARDAKI DİL ÖĞRETİMİ

Maarif tarihimizde ilk lisan mektebinin 1864 yılında açıldığı, Osman Ergin tarafından tespit edilmiştir. Ancak bu mektebin nerede açıldığı, nasıl bir eğitim verdiği, kaç devre öğrenci yetiştirdiği ve ne zaman kapatıldığı bilinmemektedir.

Tercüme Odası'nın dışında gençlere ve devlet memurlarına yabancı bir dil öğretmek için bir dil okulu açılması fikri, 1883 yılında uygulamaya konulmuş ve Sadrazam Küçük Sait Paşa'nın teklifiyle Cağaloğlu'nda, Mülkiye Mektebi binası içinde lisan mektebi tedrisata başlamıştır.

Bu Lisan Mektebi'nin açılmasındaki önem ve zorunluluk, Sait Paşa'nın II. Abdülhamid'e sunduğu tezkerede şöyle dile getirilmektedir:

"Bab-ı Ali Tercüme Odasında bir müddettenberu muktedir mütercimlerin azalması cihetiyle tercüme umuru elyevm dört, beş kişiye münhasır kalıp bu yüzden pek çok teahhürat vukua gelmekte ve tahrirat-ı ecnebiyye odasının umuri tahririyesi için vesaiti kâfiye-i matlube bulunamaması dahi Fransızca inşa zaiktidar ketebenin kezalik killetinden neşet etmekte olduğundan saye-i feyz sermaye-i hazret-i padişahide bu noksan ve ihtiyacın ikmali zımmında Tercüme Odası ve mektubi-i hariciye kalemi hulefayı mevcude-i muvazzafe ve gayri muvazzafesinden henüz zamanı tahsilleri geçmiyen yani sinleri yirmibeşten aşağı bulunanlar için devam mecburi olmak ve sair ketebe-i aklamdan istek edenler kabul olunmak üzere bir dersane küşadile çünkü kendilerine sair tedrisat dahi icra kılinsa meşgaleleri artıp hiçbirinde meleke hasıl edemiyecekleri cihetle bunlara beş sene müddeti tahsil ve beş sınıf itibarile lisan-ı fransevinin yalnız kavaidi ile hakkile kitabet ve inşa zaiktidar hasıl etmelerini mucip olacak surette

(x) Akıncı, Prof.Dr.Gündüz; Türk-Fransız Kültür İlişkileri, (1973), s. 60-61.

dekayıkı ve sahih ve mükemmel tercüme usuli tedaris olunması ve işbu lisan mektebinin tesviye-i mesarifine karşılık olmak üzere hariçten arzu edenlerin beşte dört kısmı senevi 20 lira ücret verdikleri halde idhallerinin mücaz tutulması ve lisan ve tercüme muallimlerinin measatı sehriyesi için şehri tahmin kılınan dokuzbin kuruşla mesarifi müteferrikasının hariciye bütçesi dahilinde tesviyesi hakkında irade-i seniyye-i hazret-i padişahi ne veçhile şerefsüdur buyurulur ise infazı mantuki münifine iptidar edileceği beyanile tezkere-i senaveri terkim kılındı..."(x).

Dokuz yıl süreyle lisan öğretimini (Fransızca) sürdüren bu okul, 1892 yılında gerekçesiz olarak kapatılmıştır.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa (1716-1730) Fransız ordularının üstünlüğü karşısında, Osmanlıların onları taklit etmesi gerektiği görüşündedir. 1727 yılında Conte de Bonneval, Bosna'dan getirtilerek Bostancı ocağında 300 kişiye yeni yöntemlerle eğitim yaptırılır.

1734'de Üsküdar Toptaşı'nda humbarahane ve hendesehane açılır. Gerilemenin önü alınamayınca Avrupa'nın teknik üstünlüğünü dengelemek üzere Askeri Teknik Okullar 1773 yılında açılır ve Nizam-ı Cedit adı altında bir ordu kurulur. Zira yeniçeri bozulmuş ve Osmanlı ordusu, dönemin en çok bozulan kurumlarından birisi olmuştur.

1773 yılında açılan askeri okullar için Fransız eğitim düzeni örnek alınmıştır. Bu okullarda okutulacak ders kitaplarının çevirileri yapılınca kadar eğitim Fransızca yapılmış ve konular tercümanlar tarafından Türkçe'ye aktarılarak anlatılmıştır. Bahriye'de, Tıp ve Cerrah mektebinde, Mülkiye'de, Hukuk mektebinde eğitim-öğretim Fransızca yapılmıştır.

1834 yılında açılan Harbiye Mektebi'nde Fransızca iyi öğretilemediğinden, 1855 yılında Fransız Harp Okulu'nda okuyacak Türk öğrencilerini hazırlamak üzere Paris'te "Mekteb-i Osmani" adında bir lise açılmıştır.

(x) Ergin, Osman; a.g.e., s. 536-537.

1870'de Alman-Fransız harbinin başlaması ve bu mektebin Osmanlı hükümetine 150.000 Fransız Frankı gibi çok pahalıya malolması gözönüne alınarak 1874 yılında kapatılmış ve Fransızca tedrisatta bulunmak üzere İstanbul'da Mekteb-i Sultani açılmıştır. Mekteb-i Sultani'nin açılışının başlıca sebebi, zamanın hükümdarı Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında Fransa'ya yaptığı seyahatin kültür alanında bıraktığı tesirdir.

II. Mahmut, Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirmek için "rüşt" çağındaki çocukların eğitileceği "Rüştiye" adlı orta öğretim kurumları açmayı da planlamıştır. Bu gayeyle, ilk olarak Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye adlı okullar açıldı. Bu okullarda modern konuların yanısıra, Fransızca da öğretiliyordu.

Tanzimat'ın ilanından sonra, Fransa'nın Osmanlı devleti üzerindeki siyasi nüfuzu, Fransız kültürünün dolayısıyla Fransızcanın çok daha uygun bir zemin bulmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi bu dönemde "Osmanlılık" ideolojisi özellikle Fransızlar tarafından empoze ediliyordu. İmparatorluk bünyesindeki hıristiyan halklara daha geniş haklar sağlamak için de eğitimin laikleştirilmesi gerekirdi.

Fransız hükümeti, eğitimden sorumlu bakanı Victor Duruy'a Osmanlı eğitim sisteminin laikleştirilmesi ve modernleştirilmesi hususundaki projeyi bu gayeyle hazırlatmıştır. Söz konusu projenin ilk ürünü olarak bugün Galatasaray lisesi adıyla bildiğimiz Mekteb-i Sultani, diğer adıyla Galatasaray Sultanisi açılmıştır.

3- GALATASARAY LİSESİNİN KURULUŞ AMACI

Galatasaray lisesinin kurulmasıyla birkaç işin birden başarılacağı o dönemde savunulmuş ve şu görüşler ortaya atılmıştır.

-İlk defa Avrupa okulları ayarında bir lise kurulacak,

-Çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup kişiler aynı çatı altında toplanarak birbirleriyle kaynaştırılacak,

-Müslüman olmayanlara da müslümanlar kadar öğrenim hakkı verileceği için yabancı devletlerin "ıslahat yapılmıyor" bahanesiyle müdahaleleri önlenecek,

-Yabancı dil öğretimi sağlanacak,

-Okula öğrenci alınırken zeka ve kabiliyetlerine değer verileceği için fakir halkın çocuklarına da yönetimde yüksek mevkilerde görev alma imkânı sağlanacaktı^(x).

Modern öğretim ülkemize Galatasaray lisesiyle girdi. Modern orta öğretimi temsil eden lise kavramını Türkiye'ye bu müessese tanıttı. Türk sosyal hayatının yenileşmesinde, Batı kültürünün, Batı zihniyetinin memlekete girmesinde ve yayılmasında bu okul önemli bir rol oynamıştır. Bu gerçeği anlamak için Türkiye'nin edebiyat, ilim, öğretim, idare, sanat ve ticaret dünyasında ün almış Galatasaray mezunları listesine göz gezdirmek kâfidir. Bu bakımdan Galatasaray'ın açılışı olan 1 Eylül 1868 tarihi Türkiye'nin eğitim tarihinde bir dönem noktası sayılabilir^(xx).

Galatasaray lisesinin kuruluşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım savaşından sonra ilan ettiği 18 Şubat 1856 tarihli İslahat Fermanı'nda tespit edilen ıslahat programının tatbiki ile ilgilidir. Bu fermanla imparatorluğun müslüman olmayan tebaasına evvelce vermiş olduğu haklar teyid ediliyor ve kendilerine yeniden bir takım haklar veriliyordu. Bu haklar arasında müslüman olmayan tebaanın ehliyet ve iktidarlarına göre devlet hizmetlerine alınacakları tasrih olunmuştu. Ancak Babıali, ıslahat fermanında Hıristiyan tebaaya tanınmış olan hakların Paris Andlaşması'na geçirilerek yabancıların devletin iç işlerine müdahale etmelerini istemiştir. Ancak bu konuda dış baskılar süregelmiştir. Bilhassa Çarlık Rusya'sı Osmanlı imparatorluğunun muhtelif yerlerinde körüklediği isyanları vesile ederek Hıristiyanlara ıslahat fermanında verilen hakları bile kâfi görmüyor, İmparatorluğu, bazı kısımlarına muhtariyet verilmesinde ısrar ediyordu. Rus diplomatlarının ağzında "autonomie" tehdidi sık sık geçiyordu. Fransa, ıslahat fermanının yayınlanmasından on yıl geçmesine rağmen Babıali'nin memlekette ciddi bir şekilde ısla-

(x) Meydan Larousse; s. 913.

(xx) Sungu, İhsan; Galatasaray Belgeliği (Müşterek Hafızamız Ortak Belleğimiz).

hat yoluna gitmediğini ileri sürerek, ıslahat fermanının içerdiği esasları onaltı maddede özetleyerek 1867'de Babiali'ye bir muhtıra vermiştir^(x). Bu muhtırada başlıca; Hıristiyanların devlet hizmetlerine kabulü, geniş bir maarif sistemi kurulması, Tuna vilayetinde tatbik edilen vilayet kanununun diğer vilayetlere teşmili, mahkemelerin aleniyeti meselesinin tatbiki ve hıristiyanların şahitliğe kabulü, ticaret mahkemelerinin genişletilmesi, yabancıların Türkiye'de emlak edinme hakkının tanınması, evkafın ıslahı, vergilerin tanzimi, dahili gümrüklerin kaldırılması, memlekette demiryolları, şoseler, limanlar tesisi ve bunların yabancılara imtiyaz şeklinde verilmesi, maden ve orman işlerinin ıslahı, büyük şehirlerde belediye teşkilatı kurulması, bütçe usulünün tatbiki, devletin alacaklılarının haklarını muntazaman almalarını temin edecek tedbirlerin alınması gibi meselelere temas ediliyordu^(xx).

Bu muhtıranın dikkate değer önemli noktalarından biri Türkiye'de tatbik edilecek maarif sistemine ait kısmıdır. La Turqui et le Tanzimat adlı eserin yazarı Engelhardt'a göre muhtıranın maarifi ilgilendiren kısmı, o sırada Fransız Maarif Bakanlığında bulunan Victor Duruy tarafından tespit edilmiştir. Muhtırada maarif için:

- 1- Hıristiyanlar tarafından açılmış olan okulların teşviki ve bunlara yardım edilmesi,
- 2- Bazı vilayetlerde ortaöğretim müesseseleri açılarak bunlara Hıristiyan tebaa çocuklarının da alınması,
- 3- İlkokullar için öğretmen yetiştirilerek ilköğretimin tedrici bir surette inkişaf ettirilmesi,
- 4- İslam ve Hıristiyan talebenin bir arada devam edeceği bir üniversite kurulması,
- 5- Muhtelif mesleklere hazırlayacak müesseselerin açılması,
- 6- Umumi kütüphaneler kurulması, esasları tespit edilmiştir.

(x) Ed. Engelhardt; La Turqui et le Tanzimat; Cilt: 2, s. 5.

(xx) Le Baron I. de Testa; Recueil des Traités de la porte Ottomane avec la Puissances Etrangères, Cilt: 7, s. 418.

Bu muhtıra üzerine İstanbul'da öğretim dili Fransızca olarak bir lise açılması Sadrazam Ali ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa ile Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi M. Bourée arasında kararlaştırılıyor^(x).

Abdülaziz'in Hariciye Nazırı Fuat Paşa ile birlikte 21 Haziran - 7 Ağustos 1867 tarihleri arasında süren Avrupa seyahati, bilhassa bayındırlık, maarif, ordu ve maliye işlerini geliştirmenin bir zaruret olduğu kanaatini kendisine verdi^(xx).

Abdülaziz'in Avrupa gezisi ve Fransa'yı ziyaretleriyle birlikte belli bir süreden beri tartışılmakta olan Galatasaray lisesinin kuruluşu gündeme geliyor ve böylece okulun kurulmasıyla ilgili süreç başlıyor.

Okulun kurulduğu 20 Mayıs 1868'de Resmi Gazete'de ilan ediliyor; arkasından da bir ay içinde bir yönetmelik hazırlanıyor.

"Galatasaray'ın tesisi hakkında irade çıktıktan sonra mektebin on maddelik nizamnamesi gazetelerle neşrolunmuş, bu nizamnamenin Türkçe, Rumca ve Ermenice baskıları da ayrıca çıkarılmıştır. İstanbul Gazetesinin 16, 17 ve 18 Haziran 1868 tarihli ve 323, 324 ve 325 sayılı nüshalarında sureti neşrolunan nizamnamenin 4. maddesinde, okulda okunacak dersler "Lisan-ı Osmani, Fransız lisanı, ahlak ve adab, kavanin ve tıp ve eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisanının mebadisi, ıstikakatı Yunaniye, Tarih-i Osmani ve umumi, umum coğrafya ile memalik-i mahrusse-i şahanenin ziraat ve ticaret ve sınaat ve ahval-i mülkiye coğrafyası, riyazat-ı adiye ve aliye, ilm-i heyet, cerr-i eskal ve cihet-i ameliyat, hikmet-i tabiiye ve kimya, tarih-i tabil, mebad-i ilm-i hukuk, ilm-i idare-i mülkiye, mebad-i ilm-i hitabet ve edebiyat, resm-i hatti ve resm-i adi, muhasebe ve defter tutmak ve mevadd-i ticaret dersleri olacak ve bunlardan başka Mekteb-i Sultani'de bir idmanhane tertip olunup bu idmanhanede şakirdanın sinlerine göre her türlü alat ve edevat bulunacağından şakirdan-ı mezkur bütün müddet-i

(x) Le Baron İ de Testa; a.g.e., s. 429.

(xx) Ruzname-i Ayine-i Vatan; 14 Ağustos 1867 tarihli sayısı.

tahsiliyelerinde jimnastik fennini dahi talim ve tahsil edeceklerdir. Rum ve Ermeni lisanları zatiyata ait olduğundan umum derslerden addolunmayıp bu makule şakirdanın familyaları tarafından talep ve istida olunduğu surette elsine-i mezkure dahi talim olunabileceği tespit edilmiştir. Nizamnamenin 5. maddesi "Her sınıf şakirdan mensup olduğu millet ve mezhebinin ayin ve adatını ifaya mecbur olacağından millet-i müslime şakirdanı mektebe mahsus olan cami-i şerife devam ettirilip vazaif-i diniyelerini talim etmek üzere mektepte mahsus bir hoca bulunacaktır. Kezalik millet-i gayrimüslime şakirdanı dahi mensup oldukları mabedlere gönderilip vazaif-i mezhebiyeleri cemaat rüesaları ile familyalarının matlubu veçhile talim ettirilecektir" şeklinde tespit edilmiştir(x).

"Galatasaray lisesi aslında ilk ve yüksek öğretimin arasında dinlerarası bir ortaöğretim müessesesi olarak 1868'de, yani Darülfünunun açılma tarihinden bir yıl önce açılmıştı. Lise, Fransız Eğitim Bakanı Duruy'nin verdiği eğitim raporundaki tavsiyelerden biri olarak açılmıştı. Okutulacak dersler Fransızca olacak ve Fransız edebiyatından başka, Türkçe, Latince, Grekçe, tarih ve müsbet bilimler okutulacaktır. Eğitim tamamen din adamları dışı kişiler elinde olacaktı. Ancak dersler dışında müslüman öğrenciler okuldaki mescide, hıristiyan ve musevi öğrenciler de Galatasaray yakınlarındaki kilise ve havralarına gideceklerdi. Okula ücretli olarak her milletten öğrenci alınmakla birlikte, Osmanlı hükümeti hesabına 150 Müslüman, 150 Müslüman olmayan öğrenci okutulacaktı. Öğretmenler, Türk, Ermeni, Rum, Fransız, İngiliz ve İtalyan asıllı olacaklardı. Lisenin ilk direktörü Fransız hükümetinin seçip gönderdiği M. de Salve; ondan sonraki direktörlerin ikincisi Ermeni, üçüncü ve dördüncüsü Rum; daha sonra 1895-1896 yılı arasında gelen bir Rum direktörden sonra hep Türkler arasından gelmiştir"(xx).

(x) Sungu, İhsan; Galatasaray Belgeliği, Cilt: 1, Fasikül: 1, s. 6.

(xx) Sungu, İhsan; a.g.e., s. 6.

4- GALATASARAY LİSESİNİN AÇILIŞINA TEPKİLER

Galatasaray lisesinin kuruluşu sırasında içeriden ve dışarıdan bir takım tepkiler oldu.

Papa Pie IX, Osmanlı uyruğundaki Katolik ailelerden çocuklarını Galatasaray'a verecek olanları aforoz edeceğini ilan etti.

Ermeni katolik patriği, katolik ermenilerin mektebe girmelerini yasakladı.

Rum patriği mektepte Yunanca okutulmamasını bahane ederek Rum ailelerin çocuklarını bu okula vermelerini önledi.

Rus Elçisi Ignatiev "Rusça öğretimi yapan bir mektebin açılmasını, yoksa Galatasaray'ın kapatılmasını" isteyen bir nota verdi.

Hahambaşı okul müdürünün Fransız oluşunu bahane ederek Musevi çocuklarının okula yollanmamasını istedi.

Şeyhülislam, hıristiyan ve müslüman öğrencilerin bir arada bulunmalarını açıkça tenkid etti.

Londra'da Namık Kemal'in idaresindeki Hürriyet Gazetesi mektep aleyhinde şiddetli yayın yaptı^(x).

Galatasaray lisesine karşı din otoritelerinden gelen ilk tepki, Vatikan'ın tepkisi oldu. Daha okulun açılmasından önce Papalık makamı iki emirname ile Katoliklerin bu okula girmesini yasakladı. İkinci tepki Rus Elçiliği'nden geldi. O zaman elçi olan General Ignatiev, Osmanlı başkentinde Fransız nüfuzunu kırmak için büyük çaba göstermekteydi. Ortodoks Rumların bu okula girmesine karşı bu elçilik tarafından propaganda yapılıyordu. Musevi cemaati içinde de Yahudi çocuklarını Müslümanların sahip olduğu, Hıristiyanların yönettiği bir okula göndermekte tereddüt edenler vardı. Fakat Engelhardt'ın bildirdiğine göre, yemeklerde İbrani kurallarına aykırı yiyecekler olmamak şartıyla gönderenler oldu^(xx). Ulema arasından Müslüman çocukların okula verilmesine karşı resmi bir muhalefet gelmedi. Bununla birlikte, bir çok aileler baş-

(x) Meydan Larousse; s. 913.

(xx) Engelhardt; a.g.e., s. 14.

langıçta tereddüt geçirdiler. Türk basını, okul lehine yazılar yazarak geleceğin mühendislerinin, öğretmenlerinin, iktisatçılarının, Avrupa dillerini öğretenlerin bu okuldan yetişeceğini temin ediyorlardı. Müslüman çocukların Avrupa'ya gönderilmesine lüzum kalmıyacağını, Hıristiyanlarla temaslarının Müslüman inançları üzerine zararlı etkisi olmayacağını da belirtiyorlardı^(x).

5- İSTANBUL GAZETESİ'NİN GALATASARAY HAKKINDA YAZDIKLARI

Galatasaray lisesinin açılması kararı o dönemlerde İstanbul basınında büyük ilgi uyandırmıştır. Basının büyük çoğunluğu, bu gibi okulların müsbet ilimlerin beşiği olacağı düşüncesini savunmuşlardır. 5 Mayıs 1868 tarihli İstanbul Gazetesinde "Halimiz" başlığı altında çıkan bir makalede "Her millet ilerliyor, her millet zengin olmaya çalışıyor, biz niçin böyle kalıyoruz? Civarımızda bulunanlar bizi daima geçmeye çalışıyor. Biz neden günden güne gerilemeyi ihtiyar ediyoruz? Çocuklarımızın her türlü mesarifine lüzumundan ziyade para sarfediyoruz; tahsiline niçin para esirgiyoruz. Her türlü sefahat yolunda mamelekemizi (varımızı-yokumuzu) harcederiz; bir kitaba on kuruş vermeye veya hiç olmazsa kırk para verip de gazete almaya ne sebepten dolayı kıyışamıyoruz? Bu gidişle nasıl ilerlemeyi düşünüyoruz? Bu gidişle bu halde de kalamıyacağız. Şimdi karşıda Mekteb-i Sultani yapıldı ki, ilan olunan nizamâtından anlaşılacağı üzere bundan ala ve muntazam mektep olamaz. Artık mektebimiz yok lakırdısını ortadan kaldırmalı. Bakalım kaç kişi çocuğunu verecek? İşte mektep, işte muntazam mektep, işte Avrupalılarınki gibi mektep. Haydi bakalım çocukları verelim ve paramızı sakınmıyalım. Oradan yetişecek, çocuklarımızdır şimdilik bizi kurtaracak. Onlar oradan çıktıktan sonra daha bize ne mektepler açar" deniliyor^(xx).

(x) Sungu, İhsan; Galatasaray Belgeliği, s. 315-457.

(xx) İstanbul Gazetesi; 5 Mayıs 1868 tarih ve 293 Sayılı nüshası.

Bir Batı dilinde modern eğitim verme yolunda ilk köklü tecrübe olan ve 1 Eylül 1868 yılında öğretime başlayan Galatasaray Lisesi, "Batı'ya açılan pencere" olma görevini hakkıyla yerine getirmiştir. Batılılaşma programlarını uygulayan kadrolar ve Batı kültürünün gönüllü taşıyıcıları hep buradan yetişmiştir diyebiliriz. Artık Müslüman ve Hristiyan öğrenciler yan yana eğitim görüyor, böylece dini ayrılığın kaldırıldığına inanılıyordu. Galatasaray Sultanisi'ne ilk olarak 147 Müslüman, 48 Ermeni, 36 Rum, 34 Bulgar, 34 Yahudi, 23 Latin Katoligi, 19 da Ermeni Katoligi alınmıştı.

Bab-ı Ali, Galatasaray'da Türkçe öğretim yapılmasından yanaydı. Fakat Fransızların ısrarıyla öğretimin Fransızca yapılması kararlaştırılmış, bu da Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Hatta Rusya, Rumca'ya yeterince yer verilmediği gerekçesiyle Rumlar'ı Galatasaray'a karşı kışkırtıyordu. Yine Ruslar'ın kışkırtmasıyla Papalık da Katolikler'in bu liseye girmesini yasaklamıştır. Fransa tekrar devreye girerek Papa'yı ikna eder.

Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) asıl amacı Darülfünun'a öğrenci yetiştirmektir. Bu dönemlerde Galatasaray lisesini bitirenler doğrudan doğruya Avrupa yüksek okullarına kabul edilmişlerdir.

6- RÜŞTİYELER, İDADİLER ve MESLEK OKULLARININ EĞİTİM PROGRAMLARINDA FRANSIZCA ÖĞRETİMİNİN YERİ

1876 yılından sonra açılan Rüştiyeler, idadiler ve meslek okullarında Fransızca okutulması zorunlu kılınmıştır. 1892 programlarında Fransızca'ya bütün derslerden fazla zaman verilmiştir. Bu dönemlerde dışa açılma dili olarak Fransızca seçilmiştir. Tanzimat Fermanı, yasaları, ticaret anlaşmaları ve yazışmaların çoğunluğu Fransızca'dır. Batı'ya açılma uygulamasının bir sonucu olarak çıkarılmaya başlanan süreli yayınlar doğrudan olmasa bile, dolaylı olarak yabancı dil öğretimine etken olmuştur. Ziyad Ebuzziya'nın tespitlerine göre Osmanlı döneminde çıkan Fransızca süreli yayın sayısı 701'dir.

1894 yılından sonra kurulan ortaöğretim kurumlarında yabancı dil öğretimine verilen önemi göstermek bakımından öğretim kurumlarının ders cetvelleri tablolar halinde sunulmuştur.

a) İdadiler

İdad'ın sözlük anlamı; hazırlamaktır. Kendisinden eğitim-öğretim itibariyle üstün bulunan herhangi bir kuruma öğrenci hazırlayan ve yetiştiren mekteplere idadi mektepleri denilmiştir. 1839'da ilk defa Rüştîye mektepleri açılmak istendiğinde, onlara öğrenci yetiştirecek "Sıbyan Mektepleri"ne de idadi adı verilmiştir.

İdadilerin amacı; ziraat, sanat ve ticarete vakıf kültürlü adam yetiştirmektir. Ancak bu okul mezunlarını alacak bir üst eğitim kurumu olmadığı için, mezunları sınavla liselere kabul edilen ortaöğretimin bir basamağı olarak Cumhuriyet'e kadar kalmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde de liselere çevrilmiştir^(x).

Sultaniler bugünkü liseler olduğuna göre, idadileri de ortaokul seviyesinde mütalaa etmek gerekir.

Leyli Mekâtib-i İdadiyenin müfredat programı, 1892 yılında zamanın Mekteb-i Mülkiye Müdürü olan Abdurrahman Şeref Bey'in başkanlığındaki bir komisyon tarafından yapılmıştır. Bu okulların ilk üç sınıfı Rüştîye mahiyetinde olup, son dört yılı ise idadi sınıflarını teşkil ederdi. Aşağıdaki ders programı incelendiğinde; eğitim-öğretimin hem şark kültürüne, hem de dini kültüre dayalı olduğu görülür. Ancak haftalık ders saatleri itibariyle Türkçe dersi de dahil olmak üzere bütün derslerden daha çok Fransızca öğretimine ağırlık verildiği dikkati çekmektedir. Bu okulun Rüştîye sınıflarında ilk iki yıl Fransızca okutulmadığının hangi sebebe dayalı olduğu bilinmemektedir.

^(x)Unat, Faik Reşit; a.g.e., s. 46-48.

Leyli Mekâtibi İdadiyenin Ders Cetveli							
1310 — 1894							
Esamii dñrus	Birinci sene	İkinci sene	Oçüncü sene	Dördün- cñ sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedinci sene
	haftada	haftada	haftada	haftada	haftada	haftada	haftada
Ulñmu dñniye	3	2	2	2	2	2	2
Arabi	3	3	3	3	2	—	—
Farisi	—	2	2	2	—	—	—
Türkçe	6	5	3	2	2	—	—
Fransızca	—	—	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	—	2	2
Hendese	—	—	2	2	3	—	—
Cebir	—	—	—	—	—	2	1
Müşellesat	—	—	—	—	—	—	1
Kozmografya	—	—	—	—	—	—	2
Makina	—	—	—	—	—	—	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	—
Tarih	—	2	3	2	2	2	2
Usulñ defteri	—	—	—	—	2	2	—
Malñmatñ fenniye	—	—	—	—	3	—	—
Hikmet tabiiye ve kimya	—	—	—	—	—	3	2
Mevsilit ve hıfzıssıha	—	—	—	—	—	—	3
Kavâcin	—	—	—	—	—	2	2
Edebiyat ve ahlâk	—	—	—	—	—	2	2
Hñsnñhat	1	1	1	1	1	—	—
Resim	1	1	1	1	1	1	1
Yekñn	18	20	25	25	25	25	25

1894 yılına ait Haftalık Ders Dağılım Cetveli'nda; 3. yıl 4, 4-5-6. yıl 5, 7. yıl 3 saat Fransızca dersi verildiği görülmektedir.

İdadilerin ilk üç ders programında gösterilen dersler, cetvellerde görüldüğü gibi yedi yıla dağıtılmıştır.

1898 yılından itibaren Mekâtib-i Rüştiye ve İdadiyede okunacak ulûm ve fñnun haftalık ders cetvelleri incelendiğinde ders saatlerinin sayısal olarak değişmediği, bunun yanında ilave derslerin konduğu ve ders saatlerinin azaldığı görülmektedir.

Mekâtibi Rûgtiye ve İdadiyede beher hafta okunacak ulûm
ve fûnunu gösteren cetvel

1315 — 1899

Esamii dÛrus	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördün- cü sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedine sene
	H A F T A D A						
Maa teevit kuraatı kerim ve ulûmodiniye	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	5	3	2	1	—	—
Ahlâk	1	1	—	1	1	1	—
Edebiyat ve kitâbeti resmîye	—	—	—	—	—	2	2
Arabî	2	2	2	2	2	1	1
Farsî	—	2	2	2	1	—	—
Fransızca	—	—	3	3	4	4	5
Hulâsai kavânin	—	—	—	—	—	1	—
Hesap	2	2	2	2	1	—	—
Usulü delteri	—	—	—	—	1	—	—
Cebir ve müsellehat	—	—	—	—	2	2	—
Hendese	—	—	1	1	2	1	—
Kozmografya	—	—	—	—	—	—	1
Mihanik, fizik ve kimya	—	—	—	—	—	3	3
Mevalit	—	—	—	—	—	—	4
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	—	2	2	2	2	1	1
İlmi servet	—	—	—	—	—	1	1
İlmi eşya	1	1	1	1	1	—	—
Hıfızasahha	—	—	1	1	—	—	1
Hüsûhat	2	1	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1	1	—
Yekûn	20	22	24	24	25	24	24
Elsine	—	—	—	2	2	2	1

1899 programında fransızca öğretimi ile ilgili olarak herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Bu her iki programda da dördüncü seneden başlamak üzere fransızca yanında programa ilave olarak haftada 2 saat elsine (Yabancı diller) dersi konulduğu tespit edilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, Osmanlı Maarifinde ilk yabancı dil öğretimi fransızca ile başlamış 1898 yılında diğer yabancı diller de programlarda yer almıştır. Programlarda zikredilen elsine

Mekâtlbi Rüşdiye ve İdadiyede okunacak
Ulûm ve fûnunun haftalık ders cetveli

1314 — 1898

Esamii dârus	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dör- düncü sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedinci sene
	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada
Maa teevit Kur'anı kerim ve ulûmu diniye	3	2	2	2	2	1	2
Türkçe	7	6	4	3	2	—	—
Edebiyat ve ahlâk	—	—	—	—	—	2	1
Kitabeti resmîye	—	—	—	—	—	1	1
Arabî	1	2	2	2	2	1	1
Farsî	—	1	2	1	—	—	—
Franstza	—	—	3	3	4	4	5
Kavâin	—	—	—	—	—	2	2
Hesap	2	2	2	2	1	—	—
Usulü defteri	—	—	—	1	1	—	—
Cebir	—	—	—	—	2	2	—
Hendese	—	—	1	2	2	2	—
Müsellesat	—	—	—	—	—	—	1
Kozmografya	—	—	—	—	—	—	1
Makine	—	—	—	—	—	—	1
Hikmeti tabiiye ve kimya	—	—	—	—	—	3	3
Mevalit	—	—	—	—	—	2	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	—	2	2	2	2	1	1
İlmi servet	—	—	—	—	—	—	2
Malûmatı nafia ve his- siyihha	1	1	1	1	1	—	—
Hüsnü hat	1	1	1	1	1	—	—
Resim	1	1	1	1	1	—	—
Yekûn	18	20	23	23	23	23	24
Elsine	—	—	—	2	2	2	1

dersi bazı idadi mekteplerde okutulan Arapça, Rumca, Ermeni-
ce ve Bulgarca dillerini kapsar^(x).

Meşrutiyetin ilk yıllarında idadi programlarının ta-
dili düşünülmüş ve yeni bir müfredat hazırlanmıştır. İdadile-
rin 1908 yılına yakın zamanlarda kararlaştırılan en son prog-
ramı aşağıdaki gibidir.

(x) Yücel, Hasan Ali; a.g.e., s. 142-236.

Derslerin adları	1 inci sene	2 inci sene	3 üncü sene	4 üncü sene	5 inci sene	6 inci sene	7 inci sene	8 inci sene
Maatecvid kurani ke- rim ve ulumi diniye ve ahlakiye	3	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	.	3	3
Usuli tahrir	1	2
Kitabet	2	2	.	1
Arabi	2	2	2	2	2	2	1	.
Farisi	.	2	2	2	2	.	.	.
Fransızca	.	.	3	3	3	3	4	4
Kavanin	1	1
Hisab	2	2	2	3	2	.	.	.
Usuli defter	1	1	.
Cebir	2	2	.
Müsellesat	1	.
Hendese	.	.	1	1	1	2	2	1
Kozmoğrafya	1
Fizik	2	2
Kimya	2	2
Mevalit	4
Mihanik	3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	3	1	1
Tarih	.	2	2	.	2	2	1	1
İlm-i servet	1	1
İlm-i eşya	1	1	1
Malumat-ı ziraiye ve Sıhhiye	.	.	.	2	2	2	.	.
Hüsnihat	2	1	1	1	1	1	.	.
Resim	1	1	1	1	1	1	.	.
Elsine	1	1	1	1

Bu ders cetvelinin sekiz senesi vilayetlerdeki yatılı idadilerde, birinciden altıncı seneye kadar olan altı senesi vilayetlerle sancaklardaki yatısız idadilere, dördüncü-

den sekizinciye kadar beş senesi İstanbul idadileri ile numune-i terakkinin idadi sınıflarına, beşinciden üçüncüye kadar üç senesi de İstanbul ile vilayetlerdeki rüştiyelere mahsustur.

1 2 3 4 5 6 7 8 (8 yıl)
Vilayetlerdeki yatılı idadiler

1 2 3 4 5 6 (6 yıl)
Vilayetlerle sancaklardaki yıtısız idadiler

4 5 6 7 8 (5 yıl)
İstanbul idadileri ile Numune-i Terakkinin idadi sınıfları

1 2 3 (3 yıl)
İstanbul ile vilayetlerdeki rüştiyeler

Rüştiyelerde fransızca okutulmadığı halde üçüncü senenin programında gösterilen fransızca dersi vilayet idadilerindeki rüştiiye üçüncü senesine aittir.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere sadece vilayetlerdeki yatılı idadilerin öğrenim süresi yedi yıldan sekiz yıla çıkarılmıştır.

Öğrenim süresi beş yıl olan İstanbul idadilerininin 1911 yılına ait ders programları aşağıdaki gibidir.

İdadilerde tedris olunan Ulûm ve Fünun müfredat programını Beş senelik İdadilere mâhsus cetvel 1327 — 1911					
Dersler	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene
	Haftada				
Kur'anı kerim maâ Teccüt	2 Kur'an 1 teccüt	2 Kur'an	1 Kur'an		
Ulûmü diniye	2 Fıkıh	2 Fıkıh	2 Fıkıh	1 Fıkıh	1 Fıkıh ve akâid
Hesap	3	2	1	2	2
Hendese		1	2	1	2
İlimi eşya	3	3			
Malûmatı fenniyyeden hik- meti tabiiye			1	2	2
Malûmatı fenniyyeden ta- ribi tabii			2 Hayvanat	2 Nebzat	1 Tabakat
Malûmatı fenniye hıfzı-					1
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	2	2	2	2	2
Arabî	2	2	2	1	1
Türkçe	5	5	4	3	2
Fransızca	1	2	2	4	4
Malûmatı medeniye	1	1			
Ahlâk ve malûmatı me- deniye			1	1	1
Malûmatı iktisadiye					1
Malûmatı kanuniye					1
Ziraat			1		
Usulü defteri			1	1	
Hesap				1	1
Hendese				1	1
Evrak ve muhaberatı ticariye					1
Yekûn	24	24	24	25	25
Arapça	2	2	2	2	2
Rumea	2	2	2	2	2
Bulgarca	2	2	2	2	2
Ermenice	2	2	2	2	2
Hat (Rik'a ve Sülûs)	1	1	1	1	1

Bu programda Fransızca dersi, birinci yıl için bir, ikinci ve üçüncü yıllar için iki, dördüncü ve beşinci yıllar için dört saat olarak belirlenmiştir. Keza aynı yıllara ait öğrenim süresi yedi yıl olan idadilerin programları incelendiğinde Fransızca dersinin programlarında farklı değerler içerisinde olduğu görülür.

Yedi yıllık idadilerin; birinci, altıncı ve yedinci yıllarında Fransızca dersi programlarında gözükmemektedir. Buna mukabil;

İdadilerde tedris olunan ulum ve fununun mufredat programı							
Yedi senelik idadilere muhtasat cetveli							
1327 — 1911							
Dersler	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci	Altıncı	Yedinci
	H A F T A D A						
Kursun keşim mas tecvit		2	1				
Ulumu diniye	2	2	2	2	2	2	2
Hesap	2	2	2	3			
Headese		1	2	1	2	1	1
Cebir ve müsellesat					2	1	
Kozmografya							1
Malûmatı feneviye	2 ilmiyye	1 ilmiyye	2 ilmiyye	1 mebaîi ulumu hikemiye ve tabiiye	1 tarîhi tabii ve tatbiki		
Hikmeti tabiiye ve mihanik						2	3
Kimya						2	2
Tarîhi tabii						2 hayvanat	2 medeniyat
Hıfzıssıhha							1 nebatat
Coğrafya							1 tabakat
Tarîh	2	2	2	2	2	2	1
Arabi	2 tarîhi enbiya ve tarîhi islâm	2 tarîhi osmanî	2 tarîhi umumî	2 tarîhi umumî	2 tarîhi umumî	2 tarîhi umumî	3 tarîhi umumî
Farisi	3	1	1	2	2	2	2
Türkçe	6	5	4	4	3	2	2
Fransızca		1	2	4	5	2	2
Usulü defterî					1		
Malûmatı medeniye		1	1			3	2
Abhâk ve malûmatı medeniye				1	1	3	3
Malûmatı iktisadiye						1	1
Malûmatı kaucubiye							
Yekûn	22	22	22	24	24	23	23
Arapça				2	2	1	1
Rumca				2	2	2	2
Bulgarca				2	2	2	2
Ermenice				2	2	2	2
Hat (rik'â ve süls)	1	1	1	1	1	2	2

2. yıl haftada bir saat

3. yıl haftada iki saat

4. yıl haftada dört saat

5. yıl haftada beş saat Fransızca okutulduğu görül-

mektedir. Programlarda Fransızcanın yanısıra Arapça, Rumca, Bulgarca ve Ermenice yabancı dillerinin de öğretimine yer verildiği ve her hafta 2 saatlik dersin bu diller için ayrıldığı, 1908 yılından itibaren de programa konduğu görülmektedir.

Istanbul'da bulunan idadilerin başlıcaları şunlar-
dır:

Mercan İdadisi (1877)

Vefa İdadisi (1875)

Numune-i Terakki İdadisi (1896)

Üsküdar İdadisi (1893)

Makrikoy İdadisi (1907)

Kabataş İdadisi (1907)

b) Sultaniler

1912 yılında düzenlenen İstanbul Mekteb-i Sultanisi ders programına göre müfredat, altı sınıflı ve şubele-ri olmayan lise teşkilatına göre düzenlenmiştir. Bu program, daha önce 1910 yılında hazırlanıp da uygulamaya konulamayan lise programlarının biraz daha geliştirilmiş bir şekliydi. İstanbul Mektebi Sultanisi'nin ders programı, dönemin Fransız liseleri örnek alınarak hazırlanmıştır.

Ders programı incelendiğinde şu hususlar dikkati çekmektedir:

Derslerin esamisi	Haftada saat					
	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Dördüncü sınıf	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf
Ulûmu dîniye	1	2	1	1	1	—
Arabi	2	2	2	1	1	1
Türkçe	4	2	3	3	3	3
Farsî	2	2	1	1	1	—
Fransızca	6	6	6	6	6	6
Tarih	1	1	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	2	2
Tarihi tabii	iki haftada	iki haftada	1	1	1	2
Hikmet	1	iki haftada	1	2	2	2
Kimya	iki haftada	1	1	1	1	2
Riyaziyyat	4	4	4	4	3	—
Malûmatı kavuniye	1	1	1	2	2	1
Ulûmu ticariye	—	—	1	1	1	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2	2	2
Yekûn	27	26	29	29	29	26

-Eğitimin ağırlığını fransızca öğretimi teşkil etmektedir. Bütün sınıflarda haftada altı saat fransızca dersi yer almıştır. Bunu haftada dört saatle riyaziyat, üç saatle Türkçe dersi takip etmektedir.

1913 yılında çıkarılan müfredat programının, İstanbul Sultanisi'nin altı sınıflı bir eğitim kurumu olması yerine Devre-i Ulâ ve Devre-i Saniye yani birinci ve ikinci kısım olarak tanzim edildiği görülmektedir.

Sultanilerin Sunufu Tallyesi Ders Cetveli				
Devre-i Ulâ				
1329 — 1913				
Ulum ve Fünun	Altıncı sene	Yedinci sene	Sekizinci sene	Dokuzuncu sene
Ulûmu diniye	1	1	2	2
Lisanı osmani	5	5	4	4
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1
Malûmatı tabiiye ve sıhhiye	2	2	—	1
Hikmeti tabiiye	—	—	2	2
Kimya	—	—	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2
Uslû defteri	—	—	—	1
Hendese	2	2	2	2
Resim ve Resim hattı	2	2	2	2
Arabi	5	5	4	3
Farsi	—	—	1	1
Lisanı ecnebi	5	5	4	4
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2
Gıta (Musiki)	1	1	1	—
	30	30	30	30

(Fransızca, İngilizce, Almanca)

12 — Devrei Saniye

1329 — 1913

Ulum ve Fünun	Onuncu sene		Onbirinci sene		Onikinci sene	
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat
Ulûmu diniye	2	2	2	2	1	1
Lisanı osmani	4	4	3	3	3	5
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafiya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	—	—	1	1	}	}
Nebatat	—	—	—	—		
İlmûlarz	—	—	—	—		
Hıfzıasıhha	—	—	—	—	1	1
Hikmeti tabiiye	2	2	2	2	2	—
Kimya	2	2	2	2	2	—
Cebir ve Hesabı nazari	3	2	2	1	2	—
Müsellesatı müsteviye	—	—	2	1	—	—
Hendese	3	1	2	—	—	—
Kozmografiya	—	—	—	—	2	2
Mihanik	—	—	—	—	2	—
Mantık ve Felsefe	—	—	1	1	1	2
Resim ve Resmî hattı	2	1	1	1	1	1
Arabi	0	4	—	4	0	4
Farsi	0	1	—	1	0	2
Lisanı ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiyei bedeniye	2	2	2	2	2	2
Tatbikatı fenniye	2	1	2	1	2	1
	30	30	30	30	30	30

Devre-i Ulâ (birinci devre) dört sınıftan, Devre-i Saniye (ikinci devre) üç sınıftan ibarettir. Bu programda dikkati çeken husus şudur:

Daha önceki programlara göre, Arabi dersinin arttığı, buna mukabil lisan-ı ecnebi adı altında programda yer alan yabancı dil dersi haftalık ders saatlerinin azaldığı, ilave olarak gına (musiki) dersinin programa girdiği, malumat-ı medeniye (içeriği itibarıyla bugünkü yurtbilgisi) dersinin her iki devrede de yer almadığı görülmektedir.

Öğrenim süresi üç yıl olan ikinci devrede, sınıfların Fen-Edebiyat şubelerine ayrıldığı ilk kez karşımıza çıkmaktadır.

Programların incelenmesinde dikkati çeken ikinci olay da şudur:

Esamii Dürus	Altıncı sene	Yedinci sene	Sekizinci sene	Dokuzuncu sene	Onuncu sene
Ulûmu diniye	1	1	2	2	2
Lisani osmani	5	5	4	3	3
Tarih	2	2	2	2	2
Coğrafya	2	2	1	1	1
Malûmatı tabiiye ve sıhhiye	—	—	2	2	2
Malûmatı hikemiye ve kimyeviye	—	—	—	2	4
Malûmatı ahlâkiye ve medeniye	—	—	—	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2	—
Hendese	—	—	2	1	—
Kozmografya	—	—	—	—	1
İktisadı beyti	1	1	1	1	—
Terbiyei etfal	—	—	—	1	2
Lisani ecnebi	5	5	5	4	4
Gına ve Musiki	2	2	2	1	1
Resim	2	2	1	1	1
Terbiyei bedeniye	2	2	2	2	2
Dikiş, Biçki, Nakış ve Tabah.	8	9	7	7	7
	32	33	33	33	33

Önceki programlarda Batı dillerinden sadece Fransızca programlarda yer verilmiştir. Oysa ki, Sultani mekteplerinin 1913 yılına ait ders programlarında lisan-ı ecnebi adı altında görülen dersin Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak programlandığı görülmektedir. Bundan şu neticeyi çıkarmak mümkündür. 1913 yılına kadar devlete ait eğitim kurumlarında Batı dillerinden sadece Fransızca programlarda yer almıştır.

Sultanilerde Arabî ve Ecnebi lisanları müfredat programlarının muaddel cetveli					1335 -- 1919
Ulûm ve fûnun	Devrei ulâ				Mülâhazat
	Altıncı sene	Yedinci sene	Sekizinci sene	Dokuzuncu sene	
Ulûmu diniye	2	1	1	—	
Siyeri nebi	—	—	—	2	
Lisanı oamadi	5	5	4	3	
Tarih	3	3	2	2	
Coğrafya	2	1	2	1	
Ulûmu tabiiye ve ahhiye	2	3	—	1	
Fizik	—	—	2	3	
Kimya	—	—	2	2	
Hesap	3	2	2	—	
Cebir	—	—	—	2	
Usulü defteri	—	—	—	1	
Hendese	1	3	3	3	
Arabî	2	2	2	2	
Farisî	—	—	1	1	
Lisanı ecnebi	7	7	6	6	
Resim	1	1	1	1	
Terbiyei bedeniye	1	1	1	—	
Gına (Musikî)	1	1	1	—	
Yekûn	30	30	30	30	

Birer saat olmak üzere haftada otuz derstir.

Bu tarihten itibaren İngilizce ve Almancaya da yer verildiği dikkati çekmektedir.

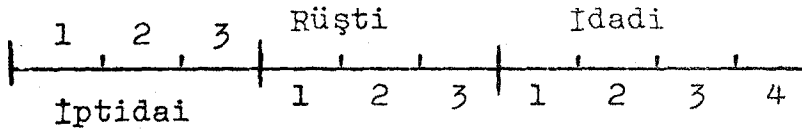
1919 yılında, Sultani mekteplerinin özellikle Arapça ve yabancı dil öğretim programlarında bir değişikliğin yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu programa göre lisan-i ecnebi (fransızca, ingilizce, almanca) adı altında verilen ve batı dillerinden birini ihtiva eden yabancı dil dersi, Sultanilerin birinci devresinin bir ve ikinci sınıflarında haftada yedi, üç ve dördüncü sınıflarında ise 6'şar saat olarak tespit edilmiştir.

Bu dönemlerde ötedenberi yabancı lisan öğretiminde başarılı bir netice elde edilemediğinden bahisle yabancı dil öğretiminde dolaylı veya dolaysız yöntemlere başvurulmuştur.

Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğunda eğitimi üç devrede inceleyebiliriz.

- a) İptidai
- b) Rüştî
- c) İdadi

Bunların öğretim süreleri İptidai 3 yıl, Rüştî üç yıl, İdadi ise dört yıldır.



Bu dönemlerde (1922) tam devreli liseler ile bir devreli liseler fikri ortaya atılmıştır.

Buna göre altı yıllık ilk öğretim üzerine dört yıllık bir orta mektep eğitimi ve ilave olarak lise tahsili verilmekte ve öğrenciler yüksek tahsile böyle hazırlanmaktaydı. Bu programda yabancı dil dersinin yedinci sınıftan onuncu sınıfın sonuna kadar haftada dört saat olarak programlandığı görülmektedir.

24 — Orta mekteb müfredatı

1338 — 1922

Dersler	Yedinci sınıf	Sekizinci sınıf	Dokuzuncu sınıf	Onuncu sınıf
Din dersleri	1	1	1	1
Türkçe	3	—	—	—
Edebiyat	—	3	2	2
Arabi	2	2	2	2
Farisi	1	1	1	—
Lisani ecnebi	4	4	4	4
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	2
Malûmatı hukukiye	—	—	2	—
Malûmatı iktisadiye	—	—	—	2
Ruhiyat	—	—	2	—
Terbiye	—	—	—	2
Felsefe	—	—	—	2
Hesap	4	—	—	Nazari 1
Cebir	—	3	2	1
Hendese	3	2	2	3
Müsellesat	—	—	2	—
Heyet	—	—	—	2
Mihapik	—	—	—	2
Tarihi fen (Türk ve islâm mütefenninleri)	—	—	1	—
Usulü defteri	1	—	—	—
Hayvanat	2	—	—	—
Nebatat	—	2	—	—
Tabakat	—	—	1	—
Hıfzıasıhha	1	1	—	—
Fizik	1	2	2	2
Kimya	1	3	2	2
Resim	1	1	1	—
El işleri	2	2	1	1
Musikî	1	1	1	—
Fen tatbikatı	1	1	1	—
Terbiyei bedeniye	1	1	—	—
Yekûn	33	33	33	33

1922 yılında İstanbul Hükümeti tarafından Sultani mekteplerinin reorganize edildiği, eğitim-öğretim sisteminin ve programlarının değiştirildiği görülmektedir.

Bu Sultani mekteplerinin erkek ve kız mektepleri olarak ikiye ayrıldığı, müfredatlarının da buna göre düzenlendiği, programların tetkikinden anlaşılmaktadır.

Zükûra mahsus Mekâtibi Sultaniye Devrei ulâ										
Haftalık tevzii dîrus cetveli										
1338 — 1922										
Esamii dîrus	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedinci sene	Sekizinci sene	Yekûn	Mülâhazat
Kur'anı kerim	—	6	6	6	3	—	—	—	21	
Siyer ve malûmatı diniye	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
Lisani osmani	20	23	11	7	6	4	4	4	69	
Hesap	3	3	3	3	3	3	2	—	20	
Cebir	—	—	—	—	—	—	1	2	3	
Hendese ve resmi hattı	—	—	—	1	2	3	2	2	10	
Tarih	—	—	—	1	2	3	2	2	10	
Coğrafya	—	—	—	2	2	2	2	2	10	
Mevalidi zelâse ve malûmatı sıhhiye	—	—	—	—	1	2	2	1	6	
Fizik	—	—	—	—	—	—	2	2	4	
Kimya	—	—	—	—	—	—	1	2	3	
Malûmatı medeniye	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Usulü defteri	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Arabî	—	—	—	—	—	3	1	2	6	
Farisi	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Lisani ecnabi (fransızca, ingilizce, almanca)	—	—	6	6	6	6	6	6	36	
Hat	—	—	—	1	1	1	—	—	3	
Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
El işleri	1	1	—	—	—	—	—	—	2	
Yekûn	26	25	28	29	28	29	30	30	225	
Terbiyei bedeniye	Haftada dört gün büyük öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat									
Gına (Musiki)	Haftada iki gün büyük öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat									

Bu mekteplerin ders programları orijinal adları altında verilmiştir.

Zükûra Mahsus Mekâtib-i Sultaniye
(Erkek Sultani Mektepleri)

Nasa Mahsus Mekâtib-i Sultaniye
(Kız Sultani Mektepleri)

Bu yeni düzenlemeyle Erkek Sultanilerinin öğretim süresi:

İlk sekiz senesi birinci devre, son üç senesi ikinci devre olmak üzere onikiden onbir seneye indirilmiştir.

Buna karşılık Kız Sultanilerinin on senelik öğrenim süresi onbir seneye çıkarılmıştır. Gerek erkek, gerekse kız sultanilerinin müfredat programında (Kız Sultanilerindeki el işi dersi hariç) büyük bir değişiklik görülmektedir.

İnâsa Mahsus Mekâtibi Sultaniye Devrei Ulâ										
Haftalık Tevzii Dürus Cetveli										
1338 — 1922										
Esamii Dürus	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedinci sene	Sekizinci sene	Yekün	Mülâhazat
Kur'anı kerim	—	6	6	6	3	—	—	—	21	
Siyer ve malûmatı diniye	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
Lisani osmani	20	13	11	7	6	4	3	3	67	
Hesap	3	3	3	3	3	3	2	—	20	
Cebir	—	—	—	—	—	—	1	2	3	
Hendese ve resmi hattı	—	—	—	1	2	3	2	2	10	
Tarih	—	—	—	1	2	3	2	2	10	
Coğrafya	—	—	—	2	2	2	2	2	10	
Mevalidi selâse ve malûmatı sâbiye	—	—	—	—	1	2	2	1	6	
Fizik	—	—	—	—	—	—	2	2	4	
Kimya	—	—	—	—	—	—	1	2	3	
Malûmatı medeniye	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Usulü defteri	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Arabi	—	—	—	—	—	2	1	2	5	
Farisi	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Lisani ecnebi (Fransızca, İngilizce, Almanca)	—	—	5	5	5	5	5	5	30	
Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
El işleri (dikiş, biçki, nakış)	3	4	3	3	4	4	2	2	25	
Yekün	28	28	30	30	30	30	30	30	236	
Terbiyei bedeniye	Haftada dört gün büyük öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat									
Gina (musiki)	Haftada iki gün büyük öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat									

Erkek ve Kız Sultanilerinin birinci devrelerini bitirip de ikinci devreye devam etmek istemeyen öğrenciler için, öğrenim süresi bir yıl olan sınıfı mahsus (özel sınıf) oluşturulmuştur. Yani birinci devre diploması alabilmek için bu özel sınıfı bitirmek gereklidir.

1922 yılında hazırlanıp aynı yıl uygulamaya konulan bu program, İstanbul ve İstanbul Hükümetine bağlı yerlerde tatbik edilmiş, ancak ömrü uzun sürmemiştir. Yaklaşık bir yarı yıl uygulanan bu program, Ankara Hükümetinin kurulması ve İstanbul Hükümetinin ortadan kalkmasıyla lağvedilmiştir.

Zükûr ve İnâsa mahsus Mekâtibi Sultaniyede Devrei saniye									
Haftalık tevzili dâris cetveli									
1338 — 1922									
Esamî dâris	Dokuzuncu sene		Onuncu sene		Onbirinci sene		Tekûn		Malâhazat
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	
Akaid ve fıkıh	1	1	1	1	1	1	3	3	
Lisânı osmanî (Edebiyat)	2	1	2	4	2	5	6	13	
Felsefe	—	—	2	2	1	2	3	4	
Tarih	4	4	2	4	2	4	8	12	
Coğrafya	1	1	1	1	2	7	4	4	
Malûmatı hukukiye ve iktisadiye	2	2	—	—	—	—	2	2	
Hayvanat	2	2	—	—	—	—	2	2	
Nebatat	—	—	2	2	—	—	2	2	
İlmûlarz	—	—	—	—	2	2	2	2	
Hıfzıssıhha	—	—	—	—	1	1	1	1	
Fizik	3	2	3	2	2	1	8	5	
Kimya	2	1	2	1	2	—	6	2	
Cebir	3	1	3	1	—	—	6	2	
Hesabî nazari	—	—	—	—	2	—	2	—	
Müsellesat	—	—	2	1	—	—	2	1	
Hendese ve resmî hattı	3	1	3	—	3	—	9	1	
Kozmografya	—	—	—	—	2	1	2	1	
Mihanik	—	—	—	—	2	—	2	—	
Arabî	—	4	—	3	—	3	—	10	
Farisi	—	1	—	2	—	2	—	5	
Lisânı ecnebi (fransızca, ingilizce, almanca)	6	6	6	6	6	6	18	18	
Yekûn	29	30	29	30	30	30	88	90	

Milli Mücadele yıllarının başlangıcında, gerek Sultani ve gerekse İdadilerin programlarında çok ciddi bir değişime gidilememiştir. Ancak zamanın (1922) Maarif Vekili Vehbi Bey, Sultanilere (Yeni Medrese) adını vermiştir. Bunlar dört senelik ilk tahsil üzerine kurulan ve beş seneyi içeren; beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu sınıflardan oluşan İdadiler üzerine kurulmuş üç senelik bir devre-i saniye liselerine göre düzenlenmiştir.

İdadî ders saatleri 1922					
Düfus	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf	Yedinci sınıf	Sekizinci sınıf	Dokuzuncu sınıf
Kur'anı kerim, ulümü diniye	3	3	2 Yalnız ulümü diniye	2	2
Türkçe, edebiyat	6	6	4	3	2
Hüsnühat	1	1	—	—	—
Hesap	3	3	2	—	—
Hendese	1	1	1	1	2
Coğrafya	2	2	1	1	1
Tarih	2	2	2	2	1
Ziraat	1	1	1	—	—
Tabiiyat	4	4	4	4	4
Resim	2	2	2	2	1
Musikî	1	1	1	1	—
Lisani ecnebi	—	—	5	5	5
Hıfzıssıhha	—	—	—	—	1
İktisat	—	—	—	1	1
Cebir	—	—	—	1	1
Kozmografiya	—	—	—	—	1
Usulü defteri	—	—	—	1	1
Arabi	—	—	2	2	2
Farsî	—	—	—	1	1
Malûmatı medeniye ve kanuniye	—	—	—	—	1
Meslek dersleri	6	6	5	5	5
Yekûn	32	32	32	32	32

Sultani (Yeni medrese) ders saatleri			
1922			
Dersler	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf
Din dersleri	2	2	2
Türkçe	4	3	3
Arapça	4	3	3
Farisi	1	1	—
Ecnabi lisanı	5	5	5
Tarih	3	2	2
Hukuk	—	1	1
Cografya	1	1	1
İktisat	—	2	2
Fizik	2	2	2
Kimya	2	2	2
Hayvanat	2	—	—
Nebat	—	2	—
Tabiiyat	—	—	2
Heyet	—	—	1
Cebir	2	1	—
Müsellesat	1	—	—
Hesap	1	—	1 Temamî ve tefazülî
Hendese	1 Musattaha	2 Mücesseme	1 Halliye ve resmîye
Makine	—	—	1
Resim	1	1	1
Felsefe	—	2	2
Yekûn	32	32	32

Bu düzenlemenin daha iyi anlaşılması düşüncesiyle aşağıdaki şekil hazırlanmıştır:

	İdadi					Devre-1 Saniye		
İlk tahsil	5.yıl	6.yıl	7.yıl	8.yıl	9.yıl	1.yıl	2.yıl	3.yıl

Yukarıda izahına çalıştığımız bu yeni program da ancak tasarı halinde kalmış, uygulamaya konulamamıştır. Görülüyor ki, Meşrutiyet'in ilk zamanlarından Milli Mücadele yıllarına kadar eğitim, düzensizlik içerisinde yürütülmüştür. Keza kısa ömürlü, hatta günlük görev yapan zamanın Maarif Vekilleri ciddi ve köklü değişikliklere gide-

c) Öğretmen Okulları

Darülmualimin ve Darülmualimatın gerek teşkilatlanması ve gerekse programları 1870 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tespit edilmiştir. Bu okulların asıl amacı, devrin bütün mekteplerine çeşitli seviyelerde öğretmen yetiştirmektir. Bu amaçla ilk olarak İstanbul'da bir Darülmualimin kurulması kararlaştırılmış ve üç şube halinde tasarlanmıştır.

1. Şube Rüstiye,
2. Şube İdadiye,
3. Şube Sultaniye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla düzenlenmiştir.

Esamii Dürus	Birinci sene haftada	İkinci sene haftada
Kavait ve imlâ	1	—
Usulü tedris	1	2
İnşa	1	1
Arabi	3	3
Farisi	1	1
Fransızca	2	2
Hesap	2	2
Usulü defteri	1	1
Cebir	1	1
Hendese	1	1
Hikmet	1	2
Mevalit	1	1
Coğrafya	2	1
Tarih	2	2
Hüsnühat	1	1
Resim	1	1
Ulümü diniye	—	2
Yekûn	22	24

Darülmualimin Progr
Rüstiye Şubesi
1900

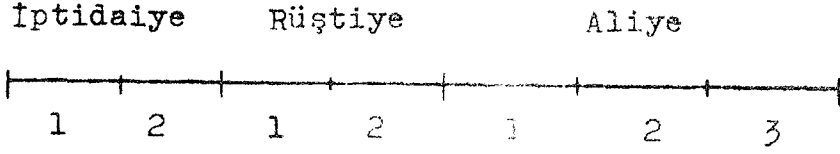
Esamii Dürus	Birinci sene haftada	İkinci sene haftada
Kuranikerim maa teevit ve fıkhi şerif	4	3
Türkçe kavait ve imlâ	3	—
Usulü tedris	—	1
İnşa	—	2
Arabi sarf ve nahiv	2	2
Kavaidi farisi ve gülistan	2	2
Fransızca	—	1
Hesap	2	2
İlimi eşya	1	1
Coğrafyayı umumi ve osmani	2	2
Tarihi islâm	2	1
Hüsnühat	1	1
Yekûn	19	18

Darülmualimin Progr
İptidaiye Şubesi
1900

Bu okulun sadece son iki şubesinde Fransızca öğretimine yer verilmiştir. Ancak öğretim programlarında haftada kaç saat bu dersin verildiği saptanmamıştır. Bu dönemlerde Darülmuallimin ders programlarında Fransızca dersi görünmemektedir.

Darülmuallimin Programı			
Aliye Şubesi			
1900			
Esamî dâris	Birinci sene haftada	İkinci sene haftada	Üçüncü sene haftada
Ulûmü diniye, şerhi akait.	1	1	2
Edebiyatı osmaniye	1	1	1
Kitabeti resmîye	—	1	1
Usulü tedris	—	—	1
Edebiyatı arabiye	1	1	1
> farisiye	1	1	1
Fransızca	4	4	3
Hesap	2	—	—
Usulü defteri	1	1	—
Cebri adî	2	1	1
Hendese	1	2	1
Müsellesat	1	1	—
Tersimatı riyaziye	—	—	2
Kozmogrofiya	—	1	1
Makine	—	1	1
Hikmeti tabiiye	2	2	1
Mevalidi selâse	2	1	2
Coğrafyayı umumî ve umranî	1	1	1
Tarihi umumî ve osmanî	1	1	1
Kimya	2	2	1
Kavanin	1	1	1
İlmî servet	—	1	1
Yekûn	24	25	24

1900 yılında yayınlanan Maarif Salnamesi'nde Darülmuallimin ikişer yıllık İptidaiye ve Rüştiye, üç yıllık Aliye kısmının programları yer almaktadır.



← Darülmuallimin →

Darülmuallimin İptidaiye şubesinin ikinci sınıfında haftada bir saat, Rüştiye şubesinin bir ve ikinci sınıflarında iki saat, Aliye şubesinin bir ve ikinci sınıflarında dört, üçüncü sınıfında ise üç saat Fransızca dersinin programlarda yer aldığı görülmektedir.

1904 yılında Maarif-i Umumiye Nezaretine bağı bütün okulların programları yeniden ele alınmış ve bu meyanda Darülmualimin ve Darülmualimatın (Kız ve Erkek Öğretmen Okulları) da ders programları aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir.

	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf
Kuranıkerim	1	--	--
Ulûmu diniye	2	1	1
Arabi	3	2	1
Fariâi	1	2	1
Lisani osmani	3	3	2
Hesap	3	2	--
Tarihi islâm	1	--	--
Coğrafya	2	1	1
Fransızca	2	2	2
Hüsnühât	1	1	--
Tarihi osmani	--	1	--
Hendese	--	2	1
Resim	--	1	1
Cebir	--	--	2
Ahlâk ve usulü tedris	--	--	2
Ulûmu hikemiye	--	--	2
Kavanin	--	--	1
Ziraat	--	1	1
Usulü defteri	--	--	1
Yekûn	19	19	19

Rüşti Darülmualimin
1904

Bu dönemde Fransızca öğretimine Erkek Öğretmen okullarında çok önem verildiği görülmektedir. Bu programa göre Fransızca dersi her üç sınıfta ikişer saat verilmiştir.

Rüştî Darülmuallimin programında Fransızca veya diğer yabancı dillere yer verilmemiştir. Bu programlarda Erkek Öğretmen Okulunda haftalık ders sayısının 19, Kız Öğretmen Okulunda ise 26 olduğu görülür. Hangi gerekçe ile böyle bir düzenlemeye gidildiğini kestirmek mümkün değildir.

	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf
Kuranikerim ve teevit	2	1	1
Üümü dîniye	3	3	3
Arabî	2	2	2
Farsî	1	1	1
Kavaidi osmaniye ve münchabat	1	1	1
Kitabet ve tatbikatı kavait	1	1	2
Hüsnühat	1	1	1
Usulü tedris	1	1	1
Ahlâk	1	2	1
İlmi eşya	1	1	1
İdarei beytiye	—	2	2
Hesap	2	1	1
Hebese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musiki	1	1	1
El Hüneleri	3	3	1
Hıfzısınba	—	1	3
Yekûn	26	26	26

Darülmuallimat
1904

Diğer bir önemli husus da, Darülmuallimatın (Kız Öğretmen Okulu) haftalık ders programında yabancı dil dersinin olmayışdır.

O dönemlerde Fransızca öğretimine verilen önemin derecesi, bu ders cetvellerinin incelenmesi ile ortaya konulabilir. Ancak bu okulların hiç birisinde Galatasaray Lisesindeki kadar başarı elde edilememiştir. 1908 yılında açılan "Numune Rüştiyeleri"nde Fransızca ağırlıklı öğretime geçilmiş ve 1923 yılına kadar bu okulların sayıları 55'e yükseltilmiştir.

Fransızca öğretimi, bu dili bilen azınlıklarca yürütülmüş ve böylece yabancı dil öğretmeni yetiştirilmesine gerek duyulmamıştır. O dönemlerde dil bilen, onu öğretebileceğine inanılmıştır. Dolayısıyla eğitim ve öğretimde son derece önemli olan "öğretmen" faktörü önemsizleşmiş, plansız-programsız-metodsuz bir dil öğretimi süregelmiştir.

1919 yılında hazırlanan müfredat programında; ötedenberi bir türlü başarı alınamayan yabancı dil öğretimiyle ilgili olarak dolaylı-dolaysız öğretim yöntemleri tartışılmış ve bilahare "seçmeli" bir yaklaşımın kullanılması önerilmiştir.

1908 yılına kadar devlet okullarında yabancı dil olarak Fransızca okutulduğu, bu tarihten sonra İngilizce, Almanca ve diğer yabancı dillerin eğitim programlarında yer aldığı görülmektedir. Ancak 1877 yılında açılan El sine (Diller) Mektebinde İngilizce öğretilmiştir^(x).

7- YABANCI DİLLE EĞİTİM-ÖĞRETİMİNİ SÜRDÜREN YABANCI ve AZINLIK ÖĞRETİM KURUMLARI

Bu kurumlar, Fransa, İngiltere, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Avusturya ve Almanya'ya kapitülasyonlarla verilmiş ayrıcalıklar sonucu, XIX. yüzyılın başından itibaren gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında siyasi ve ekonomik çıkar sağlamak amacıyla Hıristiyan ve azınlıklara eğitim veren okullardır. Bu okulların maddi

(x) Demircan, Ömer; Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil, s. 74.

kaynaklarının tamamı ülkeleri tarafından karşılanmış, eğitim programları da kendilerince yapılmıştır. Yabancıların kendi mektep ve kurumlarını istedikleri gibi kurup idare etmeleri, 1852 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile mümkün olmuştur. Ancak Patrikhanelerin kendi cemaat mekteplerine ve buradaki eğitim-öğretime kavuşabilecekleri esas, nizamlarında yazılıdır. Burada Patrikhanelerin bir denetim yetkisinin bulunduğu göze çarpmaktadır.

Bu ülkeler, azınlıklar arasında ayrılıkçı düşüncelerini yaymak ve işbirliği yapacağı elemanları yetiştirmek amacıyla eğitim kurumları açmışlardır. Bir yandan bağımsızlık savaşını yürütecek, halkı örgütleyecek liderler yetiştirirken, öte yandan onlara her türlü maddi ve manevi, gerektiğinde askeri yardımda bulunmuş ve bu toplumların İmparatorluk'tan ayrılmalarına yardımcı olmuşlardır.

Batı dilleriyle eğitim-öğretimini sürdüren bu azınlık okulları birer misyoner yuvasıydı. Özellikle 1818 yılından itibaren açılmaya başlanan Protestan okulları, tüm azınlıklara açık olarak hizmet etmişlerdir. 1844-1895 yılları arasında bu okullar sadece Ermeni öğrencilere eğitim vermiştir. Rum okulları Yunanistan okul programlarını izlemiş, Türkçe öğretime yer vermemişlerdir^(x).

1938 yılından itibaren ise tüm azınlıkların Türk okullarına devam etmelerine izin verilmiştir. Mektepler arasında ilk kez müslüman olmayanlara kapılarını açan mektep, Tıbbiye Mektebidir. Bu okulda görev alan öğretim elemanlarının Avrupa'lı olmaları nedeniyle tedarikat, Fransızca sürdürülmüştür.

8- TERCÜME ODASI'NİN AÇILIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanlık görevleri, ilk dönemlerde muhtediler (İslamiyeti sonradan kabul edenler), sonraları Fransızlar'ın "Fanariote" (Fonarjot), Osmanlıların "Fener Beyleri" dedikleri yerli Rumlar tarafından yürütülüyordu. -(Fonarjot)'lar İstanbul'un Fener semtinde yerleşmiş, Osmanlı döneminde çeşitli kamu görevlerinde bulunmuş, Bizans

^(x)Demircan, Ömer; a.g.e., s.53.

asıllı Rum azınlık- Bunlar aynı zamanda imparatorluğun dış işlerinde rehber ve mütercim olarak görevlendirilmişlerdir^(x).

Avrupa ile ilişkilerimiz arttıkça yabancı dil bilen elemanlara daha fazla ihtiyaç duyulur olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü dönemlerinde "Frenk" dilleri küçümse- niyor, tercüman olarak yerli Hıristiyanlar, özellikle Rum- lar kullanılıyordu. Bunun sakıncaları Yunan isyanı sırasın- da anlaşılmış, hatta 1821 yılında Divan-ı Hümayun tercümanı olan Stavrakı Aristarçi, görevini kötüye kullandığı için idam edilmiştir.

Kabakçı isyanı sırasında çoğu öldürüldüğü için II. Mahmut döneminde yabancı dil bilen Türkler'in sayısı parmak- la gösterilecek kadar azdı. Aristarçi de yabancı dilde evrak biriktirmeye başlayınca tercümanlık görevine Mühendishane hocalarından Yahya Efendi getirildi. Yahya Efendi'nin 1824' de ölümünden sonra bu görev daha önce adından bahsettiğimiz Hoca İshak Efendi'ye verilmiştir.

II. Mahmut daha sonra meselenin üzerine ciddi bir şe- kilde gider ve 1833 yılında Babıali'de bir "Tercüme Odası" kurdurur. Bunu Seraskerlik'te ve öteki devlet dairelerinde kurulan odalar takip eder. Tercüme Odası, Türk kültür ve siya- set hayatında çok önemli bir rol üstlenmiş kurumlardan biri- sidir. Tanzimat'ın temeli Tercüme Odası'nda atılmıştır da de- nilebilir. 1833'den sonra ön saflarda gördüğümüz aydın ve bürokratlardan hemen hepsi Tercüme Odası'ndan geçmiştir.

Bu arada, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi" diye tanınan bir aydınlar grubundan söz etmekte de fayda görüyoruz. XIX. yüzyıl başlarında İsmail Ferruh Efendi'nin Beşiktaş'taki ko- nağında genellikle müsbet ilimler konusunda isteklilere ders- ler veren bu aydınlar grubu, İsmail Ferruh Efendi, Şanizade Ataullah Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Bey ve Kethüdazade Arif Efendi'den oluşuyordu^(xx).

(x) Ancylopedia Americana; Cilt: 21, s. 706-707.

(xx) Ayvazoğlu, Beşir; Bir Zamanlar Fransızca, (3 Ağustos 1988), Tercüman Gazetesi.

Grubun başkanı İsmail Ferruh Efendi, Londra sefirliğinde bulunmuş, Batı kültürüne ve diplomasisine vakıf bir aydın ve bürokrattır. Şanizade Atullah Efendi ise çok iyi Fransızca ve İngilizce biliyor, bu dillerden tercüme yapıyordu. 1814 yılında İstanbul'a gelen ve onunla bir görüşme yapan Polonya'lı Kont Edward Raczynski, Şanizade'nin akıcı bir Fransızca'yla konuştuğunu yazar.

Gelenbevi İsmail Efendi'den riyaziyat öğrenen Kethüdazade Arif Efendi de, Avrupa hakkında devrine göre çok geniş sayılabilecek bir bilgiye sahipti. Ayrıca Amerikalı bir papazdan Fransızca dersleri almıştı. Yabancı dil bilmenin "ehl-i hüner" için bir vazife olduğunu, ancak "elsine-i ecnebiye"nin bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeleri takip etmek için kullanılması gerektiğini söyleyen Kethüdazade, "bizim muradımız evlad ve ahfadımıza sanayi kabilinden olarak elsine-i ecnebiyyeyi öğretmektir. Yoksa ayine-i nasraniyyeyi öğretmek değildir" diyor, Fransızca öğrenir öğrenmez Frenklerin giyim-kuşamını, sosyal hayatını taklit eden alaf-rangalık heveslilerini şiddetle eleştiriyordu^(x).

Kethüdazade'nin kaygıları şüphesiz boşuna değildi. Fransızcayla birlikte Fransız kültürü de inanılmaz bir şekilde etkili olmaya başlamıştı. Özellikle II. Mahmut'un reformları, bu kültür akışına çok uygun bir zemin hazırlamıştır. Artık Fransızca bilmek, aydın olmanın ilk ve tek şartıdır.

Bu gelişmelere karşı toplumdaki tepki gelmesi çok tabiidir. Yavaş yavaş dikkati çekmeye başlayan alafranga tipler, yani ilk Bihruz Bey'ler halkın tepkisine yol açar, şairlerin hicivlerine hedef olurlar. Mesela bir şair cümlelerinin arasına Fransızca kelimeler sokuşturarak konuşan alafrangalarla şöyle alay eder:

(x) Bu toplum hakkında geniş ve sağlıklı bilgi için Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun "19. Asrın Başlarında Tanzimat Öncesi Kültür-Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri" başlıklı makalesine bakınız. "Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri", IRCICA Yayınları, İstanbul, 1987, s. 43-74.

Tatlı Su'yun frengi Mişon, Kaspar, Andon'dur,
Bizim Beyi sorarsan çıtkırıldım dindondur,
Kapatması metres, uşağın adı vale,
Fransızca konuşur yanaşma İspir ile^(x).

1820 yılında Mora yarımadasında bir Yunan devletinin kurulmasında İstanbul Rumları ile, Patrikhane'nin önemli rol oynadığının saptanması ve Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki emellerinin ortaya çıkmasıyla, tercümanlık gibi önemli görevlerin mutlak Türkler tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.

Görülüyor ki, 1820 yılına kadar Osmanlı dışişlerini "Reis-ül Küttap"lar (Divan Kâtipleri Başı) Tanzimat'tan evvel "Hariciye Nazırı" yerine Babıali'deki divan tercümanı olan azınlıklar, bilhassa Rumlar yürütmüştür.

Tercüme Odası'nın Osmanlı aydını üzerindeki etkisini Yalçın Küçük şöyle anlatmaktadır: "Türk aydını Tercüme Odası'nda doğuyor, öğrenmeye yabancı dilden başlıyor, kendini yabancı kaynaklardan öğreniyor... Yabancı dil bilmek, yeni bir dünyayı tanımak için bir araç olmaktan çıkıyor ve başlıbaşına bir amaç oluyor, Tercüme Odası'nın damgasını taşıyan birisi için yabancı dil yeni bir kimlik kartı sayılıyor"^(xx).

30 seneyi aşkın işlevini yürüten Tercüme Odası, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun elit tabakasını oluşturan yöneticiler yetiştirmiştir.

Bilahare çeviri işlerini düzene sokmak gayesiyle 1865 yılında bir "Tercüme Cemiyeti", 1866'da ise Maarif Nezareti'nde bir Telif ve Tercüme Dairesi kurularak, 1870 yılında bir de "Telif ve Tercüme Nizamnamesi" çıkarılmıştır. 1881'de kapatılan Telif ve Tercüme Dairesi yerine 1911'de "Telif ve Tercüme Heyeti" kurulmuş ve bilahare bu kurum, 1920 yılında yeniden "Telif ve Tercüme Dairesi"ne dönüşmüştür^(xxx).

(x) Ayvazoğlu, Beşir; Bir Zamanlar Fransızca, 1 Ağustos 1988, Tercüman Gazetesi.

(xx) Küçük, Yalçın; Aydın Üzerine Tezler, I-IV, İstanbul, s. 447-474.

(xxx) Özalp, Reşat; Milli Eğitimle İlgili Mevzuat, İstanbul, s. 812.

VI. BÖLÜM

FRANSIZCA ÖĞRETİMİNDE ETKİN OLAN
ÖNEMLİ MAARİF OLAYLARININ
KRONOLOJİK TASNİFİ

- 1776 (Temmuz) Yerinde Fransızca öğrenerek ve öğrenim görerek memlekete dönüşünde, Divan'da kullanılan Fenerli Rum tercümanlar yerine tayin edilmek üzere İshak adlı bir Türk gencinin ilk defa olarak gizlice Paris'e gönderilmesi.
- 1874 Sadrazam Halil Hamit Paşa ile İstanbul'da bulunan Fransız Büyükelçisi Choiseul-Gouffier arasında Fransa'ya öğrenim için 30 Türk genci gönderme hususunda anlaşma yapılması.
- 1830 Hüsrev Paşa kölelerinden ayrılan bazı gençlerin öğrenim için devlet hesabına Paris'e gönderilmesi.
- 1840, 22 Ocak "Ahkam-ı Şahane"ye mahreç olan "Mekteb-i Maarif-i Adliye" Nezaretinin "Mekâtib-i Rüştîye Nezareti"ne ilhak edilmesi.
- 1846, 21 Temmuz Türkiye'de öğretim kurumlarının:
a) Sıbyan mektepleri,
b) Rüştîye mektepleri,
c) Darülfünun, olmak üzere üç kademe halinde teşkilatlandırılması hakkında Muvakkat Maarif Meclisi'nce hazırlanan nazbatanın onaylanıp yayınlanması.
- 1846, 31 Ekim Harbiye mektebinde "Etamajör" sınıfı adı altında Kurmay subay yetiştirecek olan ve bugünkü "Harp Akademileri"ne temel teşkil edecek yüksek kısmın açılması.

- 1853, 1 Temmuz İstanbul dışında ilk defa olarak 25 büyük şehir ve kasabada Rüşdiye mektebi açılmasının hükümetçe karar altına alınması ve gerekli ödenegin Maliyece ayrılması.
- 1857, 25 Şubat Dönüşlerinde Darülfünuna muallim tayin edilmek üzere Paris'e Maarif Nezareti tarafından iki öğrenci gönderilmesi.
- 1857 Öğretim dili Fransızca olan Mekteb-i Tıbbiye'nin ders programlarına Arapça ve Farsça'nın eklenmesi.
- 1858, 23 Temmuz Ticaret Nezaretinde orman işleri için müdürler yetiştirmek üzere Fransa'dan getirtilen Orman Mühendisi Tassy'nin idaresinde ve Fransızca öğretim yapmak üzere memurlar için bir yüksek kurs açılmasına dair irade çıkması (bu kurstan 1862 ve 1867 yıllarında olmak üzere iki defa da 19 kişi mezun olmuştur).
- 1859 Paris'e öğrenime gönderilen gençler için, "Mekteb-i Osmani" adı altında Fransızca öğreten ve girecekleri okullara onları hazırlayan yatılı bir okul açılması.
- 1862, 8 Ekim Bir "Mekteb-i Hıref ve Sanayi" teşkili için gerekli hususları görüşüp tespit etmek üzere yabancı uzmanların da hazır bulunduruldukları bir özel komisyonun kurulması.
- 1862, (Ekim) Resim tahsili için Şeker Ahmet Bey (Paşa)'ın Paris'e gönderilmesi (1870)'de dönmüştür.
- 1863 Askeri idadi okulları programlarına Fransızca dersinin konulması.

- 1865, 12 Nisan Maarif Nezareti'nde ve Mûnif Efendi'nin başkanlığında "Umum halk ve bilhusus mektep şakirdanı için her türlü fûnun ve maarife dair el-sine-i saireden Türkçe'ye kütüp ve resail ve harita tercüme ve telifiyle iştigal etmek ve başkaları tarafından tercüme edilenleri mükafatlandırmak üzere" bir başkan ve sekiz üyeden kurulu "Tercüme Cemiyeti" teşkili hakkındaki nizamnamenin yürürlüğe konulması.
- 1865, 24 Ekim İstanbul'da bulunan ve ayrı ayrı yerlerde ve kendi askeri okulları bünyesi içinde öğretim yapan Harbiye, Mühendishane, Bahriye, Tıbbiye idadilerinin "Mekteb-i İdadi-i Umumi" adı altında Galatasaray'da birleştirilmesi (1868 yılında bu okullar tekrar ayrılmışlardır).
- 1866 Maarif Nezareti'nde Telif ve Tercüme Dairesinin kurulması.
- 1867, (Ağustos) Tuna vilayetinde açılmış bulunan Rusçuk, Niş ve Sofya İslahanelerinde açılacak yeni atölyelerde öğretmenlik yapmak üzere memlekette henüz gelişmemiş bulunan çuhacılık, marangozluk ve ispermeçet sanayiinde ihtisas yapmak maksadı ile vilayet halkından altı gencin beş yıllık bir öğrenim için Fransa'ya gönderilmeleri.
- 1868, 25 Şubat Rüşdiyelerin öğrenim sürelerinin beş yıla çıkarıldığıının ve Mahrec-i Aklama Fransızca dersi konduğunun Takvim-i Vekayi ile yayınlanması.
- 1868, 1 Eylül Galatasaray Lisesinin açılarak öğretime başlaması.
- 1869, 1 Eylül Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanması.

- 1870, 2 Şubat 20 Şubat tarihinde açılacak "Darülfünun-i Osmani"ye ait ders programlarının Takvim-i Vekayi ile yayınlanması.
- 1870, 14 Mayıs Okullar için lüzumlu bulunan ders kitaplarının ilkokullardan başlamak üzere şartnameleri ile müsabakaya konulması ve bu işleri düzenlemek üzere hazırlanan "Telif ve Tercüme" Nizamnamesi'nin yayınlanması.
- 1873, 18 Aralık Darülmaarif'in mülki idadi halinde teşkilatlandırılması ve İstanbul'da Rüşdiyeler üstünde ilk Türkçe öğretim yapan orta öğretim okulunun kurulması (Bu okul bugün Vefa Lisesi halinde devam etmektedir).
- 1874 Galatasaray lisesi binasında öğretim dili Türkçe ve Fransızca olmak üzere üç fakülteli "Darülfünun-i Sultani"nin açılıp öğretime başlaması.
- 1875, 9 Ocak İstanbul'da ve başlıca il ve garnizon merkezlerinde Paris'te kapatılan "Mekteb-i Osmani"nin tasarruf edilen ödeneği ile askeri rüşdiyeler açılmasına başlanması.
- 1830, 13 Mart İstanbul'da Babıali Caddesinde Avrupa kız okulları nizamlarına uygun bir programla Fransızca ve istenirse başka diller de öğretmek, Türkçe genel kültür derslerinden başka musiki, el ve ev işleri de göstermek üzere yatılı ve gündüzlü orta basamaktan bir kız okulunun törenle öğretime başlaması.
- 1880 Rüşdiye okulları programlarına Fransızca dersinin konulması.
- 1881, 4 Ocak Maarif Nezareti'nde Telif ve Tercüme Dairesinin lağvedilmesi ve yerine "Encümen-i Tef-tiş ve Muayene"nin kurulması.

- 1883, 8 Ekim Memurlara yabancı dil öğretmek üzere (Fransızca) beş yıl öğrenim süreli bir "Lisan Mektebi"nin Hariciye Nezareti'ne bağlı olmak üzere açılması hakkında irade çıkması.
- 1884, 10 Kasım Memurlara yabancı dil öğretmek üzere Hariciye Nezaretine bağlı olarak açılan "Lisan Mektebi"nin yapılması bitince özel binasında faaliyete devam etmek üzere, Mülkiye Mektebi içinde öğretime başlaması.
- 1886, 6 Mayıs Gayrimüslimlere, ecnebilere ait okulların teftişi ve programları ile kitaplarının incelenmesi maksadıyla Maarif Nezareti'nde bir "Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği" dairesi teşkili.
- 1895 Rüşdiye okulları öğrenim süresinin üç yıla indirilmesi (aynı tarihte İstanbul ile şehir ve kasaba ilkokulları da üçer seneye indirilmiş, köy okullarının süresi dört yıl olarak bırakılmıştır).
- 1902, 23 Mayıs İdadilerde öğrenim süresinin sekiz seneye yükseltilmesi hakkındaki iradenin yayınlanması.
- 1923, 15 Temmuz-15 Ağustos Ankara'da Maarif Vekâleti'nde Türkiye Milli Eğitim işlerinin bütünü belli bir programa bağlamak ve temel ilkelerini tespit etmek üzere uzmanlardan müteşekkil bir "Heyet-i İlmiye"nin toplanıp çalışmalarına başlaması.
- 1924, 3 Mart Medreseleri kaldıran ve bütün Milli Eğitim işlerini ve kuruluşlarını "Maarif Vekâleti" bünyesinde toplayan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun kabulü^(x).

(x) Yukarıdaki bilgiler; Faik Reşit Unat'ın Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış; Osman Ergin'in Türkiye Maarif Tarihi adlı eserlerinden çıkarılmıştır.



BİBLİYOGRAFYA

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- 1- Abdullah Cevdet: Tarih, İstanbul, 1893.
- 2- Abdullah Cevdet: (Osmanlı Fikir Adamı, Gazeteci, II.Meşrutiyet Dönemi Batılılaşma Hareketinin Öncülerinden) Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, cilt: 1, s.34.
- 3- Abdurrahman Şeref: Tarih-i Devlet-i Osmaniye, İstanbul, 1899, II.
- 4- Adıvar, Adnan: Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1943.
- 5- Akıncı, Gündüz: Türk-Fransız Kültür İlişkileri, İstanbul, 1973.
- 6- Ancylopedia Americana: Cilt: 21, s. 706-707.
- 7- Antel, Sadrettin Celal: Tanzimat Maarifi, Tanzimat I, 1940.
- 8- Antel, Sadrettin Celal: Maarifimiz ve Meseleleri, İstanbul, 1939.
- 9- Avcı, Alaattin: Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi, Cumhuriyet Devrine Kadar, Ankara, 1963.
- 10- Ayasbeyoğlu, Nevzat: Darülfünun-u Osmani'nin Açılış Tarihi, Ülkücü Öğretmen, Sayı: 8, 1967.
- 11- Ayvazoğlu, Beşir: Bir Zamanlar Fransızca (1-4 Ağustos 1988, Tercüman Gazetesi).
- 12- Le Baron I. de Testa: Racueil des Traités de la porte Ottomane avec la puissances estrangères, Cilt: 7, s.418.
- 13- Başkan, Özcan: Yabancı Dil Öğretimi: İlkeler ve Çözümler, İstanbul, 1969.
- 14- Berker, Aziz: Türkiye'de İlköğretim I 1839-1908, Ankara, 1945.

- 15- Celkan, Prof.Dr.Hikmet Yıldırım: Okul Öncesi ve İlk-Öğretim Meseleleri; Milliyetçiler IV. İlmî Büyük Kurultayı tebliğleri, İstanbul, 1987.
- 16- Celkan, Prof.Dr.Hikmet Yıldırım: Eğitim Sosyolojisi, Erzurum, 1989.
- 17- Cevat, Mahmut: Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı, I.cilt, İstanbul, 1938.
- 18- Demircan, Ömer: Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil, İstanbul, 1988.
- 19- Demirel, Özcan: Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi, Çağdaş Eğitim, İstanbul, 1980.
- 20- Ebuzziya, Tefrik: Yeni Osmanlılar Tarihi, İstanbul, cilt: 1, s. 9.
- 21- Engelhardt, Edward-Philippe: Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarihi Islahatı, 1826-1882, Müt: Reşat, İstanbul, 1901.
- 22- Eren, A.Cevdet: Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul, 1966.
- 23- Ergin, Osman: Türkiye Maarif Tarihi, I-IV. cilt, İstanbul, 1939.
- 24- Ertürk, Selahattin: Eğitimde Program Geliştirme, Ankara, 1972.
- 25- Gökalp, Ziya: Milli Terbiye ve Maarif Meselesi, Ankara, 1964.
- 26- Günyol, Vedat: (Tercüme Bürosu Konusunda) Daldan Dala, Adam yayınları, İstanbul, 1981.
- 27- İhsanoğlu, Prof.Dr.Ekmeleddin: "19. Asrın Başlarında Tanzimat Öncesi Kültür-Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri" Başlıklı Makalesine bakınız. "Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri", IRCICA Yayınları, İstanbul, 1987.

- 28- İnalçık, Prof.Dr.Halil: Osmanlı İmparatorluğunun Tarihte Yeri, Unesco Haberleri Dergisi, Mayıs 1960, sayı: 24.
- 29- İstanbul Gazetesi: 5 Mayıs 1868 tarih ve 293 sayılı nüshası.
- 30- Kansu, Nafi Atuf: Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1930.
- 31- Karal, Enver Ziya: Tanzinattan Evvel Garplılaşma Hareketleri, Tanzimat I, 1940.
- 32- Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, 7. cilt, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.
- 33- Karal, Enver Ziya: Selim III Hattı Hümayunları, T.T.K. yayını, Ankara.
- 34- Koçer, Hasan Ali: Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, Ankara, 1987.
- 35- Koçer, Hasan Ali: Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, Ankara, 1967.
- 36- Köprülü, Prof.Fuad: Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri, II.Türk Tarih Kongresi yayınlarından, İstanbul, 1937.
- 37- Köprülü, Prof.Fuad: 28 Teşrin-i sani 1928 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.
- 38- Kösemihal, Prof.Nurettin Şazi: Batı Uygarlığı ve Biz, İstanbul, 1968.
- 39- Kuran, Ahmed Bedevi: İnkılap Tarihimize ve Jön Türkler, İstanbul, 1945.
- 40- Küçük, Yalçın: Aydın Üzerine Tezler I-IV, İstanbul, 1984.
- 41- Levent, Agâh Sırrı: Maarifimiz ve Milli Terbiyemiz, İstanbul, 1940.
- 42- M.Akdağ: Celali İsyenları, Ankara, 1963.

- 43- Mahmut Cevat: Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı, I. cilt, İstanbul, 1922.
- 44- Meydan Larousse:
- 45- Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Ankara, 1964.
- 46- Mardin, Şerif: Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişmesi, 1962.
- 47- Ömer, Doç.Dr.Necati: Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, Ankara, 1967.
- 48- Öztuna, T.Yılmaz: Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, 1-12. cilt, İstanbul, 1967.
- 49- Özalp, Reşat: Milli Eğitimle İlgili Mevzuat, İstanbul, 1982.
- 50- Polvan, Nurettin: Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi, İstanbul, 1952.
- 51- Refik, Ahmet: Lale Devri, İstanbul, 1932.
- 52- Ruzname-i Ayine-i Vatan: 14 Ağustos 1867 tarihli sayısı.
- 53- Somar, Ziya: Namık Kemal ve Victor Hugo, Kalem Mecmuası, sayı: 12.
- 54- Sungu, İhsan: Galatasaray Belgeliği (Müşterek Hafızamız, Ortak Belleğimiz).
- 55- Sungu, İhsan: Galatasaray Lisesinin Kuruluşu, Ankara, 1943.
- 56- Suvla, R.S.: Tanzimat Devrinde Mali İstikrazlar, Tanzimat I, 1940.
- 57- Şevket, Mahmut: Osmanlı Teşkilat ve Kıyafeti Askeriyesi, İstanbul, 1909, cilt: II.
- 58- Şişman, Adnan: Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), İstanbul, 1983.

- 59- Taçan, Necati: "Tanzimat ve Ordu", Tanzimat, İstanbul, 1940.
- 60- Taner, Tahir: Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku, Tanzimat I, 1940.
- 61- Tanpınar, Ahmet Hamdi: XIX. ASIR Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1956, cilt: I.
- 62- Tapan, Nilüfer: Yabancı Dil Eğitiminin Önemi, Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği yayınları, I, İstanbul, 1990.
- 63- Topçu, Nurettin: Türkiye'nin Maarif Davası, İstanbul, 1960.
- 64- Tunaya, Tarık Ziya: Türkiye'nin Hayatında Batılılaşma Hareketleri, 1960.
- 65- Turhan, Prof.Dr.Müntaz: Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul, 1954.
- 66- Türk Ansiklopedisi: Cilt: 5, s. 341.
- 67- Unat, Faik Reşit: Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.
- 68- Uzunçarşılı, Ord.Prof.İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı, Ankara, 1965.
- 69- Ülken, Hilmi Ziya: Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1966.
- 70- Ünver, Ahmet Süheyl: Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar, Tanzimat I, İstanbul, 1940.
- 71- Varış, Fatma: Eğitimde Program Geliştirme: Teori ve Teknikler, Ankara, 1978.
- 72- Yalçınkaya, Lütfi: Ülkemizde Yabancı Dil Öğretimi. Milli Eğitim, sayı: 59, 1982.
- 73- Yalçınkaya, Şerafettin: "Tanzimattan Önce ve Sonra Medreseler", Tanzimat, İstanbul, 1940.

74- Yetkin, Suut Kemal: Edebiyatta Akımlar, İstanbul, 1967.

75- Yiğiter, Doç.Dr.Kemalettin: Eğitimde Yabancı Dil Öğretimi, Milliyetçiler IV. İlmî Büyük Kurultayı, Tebliğler, İstanbul, 1987.

76- Yücel, Hasan Ali: Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul, 1938.

